

LØKK

LANDSORGANISATION AF KVINDEKRISECENTRE

”Man skal bare sige det”
Etniske minoritetsbørns fortællinger
fra kvindekrisecentre

vfc socialt udsatte

VIDENS- & FORMIDLINGS-CENTER FOR SOCIALT UDSATTE

Marianne Nøhr Larsen

”Man skal bare sige det”

Etniske minoritetsbørns fortællinger
fra kvindekrisecentre

© VFC Socialt Udsatte og LOKK, 2005

Teksten kan frit citeres med tydelig kildeangivelse

Henvendelse vedr. rapportens indhold kan ske til VFC Socialt Udsatte eller LOKK

Forfatter: Marianne Nøhr Larsen

Redaktion: Sissel Lea Nielsen

”Man skal bare sige det” : etniske minoritetsbørns fortællinger fra kvindekrisecentre

ISBN-13: 978-87-91509-31-5

ISBN-10: 87-91509-31-9

1. udgave, 1. oplag. Trykt i 120 ekspl.

Tryk: Grafikkonsulenten, Esbjerg.

Publikationen kan købes ved henvendelse til LOKK.

Videns- og formidlingscenter for Socialt Udsatte

Suhmsgade 3, st.

1125 København K.

Tlf. 33 17 09 00

Fax. 33 17 09 01

kbh@vfcudsatte.dk

LOKK

c/o 3F

Kampmannsgade 4

1790 København V

Tlf. 32 95 90 19

Fax. 32 95 90 69

sekretariat@lokk.dk

VFC Socialt Udsatte er en selvstændig institution under Socialministeriet.

Centrets formål er at indsamle, udvikle og formidle viden og praktiseret erfaring om socialt udsatte grupper. Centret skal desuden bidrage til udvikling af det sociale arbejds metoder og medvirke til udvikling af handlingsperspektiver og konkrete løsningsforslag.

Vi udfører undersøgelser, evalueringer, analyser og kortlægninger. Desuden tilbydes konsulentbistand i forbindelse med bl.a. metodeudvikling og udviklingsopgaver, faglig vejledning og undervisning. Vi løser opgaver i hele det offentlige system, særligt for statslige, amtslige og kommunale myndigheder, samt for private og frivillige organisationer. Vi arbejder både med rekvirerede opgaver og efter aftale med Socialministeriet.

Læs mere på www.vfcudsatte.dk

LOKK's formål: LOKK er en interesseorganisation, hvis overordnede formål er at synliggøre og styrke det enkelte krisecenters arbejde for at forebygge og bekæmpe fysisk og psykisk vold mod kvinder og deres børn.

Læs mere på www.lokk.dk

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	5
Del 1: Omkring interviewundersøgelsen – viden, rammer og overvejelser	8
LOKK Børnestatistik 2004.....	8
Børn, vold og belastninger	11
En opvækst med vold.....	11
Betydningen af netværk og spejling.....	12
Angst og forsvar.....	13
Behovet for at tale om volden.....	14
Kultur og etnicitet	15
Livsformer.....	15
Hvad kan livsformsmodellen bruges til?	16
Stereotyper	17
Negative forventninger	18
Anderledeshed.....	20
Det tokulturelle	20
Del 2: Børnene i interviewundersøgelsen – metode	22
Fokus	22
Repræsentation.....	22
Børnene og interviewene	23
Del 3: Interviewundersøgelsen – etniske minoritetsbørn på krisecentre.....	26
Netværk.....	26
Familien	26
Fædrene	28
Mødrene	29
Børnenes netværk og venner.....	30
Sladder	31
Tilhørsforhold og forestillinger om fremtiden.....	33
Tilhørsforhold	33
Religion.....	34
Sprog.....	34
Uddannelse og fremtidsvisioner	35
Usikkerhed om fremtid	36
Mødrenes usikkerhed	37
Børnenes oplevelser med vold.....	39
Voldens karakter, overværelser af vold og konsekvenser heraf.....	39
Trusler.....	40
Alliancer med og beskyttelse af mor	40
Skyld og ansvar.....	42
Hvem støtter børnene?	44
'Systemets' rolle.....	44
Konflikttemaer og dialogvilkår i familierne	47
Misbrug.....	47
Sindslidelser og traumer	47
Ære og skam	49
Mandens rolle	50
Angsten for at 'miste kulturen' – og grebet om familien	51
Tabuer og tavshed.....	53

Dialogtraditioner – og nye tendenser	54
Hvad man ikke taler om – eller hvad man pakker ind	56
Dramaer	57
Vold som kulturelt fænomen	58
Børn og krisecentre.....	60
Følelsen	60
Regler og rammer	60
At føle sig mødt og modtaget.....	62
Kedsomhed	62
Hvad kan man gøre for børnene?	63
Hvor flytter børnene hen efter ophold på krisecenter?	64
Børnenes belastninger	65
Del 4. Etniske minoritetsbørn – en særligt sårbar gruppe? Perspektiver og videre veje..	68
Forpligtelser.....	68
Belastninger	68
Kultur eller ikke kultur?	70
Hvor skal man blande sig?	71
Et aktivt møde	73
Perspektiver og videre veje.....	74

Indledning

Denne rapport er et tillæg til LOKK Børnestatistik 2004. Rekvirent af undersøgelsen er Landsorganisationen af Kvindekrisecentre LOKK, og undersøgelsen er udført af Videns- og Formidlingscenter for Socialt Udsatte. Socialministeriet har finansieret undersøgelsen og rapporten.

LOKK Børnestatistik 2004 er et resultat af den stigende opmærksomhed, der gennem de sidste ti år har været på børns vilkår i forbindelse med ophold på krisecentre og på den øgede fokus på børn i familier med vold generelt.

Vold som et vilkår i barndommen er en belastningsfaktor, der øver indflydelse på et barns udvikling, og kan have konsekvenser for resten af barnets liv. I kølvandet på volden følger ofte brud og opbrud i forhold til nærmeste familie, legekammerater, skole etc. Denne manglende kontinuitet og tryghed i livsforløbet udgør en anden belastningsfaktor. Disse overordnede og 'almene' belastningsfaktorer sætter LOKK Børnestatistik 2004¹ fokus på.

Som et tillæg til LOKK Børnestatistik 2004 (herefter kaldet Børnestatistikken) har LOKK desuden ønsket at sætte særligt fokus på børn fra etniske minoriteter på krisecentrene. Udgangspunktet er en antagelse om, at der knytter sig særlige belastninger til de etniske minoritetsbørns vilkår, og at der dermed også kan være særlige behov for ekstra viden og kvalificeret indsats.

Denne rapport sammenfatter kort Børnestatistikkenes resultater og stiller herudfra de overordnede spørgsmål:

- Knytter der sig særlige vilkår og eventuelt særlige belastninger til det at være barn af en etnisk minoritetsfamilie, hvor vold forekommer – og i så fald hvilke?
- Hvilke perspektiver medfører denne viden i form af muligheder for at give de etniske minoritetsbørn den bedst mulige støtte – både under ophold på krisecentret og på længere sigt?

Til forskel for Børnestatistikken baserer denne undersøgelse sig på kvalitative interviews. LOKK har vurderet problemstillingen for kompleks til at indfange brugbare svar i et spørgeskema. I stedet er undersøgelsens omdrejningspunkt 18 interviews med etniske minoritetsbørn og -unge, der enten har opholdt eller opholder sig på krisecentre. Det er således ikke et statistisk materiale, der kan bruges til at generalisere over tal og tendenser – men et kvalitativt dyk i nogle personlige, individuelle fortællinger, der sætter fokus på en række essentielle temaer og åbner en række væsentlige diskussioner.

LOKK Børnestatistik viser tal over, hvor mange af de 1730 involverede børn, der henholdsvis har overværet vold mod moren og selv været udsat for vold. Den kategoriserer også børnene i såkaldte belastningsgrader ud fra LOKKs fastsatte kriterier².

---

¹ Tilia 2005

² Børnestatistikkenes afsnit 8

Nærværende undersøgelse spørger ikke til fortællinger om de konkrete voldsepisoder i hjemmet. Snarere søger spørgsmålene at afdække de vilkår, som er med til at afgøre, hvordan børnene er påvirkede af deres livshistorie, episoder i hjemmet og ophold på krisecenter – og især hvilke ressourcer de har til rådighed til at håndtere oplevelserne. Der er således primært spurgt til barnets forskellige netværk, til skolegang og fritid og til oplevelserne omkring at bo på krisecenter. Der spørges også til tegn på belastninger såsom angst, søvnproblemer, koncentrationsbesvær m.v., men kun i det omfang børnene har haft lyst til at fortælle.

For at kunne vurdere særlige vilkår eller belastninger for etniske minoritetsbørn sammenlignet med majoritetsgruppen af etnisk danske børn, vil det kunne anføres, at undersøgelsen burde have indeholdt sammenlignelige interviews med begge grupper af børn. Det gør den ikke; til gengæld analyseres interviewene ind i en ramme af eksisterende erfaringer – baseret på viden om børn på krisecentre generelt.

Eftersom børnene og undersøgelsen peger på forhold, der både kan henføres til det at være etnisk minoritetsbarn og til det at være barn i det hele taget i en familie, hvor der forekommer vold, kan følgende undersøgelse tillige ses som et illustrerende supplement til LOKK Børnestatistik 2004.

Undersøgelsen er som nævnt udført for LOKK af Videns- og Formidlingscenter for Socialt Udsatte. Konsulent Mette Højte Jensen har stået for udarbejdelse af spørgeskema og manual. Antropolog Marianne Nøhr Larsen har stået for analyse og rapportskrivning. Konsulent Sissel Lea Nielsen har bistået med faglig sparring og redaktion af rapporten.

Tak til alle, der har læst og beriget rapporten, tak til samtaler på krisecentre, og frem for alt tak til alle børn, der har stillet op til interviews – og mødre, der har givet tilladelse til, at de kunne deltage i undersøgelsen.

*****

Rapporten falder i fire dele:

I den første del sammenfattes resultaterne af Børnestatistikken. Desuden introduceres nogle kernebegreber om børn, vold og belastningsgrader, samt nogle overordnede betragtninger over kultur og etnicitet. Disse generelle betragtninger anvendes i den senere analyse som ramme til sammenligninger, referencer og perspektiveringer.

Anden del præsenterer børnene i undersøgelsen. Her overvejes også undersøgelsens begrænsninger og muligheder.

Tredje del sætter fokus på de interviewede børns fortællinger. Børnenes egne udsagn sættes løbende i relief af de interviewede fagpersoner samt benyttede referencer. Sidste afsnit sammendrager børnenes belastninger og knytter an til fjerde del, der konkluderer, perspektiverer og giver vink om nye veje.

En kvalitativ undersøgelse som denne tegner komplekse billeder, der ikke kan tages ud af den ramme og de kontekster, den læses ind i. Derfor anbefales det at læse rapporten i sin helhed.

Undersøgelsen giver ingen enkle svar, men inspirerer forhåbentlig til videre overvejelser og eftertanker – og til at stille åbne spørgsmål til brug for et videre udviklingsarbejde med etniske minoritetsbørn på krisecentre.

Del 1: Omkring interviewundersøgelsen – viden, rammer og overvejelser

LOKK Børnestatistik 2004

I det følgende sammendrages kort de væsentligste tal og konklusioner fra Børnestatistikken. Der sættes særligt fokus på de forskelle, der registreres for etnisk danske og etniske minoritetsbørn.

De fleste børn (59 procent) på krisecentrene er under 6 år, mens kun 11 procent er 13-17 år. Der er lidt flere drenge blandt de yngste og lidt flere piger blandt de ældre.

De fleste børn har etnisk dansk baggrund – men i forhold til den samlede befolkning er de etniske minoritetsbørn overrepræsenterede. 54 procent af børnene i statistikken har etnisk danske mødre og 36 procent er 'ikke danske'³.

Mødrene med etnisk minoritetsbaggrund kommer hovedsagelig fra flygtningeproducerende lande (Irak, Afghanistan, Somalia, Iran, Vietnam, Bosnien, Libanon og Sri Lanka) og fra de gamle indvandrerlande (Tyrkiet, Pakistan og Marokko). Der er også en del mødre fra Grønland og Færøerne, samt fra Thailand, Rusland og Polen.

De fleste børn opholder sig kun kort på krisecenter; over halvdelen 14 dage eller derunder. 20 procent har ophold fra 1-3 måneder, mens ca. 10 procent ligger herover. Børn med etnisk minoritetsbaggrund er overrepræsenterede i gruppen med kort ophold og i gruppen med de meget lange ophold. Etnisk danske børn er overrepræsenterede i 'mellemgruppen', der opholder sig på krisecentre fra 1-3 måneder.

Mange børn (53 procent af de 7-12-årige og 41 procent af de 13-17-årige) har måttet stoppe deres skole under opholdet på krisecenter. Heraf ses en lidt større andel af børn med etnisk minoritetsbaggrund.

En lille gruppe børn – cirka 16 procent – er udsat for flere end 3 flytninger, udover deres ophold på krisecenter. Blandt de børn, der flytter mest, er børn fra etniske minoriteter overrepræsenterede.

Årsagen til at børnenes mødre kommer på krisecentrene er vold fra ægtefælle eller samlever. Op mod 75 procent af børnene har overværet eller overhørt vold mod deres mor.

Også en alarmerende stor andel af børnene udsættes selv for vold. 56 procent svarer ja til at have været udsat for vold i hjemmet. Begge køn er ligeligt udsat, men aldersmæssigt er de 7-12-årige den mest udsatte gruppe.

---

³ Her henvises til definitionen i Børnestatistikken 2004, afsnit 3.1.: 'Børnenes nationalitet'. For 10 procents vedkommende mangles information om baggrund, jf. ligeledes afsnit 3 i Børnestatistikken.

Der er ikke væsentlig forskel på etnisk danske og etniske minoritetsbørns udsathed for vold, men der er en forskel i karakteren af volden. Flere minoritetsbørn udsættes for både fysisk og psykisk vold og færre for udelukkende psykisk vold. Lidt flere minoritetsbørn er udsat for opdragelsesmæssig vold, men forskellen drejer sig om kun 17 procent mod 15 procent for etnisk danske børn.

Cirka en fjerdedel af børnene har samvær med en far, som har udøvet vold.

I mange af familierne har der fundet misbrug sted – overvejende af hash og alkohol, og oftest er det den biologiske far, der er misbrugeren. Etnisk danske børn har større andel af misbrugende forældre (44 procent), mens tallet for de etniske minoritetsbørn er 29 procent. Flere af minoritetsbørnene svarer dog 'ved ikke'.

Også en del familier har medlemmer med en sindslidelse – igen oftest de biologiske fædre. Cirka 18 procent svarer bekræftende på sindslidelse i familien, men tallene vurderes at være usikre.

Forskellige former for netværk vurderes at være vigtigt for børnene. De fleste børn omgås både deres mor og far, og cirka 10 procent også mors kæreste eller samlever. Bedsteforældre spiller kun en rolle for cirka halvdelen af børnene, mens forældrenes søskende og deres børn kun nævnes for omkring en fjerdedel af børnene.

Børn af etniske minoriteter har væsentlig færre personer i deres slægt, som de omgås.

Godt halvdelen af børnene svarer, at der 'nogle gange' er støttende personer til rådighed, mens en lille gruppe (5 ud af 7) aldrig finder hjælp og støtte i noget netværk.

Ikke så mange børn (15 procent) får støtte fra socialforvaltningen under opholdet på krisecenter. Den mest udbredte støtteform for etnisk danske børn er psykologhjælp og familiebehandling, mens den for de etniske minoritetsbørn er en friplads i daginstitution. En stor del af de belastede børn modtager ingen støtte.

Efter ophold på krisecenter flytter omkring 20 procent af børnene tilbage til den voldsudøvende. Kun knap 15 procent af disse børn modtager støtte fra socialforvaltningen efter flytningen.

Flere minoritetsbørn end etnisk danske børn flytter tilbage til voldsudøveren, mens langt flere etnisk danske flytter til en ny bolig.

Børnenes 'tilstande' og behov for støtte vurderes ud fra fire kategorier med stigende belastningsgrad. Cirka en femtedel af børnene karakteriseres som børn med almindelig behov og knap en tredjedel vurderes at have særlige behov. Det er altså cirka halvdelen af børnene, der (endnu) ikke er meget belastede og derfor tilsvarende ikke har omfattende behov for hjælp. En fjerdedel af børnene kan ikke indplaceres.

De børn, der har været mest udsat for vold eller kommer fra familier, hvor der er misbrug og sindslidelse, er ofte de sværest belastede. Det samme er de børn, der ophører med at gå i skole eller institution, mens de bor på krisecenter, og børn, der har samvær med en voldsudøvende far.

Derimod ses der ingen sammenhæng mellem belastningsgrad og køn, alder eller nationalitet og heller ikke en entydig sammenhæng i forhold til antal af flytninger og antal ophold på krisecentre.

Undervejs i rapportens videre afsnit vil der yderligere blive henvist til Børnestatistikken og uddybes, hvor det er relevant.

Af Børnestatistikens konklusioner ser det umiddelbart ud, som om de etniske minoriteter ikke alene er overrepræsenterede på krisecentrene, men at de også inden for krisecenterstatistikkerne er overrepræsenterede i de tungeste belastningskategorier.

Spørgsmålene herfra vil være, om disse børn kan konkluderes at være mere udsatte for belastninger, og hvilke faktorer såsom baggrundskultur, minoritetsstatus og socioøkonomiske forhold, der i så fald spiller ind?

Ligesådan er det helt nødvendigt igennem hele undersøgelsen at stille spørgsmål til, på hvilke områder de etniske minoritetsbørn *ikke* tegner særlige mønstre, eller hvor mønstrene eventuelt kan modsvare tesen om, at minoritetsbørnene generelt er mere og særligt belastede.

Børn, vold og belastninger

Dette kapitel vil belyse en række kernebegreber, forskningsresultater samt generel viden om børn i familier med vold. For at kunne vurdere, hvorvidt der er særlige faktorer, som gør sig gældende for etniske minoritetsbørn, er det nødvendigt at have en basisviden om børn og vold generelt⁴.

I det følgende gennemgås en række af de belastningsfaktorer; årsager og virkninger man kender til i forhold til børn, der er opvokset i familier med vold.

En opvækst med vold

Ikke alle børn, der har haft oplevelser med vold enten mod dem selv eller mod deres mor, belastes i samme grad. Kortvarige episoder eller belastninger kan børn reagere meget forskelligt på, men mange har mulighed for at bearbejde det skete og komme videre. Derimod er risikoen for psykiske mén langt større, hvis volden gentages og bliver – eller har været – en kontinuerlig del af barnets hverdag.

Man kan skelne mellem de skader, barnet kan erhverve sig på langt sigt (det lange perspektiv) og de belastninger, der præger barnet nu og her (det korte perspektiv).

Det lange perspektiv sætter fokus på, hvad en opvækst med vold kan betyde for børnenes psykiske og sociale udvikling.

Det lange perspektiv præges af voldsoplevelsernes karakter og hvor massive de har været, men også af, hvorvidt børnene selv har været udsat for vold, eller 'kun' har overværet vold mod moren. Forskellige forskningsresultater⁵ peger på, at børn, der selv har været udsat for vold, senere i livet får størst problemer. De har lettere ved at reagere aggressivt, har en lavere grad af selvkontrol, en usikker selvopfattelse, fungerer oftere under deres begavelsesniveau, har en øget risiko for at udvikle depression, har problemer med at knytte sig nært til andre mennesker og de har en udpræget følelse af hjælpeløshed. Det er ofte mennesker, der lever i lavt gear, har brug for at beskytte sig mod omverdenen og let føler sig forfulgt. Mennesker, der føler, at de altid skal forsvare sig. De bruger meget energi på deres forsvar – og har for lidt energi tilbage til den almindelige menneskelige modning og udvikling.

Belastningen er størst, hvis barnet selv har været udsat for vold, men de samme former for psykiske vanskeligheder viser sig også for børn, der har overværet vold mod moren.

Det lange perspektiv vil også være afhængigt af familiens socioøkonomiske og kulturelle kontekst. Her peger forskningen på betydningsfulde faktorer som den sociale baggrund, den sociale arv og den etniske baggrund⁶.

---

⁴ Til brug for dette er primært anvendt Christensen 1998

⁵ Christensen 1998, kapitel 2

⁶ Christensen 1998

Hvis forældrene er dårligt integrerede, dårligt fungerende og socialt utilpassede, får de unge ingen redskaber til at lære, hvordan man etablerer og vedligeholder gode relationer til andre mennesker; de lærer ikke, at verden er fuld af muligheder, som de kan bruge. Tværtimod lærer de, at verden er fuld af farer, som de skal undgå. De lærer tilbagetrækning, mistænksomhed, angst og usikkerhed.

Børn på krisecentre lever oftere (end det generelle befolkningsudsnit) i ressourcetsvage familier. Blandt etniske minoriteter i Danmark er der flere ressourcetsvage familier end samlet set i befolkningen⁷. Dette skyldes bl.a. dårligere uddannelsesbaggrunde, arbejdsløshed, dårligere økonomi og boligforhold, og for nogle desuden den psykiske bagage i form af fx krigs- og flygtningetraumer m.v..

Når vi taler om manglende integration af de etniske minoritetsfamilier, handler det ofte mere om dårlig social integration end om dårlig kulturel integration. Der er blot mere fokus på det sidste. Men den dårlige integration – dvs. det dårlige samspil med deres omverden – der ses hos nogle ressourcetsvage etniske minoritetsfamilier, svarer på mange måder til de problematikker (fx isolation), man ser i forbindelse med ressourcetsvage etnisk danske familier⁸.

I de etniske minoritetsfamilier *kan* de svage sociale forhold belastes yderligere af faktorer som manglende basisviden om det danske samfund og system, manglende sprogkunderskaber, manglende job m.v. Socioøkonomiske ressourcetsvagheder medfører ofte, at de basale kundskaber er sværere at tilegne sig, så årsag og virkning virker negativt tilbage på hinanden.

Vold forekommer i alle sociale lag. Vold knytter sig ikke til en bestemt social baggrund. Børn fra socioøkonomisk ressourcestærke familier antages at have mindre risiko for at udvikle psykosociale problemer end børn fra ressourcetsvage familier – men samtidig peger udenlandsk forskning⁹ på, at volden har en selvstændig belastende indflydelse. Uanset de sociale forhold i familien, må man således forvente, at volden medfører, at børnene får større risiko for at udvikle psykosociale problemer end andre børn.

Børn fra voldsprægede familier menes at have cirka dobbelt så stor risiko som andre børn for at udvikle psykiske og psykosociale problemer. Samtidig skal det dog understreges, at der i begge grupper er flest, der ikke udvikler fx depressive symptomer¹⁰.

Betydningen af netværk og spejling

Det korte perspektiv sætter fokus på barnets forholdene sig til, og fortolkning af, oplevelser med vold. Her er det især betydningen af netværk og muligheder for at få hjælp til at få bearbejdet oplevelserne, der er af central betydning.

---

⁷ Kyvsgaard 2004

⁸ Christensen 1998 samt Nøhr Larsen 2004

⁹ Jf. Christensen 1998

¹⁰ Ibid.

Udviklingspsykologisk har det en stor betydning, hvilke muligheder barnet gives for selv at have indflydelse på (mestringen af) sin situation. Barnet betragtes som et aktivt handlende individ, der lige fra fødslen spiller sammen med sine omgivelser¹¹. Forældrenes opmærksomhed på barnet og svar på barnets signaler er afgørende vigtige for barnets indlæring af det sociale sprog i det samfund, hvor det vokser op. Man taler om betydningen af, at 'omsorgspersonen spejler barnets følelser, og at dette er en forudsætning for, at barnet selv kan mærke/opleve sine følelser'. Denne dialog eller spejling er en forudsætning for barnets opnåelse af indre identitet og forskellen mellem den indre og den ydre verden¹².

Hvis et barn ikke oplever at blive mødt med svar eller spejlinger, er det vigtigt, at det får hjælp – enten til at finde svarene i andre relationer, eller at det får hjælp til dialogen med forældrene. Hvis barnet ikke får denne mulighed, må det i stedet blive sin egen samtalepartner med de mangler og begrænsninger, det medfører.

Forskning¹³ peger på, at forældre, der har kontakt (omsorg/spejling af følelser) til deres barn, kan kompensere for nogle af de skadevirkninger, der ellers kan være ved at vokse op i en familie med vold. Desværre ses det netop i familier, hvor moren er voldsramt og faren er voldsudøver, at en sådan kontakt kan have svære vilkår¹⁴.

Tavsheden fylder generelt meget i voldsprægede familier¹⁵. Der tales sjældent om selve voldsepisoderne eller de følelser, der knytter sig hertil. Ofte kan forældrene ikke klare at forholde sig til tanken om, hvad det kan gøre ved børnene – og ofte samarbejder børnene med forældrene om tavsheden.

Børnene er således henvist til selv at bearbejde oplevelser, tanker og følelser. Hvis de alligevel finder på at spørge eller fortælle, gøres det ofte på en så indirekte måde, at man som voksen selv kan vælge, om man vil høre spørgsmålet eller ej¹⁶.

Angst og forsvar

Angst og psykisk forsvar er nøglebegreber i den eksisterende forskning om børn og vold. Med angst menes eksistentiel angst som opstår, når mennesker befinder sig i situationer, som de ikke kan forstå eller finde mening i; som afføder diffus angst for det ukendte og uforudsigelige. Den eksistentielle angst er langt mere skadelig end den angst, man kan føle for noget, man forstår – som en fare, man kan forholde sig til og beskytte sig imod.

Den eksistentielle, 'indvendige' angst kan ikke reduceres på samme måde som angsten for en ydre fare, man kan forholde sig til bl.a. ved at sprogliggøre den. For at modsvare den eksistentielle angst er man nødt til at udvikle et psykisk forsvar (fortrængning, projektion, isolering af følelser, benægtelse, identifikation m.v.). Et psykisk forsvar kan

---

¹¹ Bl.a. James & Prout 1997; Qvortrup et al 1994; Dahlgren & Hultqvist 1995 i Skytte 2005

¹² Stern 1991 og Christensen 1998 p. 39-40

¹³ Henning et al. 1997

¹⁴ Christensen 1998

¹⁵ Christensen 1990 og Henning et al. 1997

¹⁶ Christensen 1998 p.12

umiddelbart reducere angsten, men kan samtidig virke fastholdene, så personen ikke grundlæggende får bearbejdet angsten.

I Else Christensens undersøgelse om børns overlevelse i opvækst med vold¹⁷ gennemgås forskellige strategier for kontrol, som børnene brugte til at fastholde deres psykiske forsvaret (fx brug af fantasi eller omdefinering af situationen).

Behovet for at tale om volden

Børn på krisecentre har som regel oplevet og forstået mere, end deres mødre er klar over. Mange af børnene har overværet volden – også den groveste. Mange har også selv været udsat for vold.

Else Christensen og andre forskere konkluderer, at børn på krisecentre har behov for at snakke om deres oplevelser – og at det er vigtigt for børnene, at der tages initiativ til at snakke – om volden, om forholdet til fædrene, om følelser osv.

Familier med vold er generelt tavse omkring volden. Børnene socialiseres således ikke til at tale om den, hvilket kan betyde, at børnene sjældent stiller spørgsmål og sjældent giver tydelige tegn på, at de har overværet vold, eller at de har brug for omsorg og hjælp til at bearbejde følelser. Samtidig viser al forskning, at børnene *har* brug for hjælp¹⁸.

At vente på et udspil fra børnene kan derfor ses som en forsvarsmekanisme hos voksne, der er bange for, hvad de vil få at vide¹⁹.

Denne forsvarsmekanisme hos de voksne øges muligvis i mødet med etniske minoritetsbørn. På dette felt ses en generel berøringsangst hos fagfolk, der ikke føler sig klædt på til 'kulturmødet' – fx i møder mellem minoritetsbørn og socialrådgivere, skolelærere, institutionspersonale m.v.²⁰. Ofte respekteres børnenes manglende italesættelse af deres følelser, fordi man er bange for at overtræde familiens privatsfære, fordi man fortolker tavsheden som 'deres kultur' – eller fordi man er bange for at træde ind i et felt, man ikke har de videnskabsmæssige forudsætninger for at bevæge sig i, og som man ved, kan komme til at afkræve mange ressourcer²¹.

Voksne kan være bange for at 'blande sig i kultur'. Men den overordnede indfaldsvinkel²² kan være, at voksne ikke skal opdrage børnene eller fortælle dem, hvad de skal gøre. Det er heller ikke nogen god ide at forestille sig, at man som voksen skal være det (man tror), barnets forældre ikke er.

---

¹⁷ Christensen 1988

¹⁸ Christensen 1998

¹⁹ Christensen 1988

²⁰ Dette felt savner i høj grad forskningsdokumentation. Nærværende erfaringer er hentet fra samtaler med minoritetspiger og fagfolk i Nøhr Larsen 2004

²¹ Ibid.

²² Christensen 1998

Står man overfor et barn med anden etnisk baggrund end dansk, må den overordnede indfaldsvinkel balancere om det samme udgangspunkt: Man skal ikke forestille sig, at man skal give barnet dét (man tror), barnets forældre eller kulturelle baggrund ikke giver det.

Opgaven er snarere at tænke på sig selv som formidler mellem barnet og det, der sker omkring det, så barnet får en bedre basis for at forstå og finde mening i sin omverden. Bl.a. ved om muligt at forsøge at hjælpe moren/forældrene til i højere grad at få denne funktion i forhold til barnet.

Bagest i rapporten angives referencer til yderligere studier om børn og vold.

Kultur og etnicitet

Nærværende undersøgelse er som nævnt foretaget på baggrund af antagelser om, at særlige belastningsfaktorer kan knytte sig til det at være barn af en etnisk minoritetsfamilie, hvor der forekommer vold. Konkret opleves det på en række krisecentre, at der kan knytte sig særlige vanskeligheder og problematikker til de etniske minoritetsbeboere.

Det antages, at en del af de problemstillinger, der opleves i forhold til børnene på krisecentrene, har deres rødder i mødet mellem en overvejende kollektivistisk og en overvejende individualistisk livsform. I det følgende introduceres livsformsteorien kort.

Livsformer

Livsformsteorien bygger på en model, der kategoriserer to grundlæggende forskellige livsforståelser, hhv. den kollektivistiske og den individualistiske²³.

Det antages, at mange etniske minoritetsfamilier i Danmark har værdimæssigt udgangspunkt i den kollektivistiske livsforståelse, og således også at børn med etnisk minoritetsbaggrund som udgangspunkt har gennemgået en socialisering, der har rod i denne. Det antages endvidere, at den individualistiske livsforståelse er den dominerende i den danske befolkning og i det hele taget i vestlige samfund.

Grundlaget for den kollektivistiske livsform er familien, forstået som en stor, dynamisk helhed, hvor den enkelte kernefamilie kun udgør en del, og hvor fællesskabet står over individet. Værdier i opdragelsen er autoritetstro og respekt for de ældre. Barnets behov defineres af familien. Kønsforståelsen bygger på et hierarki med patriarkalske traditioner, dvs. at manden er familiens overhoved udadtil, mens kvinden står for hjemmet (dette er dog et fortolkningsspørgsmål i de enkelte familier). Moralen er bygget op omkring æreskam-kodekset, hvor hhv. den enkeltes gode eller dårlige opførsel påvirker hele familiens ære. Dårlig opførsel kan medføre skam; en følelse, der bygger på forestillingen om kollektiv forpligtelse. Derfor er børneopdragelsen præget af eksterne autoriteter og ritualiserede adfærdsglejer. Børn har generelt megen frihed til at starte med, men får større an-

---

²³ Jf. bl.a. Arcel i Skytte 1999

svar og pligter ift. kollektivet i takt med, at de vokser op (også dette er dog til forhandling i mange familier).

De medarbejdere, børnene møder henholdsvis i folkeskolen, på krisecentret og i det danske samfund i øvrigt, er antageligvis tilhængere af den individualistiske livsforståelse. Grundlaget for denne livsform er kernefamilien og den individualistiske frihed. Værdier i opdragelsen bygger på demokratiopfattelse, og at barnet selv ved, hvad der er bedst for det. Kønsforståelsen bygger – i princippet – på lighed. Moralen bygger på retfærdighed og den enkeltes skyldfølelse som en indre 'moralens vogter'. Her lægges der vægt på, at barnet har sin individuelt udviklede samvittighed som rettesnor for, hvad der er rigtigt og forkert.

Undervejs i analysen vil der blive peget tilbage på disse modeller og uddybet enkelte dele, fx omkring ære, skam og familieværdier ²⁴.

Hvad kan livsformsmodellen bruges til?

Livsformsmodellen kan gøre det muligt at få et overblik over nogle elementer, der *kan* indgå i forskellige kulturer eller måder at forvalte livet på. Den kan bruges til at få indsigt i nogle af de vilkår, værdi- og handlemønstre, (*nogle*) etniske minoritetsbørn er socialiseret ud fra og som derfor bør tænkes ind i det pædagogiske og psykologiske arbejde med børnene. Den kan ikke give svar på alle spørgsmål, men den kan give en viden om, hvad der *kan* være kulturbetinget adfærd eller årsagsforklaringer.

Livsformsmodellen skal dog betragtes med nogle grundlæggende problemer for øje, hvis den skal bruges konstruktivt: Livsformerne er ikke udtryk for bestemte kulturer. Al kultur forandrer sig og kan i det hele taget ikke begrænses til sådanne modeller.

Modellen anvendes i reglen om etniske minoriteter med baggrund i Mellemøsten og/eller muslimske lande. Børnene i denne undersøgelse kommer også fra lande, der ikke normalt inkluderes i modellen; dvs. fra andre 'kulturer' end dem, der normalt tænkes at repræsentere kollektivistiske familiestrukturer. Det er med andre ord ikke muligt at generalisere mennesker og grupper indenfor de to kategorier; og altså absolut heller ikke undersøgelsens børn. De etniske minoriteter i Danmark udgør en meget heterogen gruppe, og mens nogles livsformer vil være meget genkendelige i den kollektivistiske kategori, vil andres ikke være det. De etniske minoriteter har forskellige baggrunde, familiestrukturer og personligheder, som samlet er betydende for, hvordan regler og normer fortolkes og forvaltes. Det gælder i øvrigt også for etniske danskere, at ikke alle kan placeres 'rent' i kategorien 'individualistisk livsforståelse'; fx vil der være stor forskel på børneopdragelse afhængigt af egn, socialgruppe, uddannelse m.v.

Modellen ensarter livsopfattelser og medtager ikke de nuancer og kompleksiteter, der er. Mest alvorligt er det, at teorien/modellen er udtryk for en statisk kulturforståelse, der opfatter den kollektivistiske livsforståelse som en stationær, traditionsbevarende tilstand, mens den individualistiske livsforståelse betragtes som modernistisk og foranderlig.

---

²⁴ Jf. også Nøhr Larsen 2004 s. 28.

Af undersøgelsen vil vi se, at både mødre og børn taler for, at dette statiske kulturbillede skal erstattes af et dynamisk, hvor kultur er i bevægelse og står til forandring og forhandling. Og hvor modsætningerne ikke nødvendigvis kun skal findes i de to beskrevne værdiforståelser, men i høj grad også i en kompleksitet af personlige afmagtsfølelser; problematikker omkring livet i eksil, traumatisering, social marginalisering m.v.

Både kultur og livsforståelser, herunder fx børneopdragelse, kønsforestillinger m.v., forandrer sig over tid – som man bl.a. kan se ved et kort tilbageblik på dansk kultur. Ikke desto mindre opleves spændingsfeltet mellem forskellige værdisystemer netop på krisecentre og bliver særligt tydelige i hverdagen omkring spisesituationer, forskellige syn på børneopdragelse m.v.

Livsformsmodellen kan således være relevant at bruge som arbejdsredskab, når man søger indsigt i menneskers forskelligheder og ønsker at imødekomme dem. Modellen bruges også i denne undersøgelse som en slags analyseramme, idet der undervejs vil blive peget på, hvor modellen er anvendelig – men også på, hvornår en for stereotyp og unuanceret anvendelse kan være en barriere for et fremsynet arbejde med børnene.

Stereotyper

I det danske samfund tænkes der generelt i stereotyper, når det gælder etniske minoriteter. Dvs. at man har nogle generaliserede billeder af, hvordan 'de' er, og man har en tendens til at fokusere mere på de fortællinger, der passer ind i dette billede end de, der ikke passer ind.

Stereotyperne omkring de etniske minoriteter fastholdes bl.a. ved at der fokuseres på særlige problematikker, som henføres til kulturbaggrundene og dermed den kollektivistiske livsforståelse. Mange medier vælger fx ofte at præsentere historier om indvandrere og kriminalitet, religiøs fundamentalisme, kvindeundertrykkelse o.l. – og disse 'dramaer' er yderligere med til at cementere negative stereotyper²⁵.

I forsøget på at imødegå disse stereotype problematiseringer, stiller nogle sig så at sige i den anden grøft og hævder det modsatte; at der *ikke* er grund til at tale om særlige problematikker forbundet med etniske minoriteter i Danmark. Begge dele er unuancerede tilgange, idet begge dele fastholder et 'de' som en samlet gruppe, man kan beskrive – og 'kultur' som noget, der determinerer menneskers handlinger over én kam – uden skelen til det unikke og alle undtagelserne.

Der er en tendens til at tænke mere i kultur som årsagsforklaring – uanset hvordan man så betragter denne 'kultur' – til menneskers handlinger og reaktioner, når det gælder etniske minoriteter end når det gælder etniske danskere.

Fx tilskrives vold i etnisk danske familier i reglen årsager som social marginalisering, social arv, psykiske problemer el.lign. Der ses på den enkelte families baggrund og historie som udgangspunkt.

---

²⁵ Jf. fx Hervik 2002

Hvis samme slags vold opleves i en etnisk minoritetsfamilie, tilskrives den oftere kulturelle årsager, og kulturbaggrunden danner ofte udgangspunkt for forståelse af episoden, før man ser på det unikke tilfælde, den aktuelle kontekst, familiens sociale historie m.v.

På mange krisecentre oplever man, at de etniske minoritetskvinder er en særlig udsat gruppe – bl.a. fordi de ikke har samme kendskab til det danske system og måske ikke har samme netværksmuligheder som etnisk danske kvinder. Men det er ikke det samme, som at det er 'kulturen', der er årsag til problemer eller vold i deres familie.

Et par af børnene i undersøgelsen har også danske fædre. At der er vold i familien, den måde den udøves på og de belastningsgrader det har for barnet, kan således ligeså godt være et billede på dansk kultur som på enhver anden kultur.

Børnene i undersøgelsen mener generelt ikke selv, at 'deres kultur' er årsag til problemer. Men nogle peger på, at deres kulturelle baggrund bliver brugt – for eller imod dem. Én føler sig særbehandlet, fordi man ser hende som 'offer' for sin kultur, en anden føler sig mistroet af myndighederne pga. sin baggrund.

Det skal ikke negligeres, at der er store problemer i nogle etniske minoritetsfamilier. Somme tider er det generelle problematikker, som også ses hos de etnisk danske familier, krisecentrene møder. Somme tider er problemerne anderledes og kan tilskrives enten den kultur, familien har med sig fra hjemlandet, eventuelle traumatiske oplevelser fx fra krigshærgede områder – eller måske den migrationssituation, familien befinder sig i. Det kan være svært at adskille de sociale faktorer fra de kulturelle.

At der kan hæfte sig særlige belastningsgrader til selve det at have etnisk minoritetsbaggrund er derfor en påstand. Denne undersøgelse vil både vise, at etnisk minoritetsbaggrund *kan* have en betydning for belastningsgrad- og art, men ved løbende at skæve til den øvrige eksisterende forskning vil den også vise, at hvad der gør sig gældende for de etniske minoritetsbørn, lige så godt kan gøre sig gældende for de etniske danskere, som krisecentrene møder.

Negative forventninger

En stereotyp ide om, at etniske minoriteter er særligt udsatte eller sårbare, kan stå i vejen for at kunne se det enkelte menneske og de konkrete kontekster, og dermed være en barriere i det faglige arbejde dels på kvindekrisecentre, men også på skoler, institutioner, socialforvaltning m.v.

Herudover kan det være med til at præge de etniske minoriteters selvopfattelse og deres opfattelse af muligheder i det danske samfund – og dermed også deres motivationer ift. at håndtere eventuelle kriser. Nogle minoritetskvinder kan opleves at gribe fast i den tildelte offerrolle og fralægge sig ansvaret for deres egne liv og problemer, som de fx beder socialrådgivere overtage løsningerne af²⁶.

Uanset om kvinderne er eller kommer til at føle sig offergjort, er det vigtigt hele tiden også at stille spørgsmål til, hvorvidt det er *særligt* for minoritetskvinderne at have reduce-

---

²⁶ Nøhr Larsen 2004, jf. specielt interviews med psykoterapeut Meriam Al-Erhayem

rede forventninger til deres egne muligheder. I afsnittet 'Børn, vold og belastninger' sås det, at en *generel* følgevirkning af oplevet vold netop kan være negative selvbilleder og dermed også reducerede forventninger til egne muligheder. Vi så også, at *generelle* årsager til voldens opståen oftere skal findes i (psyko)sociale kontekster snarere end i kulturelle.

Derfor sætter nærværende undersøgelse fokus på minoritetsbørnenes forventninger til deres egne vilkår, muligheder og (særlige) problematikker – *både* det generelle og det særlige.

Som vi lidt senere skal se af interviewene i nærværende undersøgelse, føler de fleste af børnene sig tilsyneladende godt tilpas i det danske samfund. Selvom de fleste kalder sig selv for 'udlændinge' og derfor formentlig på sin vis føler sig som 'anderledes', virker det ikke, som om de føler sig negativt stigmatiserede. De føler sig ikke 'anderledes' behandlet i skolen og af vennerne eller at deres etniske baggrund på anden måde står i vejen for dem.

Men der er også undtagelser fra dette positive mønster. Én føler sig som 'et nul' i det danske samfund, en anden føler sig som før nævnt svigtet af det danske system, og mener det er, fordi hun har 'den forkerte hudfarve', og en tredje mener kun, hun er blevet ansat i job, fordi arbejdsgiveren syntes, 'det var synd for hende'.

Noget kan være reelt, men den slags oplevelser kan også være præget af det negative selvbillede; eller ideen om, hvordan ens 'kultur' betragtes fra det danske samfunds side. Negative stereotyper skaber negative forventninger og oplevelser.

Disse forståelser af enten at blive overset eller at blive set som en, det er synd for, kan for nogle skabe en ekstra årsag til at fralægge sig ansvar; måske helt at give op. Eller til ikke at benytte det danske system til det, det kan tilbyde. Nogle af børnene (især de ældre) nævner, at de ikke stoler på nogen – og indirekte at de heller ikke regner med nogen.

Får man hele tiden understreget, at ens kulturelle baggrund er med til at skabe problemer på den ene eller den anden måde, kan den også for børnene få mere fokus end den måske reelt burde have. Børnene får en ide om, at de er 'kulturbærere' og ikke medskabere af deres egne liv.

Det samme kan gøre sig gældende på det sociale område. Mange – også etnisk danske – børn kan formentlig også føle sig stemplet og bærende på en 'social arv', som de identificerer sig med, forventer og dermed også selv giver næring til. I mange ghettomiljøer, samt i de større byers randområder, ses det fx, at børn og unge generelt præges af de ting, der fortælles om dem – de spejler sig i omverdenens blikke. Kalder man fx en gruppe unge for en bande, identificerer de sig snart med denne titel og *agerer* bande, også selvom de rent faktisk ikke gjorde det internt til at starte med.

Etniske minoritetsunge synes ofte at være 'dobbelte arvtagere'. Således kan man fx forestille sig, at unge etniske minoriteter i en gruppe hurtigere end andre vil blive stemplet som banditter, fordi de kulturelle stereotyper lægger sig oveni de sociale.

Anderledeshed

Børnene i undersøgelsen virker som nævnt ikke, som om de føler sig særligt belastet af deres 'anderledeshed'. Det ved vi dog fra andre undersøgelser²⁷, at mange unge gør. De reagerer på det på forskellig vis, fx ved at isolere sig i egne etniske grupper og for nogles vedkommende blive fjendtlige og mistroiske ift. deres omverden.

Det er formentlig en særlig belastning at føle sig som 'fremmed', som 'udlænding' – som udenfor og anderledes, og dermed isoleret.

Isolationen og følelsen af anderledeshed er dog heller ikke noget, der kun belaster etniske minoritetsfamilier med vold i familien. Vender vi igen billedet mod *generelle* tendenser, viser der sig nogle lignende fællestræk: "Voksne, der fortæller om en opvækst præget af vold, fortæller om barndoms minder præget af rædsel, angst, dystre og en følelse af anderledeshed", skriver Else Christensen og citerer en informant: "Vi var ret isolerede fra alt og alle. Vi var mærkelige. Folk kunne mærke, vi var mærkelige. Vi (søskende) vidste ikke, hvordan vi skulle opføre os. Jeg havde ikke fået noget ind, var helt tom. Jeg havde ikke besøgt nogen, vidste ikke, hvordan andre var."²⁸

Det tokulturelle

Som nævnt er det en 'almindelig' antagelse, at de fleste etniske minoritetsbørn kommer fra familier, der primært vægter kollektivistiske værdier. Samtidig indgår børnene i skole- og andre miljøer, der vægter individualistiske værdier. De fleste minoritetsbørn skønnes at have gode muligheder for at udvikle en tokulturel identitet med en fast kerne, der har rod i begge socialiseringsmønstre og 'tager det bedste fra begge kulturer'. Denne mulighed er særligt tilstede, hvis børnenes forældre og skolen eller daginstitutionen (eller krisecentret) gør en indsats for at udvikle sammenhænge og kompromisser der, hvor de to værdisæt eller socialiseringsmønstre står i modsætning til hinanden.

Børn med problemer i familien har også ofte problemer med relationer til omgivelserne og til sig selv. Hvor børnene ikke får hjælp af forældre eller omgivelser til at skabe sammenhæng mellem deres forskellige livsverdener, kan de få problemer med at få deres 'hjemmeidentitet' til at hænge sammen med deres 'udeidentitet', eller det indadvendte til at harmonere med det udadvendte. De er i risiko for at udvikle en 'situationsbunden identitet', hvor identiteten ikke bliver en fast kerne i det enkelte barns personlighed, men en identitet, der tilpasses skiftende ydre krav og omstændigheder. Svaret på, hvem barnet er, får barnet af de børn og voksne, det omgås i sin dagligdag. Hvis svarene ikke harmonerer, bliver det svært for barnet at skabe en harmonisk identitet²⁹.

Her er både børnepædagoger og mødre væsentlige som omsorgspersoner under opholdet på krisecenter – men herudover er det også vigtigt at lærere, sagsbehandlere og andre, som barnet møder, er målrettet kvalificerede til at støtte børnene i dette særlige identitetsarbejde.

---

²⁷ Jf. Nøhr Larsen 2004

²⁸ Christensen 1998 p. 30

²⁹ Skytte 1999

Børnene møder modsætningsfyldte krav i familien og i skolen og samfundet i øvrigt, men det virker ikke, som om børnene tillægger (rolle)konflikterne kulturel karakter. Nogle af børnene mener, deres fædre er 'gammeldags' og bange for at børnene og hustruerne 'mister deres kultur', men generelt ser børnene fædrene som individuelt motiverede frem for som repræsentanter for en anden kultur end den danske. Der opleves derfor ikke en kulturel rollekonflikt, men snarere en erkendelse af at netop dén og dén familie fungerer dårligt.

I forbindelse med livsformsmodellen peges også på en risiko for, at børnene udvikler en situationsbunden identitet, hvor de så at sige skifter personlighed efter omgivelserne for at tilpasse sig de forskellige forventninger, som de ikke kan få til at harmonere. Men en stor del af børnene i undersøgelsen udtrykker reflekterede holdninger til, hvem de selv er og hvor deres grænser går; hvem de er loyale overfor og hvordan de tackler deres loyalitet. Dette gøres i høj grad ved at holde sig lidt i baggrunden for hændelserne og derudover være optaget af fremtiden snarere end af tanker om det skete.

Af nogle interviews fremgår det, at det snarere er moren, der står i en rollekonflikt mellem familien og ønsket om tilhørsforholdet til det danske samfund. Denne konflikt er børnene opmærksomme på, men det er ikke nødvendigvis en konflikt, de overtager (på nær enkelte børn) – snarere lærer de af den og udtrykker ofte, at de 'bestemmer selv' og 'det er forældrenes problemer'. Dette kan for nogle børn muligvis pege på en negligering af problemernes størrelse og en fornægtelse af deres egne involverede følelser, men det kan også tolkes som reflekterede overvejelser. Disse identitetsmæssige overvejelser er for nogle hjulpet undervejs af lærere, krisecenterpersonale, og for en dels vedkommende også støttet af moren og andre familiemedlemmer.

Negative forestillinger om, at ting ikke lader sig gøre, kan som før nævnt præge motivationer og muligheder. Det samme gælder i arbejdet med en tokulturel identitet.

Hvis man har overdreven fokus på de to forskellige 'livsformer', og hæfter sig ved forskellene og modsætningerne, giver man også de unge indtryk af, at de er svært forenelige.

Det er et stort og vigtigt arbejde på krisecentrene, og i børnenes øvrige hverdag, at støtte børnene i og give dem tro på, at det kan lade sig gøre at skabe en tokulturel identitet. Det vil sige, at der skal være fokus på muligheden for at 'vælge det bedste fra begge sider' og ikke på, hvor dilemmafyldt, det kan være.

Del 2: Børnene i interviewundersøgelsen – metode

Denne del præsenterer undersøgelsens børn og de overvejelser, der nødvendigvis har været omkring undersøgelsens begrænsninger og muligheder.

Fokus

En kvalitativ, semistruktureret interviewguide har sat fokus på følgende temaer: *Baggrund og opholdsgrundlag i Danmark; familiens historie og opholdsgrundlag på krisecenter; værdier og normer i familien; skolegang, fritid og netværk; hvordan oplever barnet dagligdag på krisecenter samt hvilke belastninger er det / har det været udsat for.*

Børnene er blevet interviewet enkeltvis med åbne spørgsmål, der også har givet dem mulighed for selv at tematisere deres problemfelter.

Undersøgelsen er foretaget i perioden april – juni 2005, enkelte interviews dog foretaget i efteråret 2004.

Repræsentation

Der har ikke været mange børn og unge fra etniske minoriteter i den berammede alderskategori 10-17 år på krisecentre i den periode, undersøgelsen har stået på. Dette kan være et tilfælde, men Børnestatistikken viser generelt, at der er færre børn i de ældre aldersgrupper på krisecentrene³⁰. Her som i den øvrige Børnestatistik kunne det være ønskeligt at se nærmere på, hvor disse 'manglende børn' befinder sig, mens mødrene og de mindre søskende er på krisecentre – og om der fx kan være særlige faktorer for etniske minoritetsbørn.

Herudover har en præmis for undersøgelsen været krisecentrenes etiske vurderinger af de enkelte børns tarv ift. at deltage i et interview. Der kan således have været børn, som ikke er blevet spurgt, eller som har sagt nej til at lade sig interviewe. Der kan også have været børn, som man af forskellige årsager har vurderet uegnede; sprogligt modenheds-mæssigt eller lignende.

Undersøgelsen er således foretaget med de børn og unge, der har været på krisecentrene i perioden og som krisecentrene har skabt kontakt til. Herudover har nogle krisecentre, for at få nok interviews, etableret kontakt til fraflyttede børn og unge, som man stadig har kontakt med. Repræsentationen er derfor tilfældig – men ikke desto mindre er den blevet meget bred, både hvad angår alder, køn, baggrund/etnicitet og problemstillinger/belastningsformer.

---

³⁰ Jf. afsnit 3.1. i Børnestatistikken 2004

I alt er interviewet 18 børn fra 13 familier, med rødder i hhv. Vietnam, Kosovo, Rusland, Tyrkiet, Eksjugoslavien, Iran, Pakistan, Libanon, Sydafrika, Serbien og Irak. Lidt over halvdelen er født i Danmark, resten er kommet hertil med deres forældre, et par stykker med deres fraskilte mødre. 11 børn fra 7 familier har (forskellige former for) flygtningebaggrund, mens andre har forskellige indvandrerbaggrunde. 10 børn fra 6 familier var flyttet fra krisecentrene, da interviewene blev foretaget.

Herudover er interviewet to mødre, en fra Rusland og en dansk kvinde fraflyttet en tyrkisk mand. I forbindelse med de fleste interviews har der efterfølgende været samtaler med ansatte på de besøgte krisecentre. Som indledning til undersøgelsen interviewedes desuden 7 pædagoger i LOKKs børnegruppe, ligesom LOKKs statistikgruppe har deltaget med yderligere input og erfaringer.

I nærværende undersøgelse anvendes betegnelsen 'etniske minoriteter' om børn, der er vokset op i en familie med indvandrer- eller flygtningebaggrund og pga. hudfarve, sprog, etnicitet, religion og /eller kultur er særligt positionerede som minoriteter i det danske samfund³¹.

Udover dette fællestæk udgør børn af etniske minoriteter på krisecentrene ikke nogen homogen gruppe, hverken hvad angår fødeland, nationalitet/eticitet, kulturbaggrund, problematikker, livsstrategier eller andet.

Børnene og interviewene

Interviewene har været fra en halv til halvanden time, afhængigt af børnenes fortællelyst. Én har fx markeret, at han ikke ønskede at komme ind på centrale dele af hans historie omkring vold i hjemmet; andre har af sig selv fortalt alt i detaljer.

Et interview har mulighed for at gå meget mere i dybden end et spørgeskema. Alligevel er der en række skismaer og muligheder for fejlvurderinger forbundet med denne form for interviews, som foretages uden at kende barnet eller dets historie på forhånd og varer max halvanden time. Senere i rapporten vendes der tilbage til, hvorvidt og hvordan man kan forholde sig til de umiddelbare indtryk og de sagte ord, men allerede her skal nogle forbehold understreges:

1) Intervieweren kommer som ukendt og har ikke mulighed for at lære børnene at kende; og uanset hvor trænet intervieweren er, er det svært at forestille sig, at børn med massive svigt og forfærdelige oplevelser i rygsækken skulle lægge forsvarsparaderne på én gang. En 14-årig pige fra Kosovo fortæller således, at hun ikke engang bruger de voksne på krisecentret, når hun er ked af det, undtagen en enkelt ansat, som hun har knyttet sig særligt til: *"Hun hjælper mig hele tiden og spørger hele tiden. Hvis jeg er ked af det, så kan hun se det på mig, og så spørger hun sådan. Og det er en ting der er godt ved hende, fordi når der er nogen der spørger mig: Er du ked af det?, så siger jeg nej. Og hun, hun sidder og så spørger hun hele tiden. Man skal bare virkelig sige det, og det synes jeg er godt"*.

---

³¹ Af Børnestatistikken 2004 fremgår det, at antallet af indflytninger af 'ikke danske' børn på krisecentre udgør 36 procent ift. 'danske', som udgør 54 procent.

Somme tider har intervieweren i forbindelse med denne undersøgelse haft lyst til at ”spørge hele tiden” – dvs. spørge ind, hvis der har været en fornemmelse af, at et barn er krøbet udenom et spørgsmål eller har svaret overraskende let, ligegyldigt eller positivt set i forhold til barnets forhistorie. Men en absolut etik omkring disse interviews har været, at børnene ikke skulle presses – og at der således også måtte være respekt om korte svar.

2) Herudover har det været en præmis, at der ikke er spurgt direkte til volden eller til dele af barnets historie, der kunne risikere at sætte følelser og reaktioner i gang hos barnet, som denne form for interviewsituation ikke kan (eller skal) håndtere. Mens selve volden og oplevelserne omkring volden har været et centralt fokus i Børnestatistikken, har denne undersøgelse ’kun’ kredset om de af børnenes vilkår, der er med til at bestemme deres muligheder for at kunne tackle de oplevelser med vold, som vi må gå ud fra, de fleste af dem har haft.

3) En samlet vurdering af interviewene peger på, at de ældste – dvs. unge fra 16 år og opefter – reflekterer over spørgsmål og svarer mere uddybet end de yngre. Det virker, som om de har lyst og behov for at fortælle deres historier, og flere af dem har også ting at tilføje efter endt interview. Til gengæld er det karakteristisk for de mindre børn, at de besvarer selv åbne spørgsmål (’fortæl om...’) med kortest mulige sætninger. Spørger man: ”Har du et godt forhold til din far”, svarer de måske ja, selvom det senere vil dukke frem, at så enkelt var svaret ikke. Spørgsmålet: ”Hvordan har du det med din far?” afføder formentlig svaret: ”Meget godt”. Det er svært at arbejde sig ind mellem ordene på et enkelt interview, hvor barnet og intervieweren ikke kender hinanden på forhånd.

Der må derfor også stilles spørgsmålstejn ved de tolkninger, der kommer frem i analysen. Fx mener mange børn, at deres fædre ikke har slået mere end ’en enkelt gang eller to’. En pige på 13 (Libanon) fortæller *”Han slår vores mor og han slog også min storesøster. Ikke mig”*. Hvorefter storesøsteren på 19 siger: *”Jo, også hende”*. Storesøsteren fortæller et andet sted, at forældrene nu har planer om at flytte sammen igen. *”Nej, de skal ikke flytte sammen, skal de?”*, spørger lillesøsteren. *”Jo. Kan du ikke huske det?”*, svarer storesøsteren, hvortil lillesøsteren svarer *”Jo!”* og griner.

På samme måde fremkom der forskellige opfattelser af virkeligheden i separate interviews med fire brødre, der hver havde egne vinkler på den samme livshistorie. Den ældste på 16 kunne fortælle, at faren ikke længere drikker, mens den yngre bror på 14 siger: *”Han drikker stadig en hel masse, men det er jeg ligeglad med”*.

Mens de mindre børn er sværere at trække uddybende ord ud af, vægter de ældre børn (måske) deres ord mere. Som det senere skal ses, bl.a. i afsnittet ’Konflikttemaer og dialogvilkår i familierne’, kan nogle af børnene være opdraget til at udglatte og skjule det skamfulde, og denne socialisering er formentlig mere udpræget, jo ældre de er.

Som vi skal se i afsnittet ’Netværk’, giver de fleste børn udtryk for at have mange venner – og også, at det er forholdsvis let at få nye venner. Sådanne udsagn bør læses ind i generelle erfaringer fra arbejde med belastede eller omsorgssvigtede børn. På krisecentrene oplever man, at det kræver et stort og indsigtfuldt arbejde at hjælpe børnene til at kategorisere kontakten til andre; fx at kunne skelne mellem hvornår man har fået en ’rigtig ven’, og hvornår er det én man lige har mødt, og som man gerne *vil* være ven med? I

afsnittet om børnenes netværk og venner peger mange af børnene i undersøgelsen dog også på, at de er bevidste om, hvad en 'rigtig ven' vil sige.

Dette er generelle forhold i interviews med børn; svarene afhænger ikke kun af de stillede spørgsmål, men også af barnets modenhed, parathed og også ofte af situationen. Mange yngre børn vil huske noget forskelligt afhængigt af, hvor længe siden det er, de har oplevet det, i hvilket humør de er i, interviewsituationen m.v.

Desuden har børn forskellige forudsætninger for at kunne sætte ord på oplevelser og følelser. Det afhænger både af modenhed og personlig parathed. Desuden har det en betydning, om barnet er trænet i at bruge ord og forklaringer. Er der ikke blevet talt med børnene om oplevelserne i hjemmet og de følelser, der er knyttet hertil, vil det være svært for barnet pludselig at skulle sætte ord på.

Ovennævnte tendenser gælder for kriseramte/omsorgssvigtede børn generelt, men det betyder ikke, at børnenes udsagn i nærværende undersøgelse ikke skal tages for pålydende. De børn, der har indvilliget i at lade sig interviewe, eller som krisecenterpersonalet har vurderet kunne klare det, har muligvis været nogle af de bedst fungerende børn og dermed også dem, der klarer sig godt i det sociale liv. Derfor er deres ovennævnte optimisme ikke *nødvendigt* et dække over sårede sjæle eller skamfuldhed.

Del 3: Interviewundersøgelsen – etniske minoritetsbørn på krisecentre

Både Del 1 og 2 har ladet os møde undersøgelsens børn, men ud fra et overordnet perspektiv. Den følgende del dykker ned i børnenes egne udsagn.

Der sættes fokus på netværk, familie og venner samt tilhørsforhold og forestillinger om fremtiden. Hernæst ses på børnenes oplevelser med vold og hvilke følelser og strategier, der knytter sig hertil. Siden følger et afsnit om, hvilke former for konflikter der kan være årsager til vold i familierne – både de konkrete konflikter, som børnene beskriver, og de mere strukturelle eller kulturelle, som kommer frem i analysen. Der ses også på de vilkår, som dialog og italesættelse af følelser har i familier med vold – og i etniske minoritetsfamilier med vold.

Nogle ting har det været svært for børnene at beskrive eller tale om, men for de fleste har det været let – og vigtigt – at fortælle, hvordan det er at bo på krisecentre. Efter et afsnit om dette rundes af med et blik på børnenes belastninger og mulige vurderinger heraf.

Netværk

Familien

Det er kendetegnende for de fleste af de interviewede, at de ikke har megen familie at støtte sig til. Ofte er kun få familiemedlemmer, og ofte kun den ene af forældrenes familie, repræsenteret i Danmark. De færreste børn beskriver store familier med sammenkomster og fester som dem, man ellers ofte knytter til etniske minoritetsfamilier. Det er også de færreste, der oplever at tage på ferie med deres familie; nogle få besøger forældrenes hjemland ind imellem eller enkelte gange, men en del har ikke noget at sige, når de spørges om ferieoplevelser med familien.

Det er generelt kendetegnende for socialt belastede eller ressourcetsvage familier, at de har forholdsvis få personer i deres slægt, som de omgås. I Børnestatistikken (afsnit 7.1) ses det videre, at børn med anden etnisk baggrund end dansk yderligt har væsentligt færre personer i slægten. For manges vedkommende skyldes det formentlig, at dele af slægten er spredt, også udenfor Danmark.

Børnene selv lider formentlig ikke større afsavn end etnisk danske børn, der ikke har nære slægtninge at dele deres problemer med – men det er alligevel værd at hæfte sig ved, fordi mange etniske minoriteter vides at være langt mere afhængig af slægten/familien som det primære netværk, jf. tidligere afsnit om den kollektivistiske livsform.

Det fremgår også af nogle interviews i undersøgelsen, at mødrene er ensomme, og man kan tænke sig, at den manglende familie er et reelt savn, som også spiller ind på børnenes følelser og muligheder omkring deres situation.

Børnene i undersøgelsen fortæller, at de har venner, men generel viden om de etniske minoritetsbørn og –unge er også, at mange af dem ikke har så 'udadvendte' netværk som mange etnisk danske børn, og at familien måske i højere grad betragtes som det primære, bærende netværk, der ikke kan erstattes af andet eller andre.

Dette kan selvfølgelig også for disse børn hænge sammen med, at nogle ikke har boet så længe i Danmark, og derudover har været udsat for mange flytninger, skoleskift m.v.³².

Ifølge 'kollektivistisk livsforståelse' står familien over individet. Når der skal træffes beslutninger om den enkelte, er det først og fremmest familiens tarv som helhed, der skeles til. Den enkeltes ve og vel afhænger af hele familiens velfungerende. Derfor er børn ofte vant til at få fortalt, hvad de skal og ikke skal, frem for selv at tage stilling. Hvis man ikke har været vant til at blive spurgt, om man mener noget er ok eller ej, går der formentlig også længere tid, før man som barn eller ung reagerer selvstændigt og markant på volds-episoder i familien, eller tager skridt til at flygte/flytte og stå på egne ben.

Det kan derfor formodes, at vold i familien er særligt belastende for børn, der er dybt afhængige af deres familiære netværk.

Et andet træk, der går igen, er, at børnenes familier ofte er spredt, dels i Danmark (en onkel i Jylland, en bedstemor på Fyn, fars familie i Nordsjælland osv.) og dels i forskellige lande både i Europa og udenfor.

Børnene i undersøgelsen har som nævnt ofte kun få slægtninge og ofte lever kun få slægtninge i nærheden. De fleste børn ser deres familie både i Danmark og udlandet, men ofte kun en gang eller to om året, måske mindre. Nogle ser dem ikke, fx har en 10-årig dreng (Vietnam) kun set sine søskende på billeder fra hjemlandet.

Børnenes tætte familie synes også generelt spredt og uinvolveret i hinanden. En del kan ikke huske, hvor gamle deres søskende er – og hvis de er flyttet hjemmefra, er de ikke sikre på, hvor de bor eller hvad de laver. Nogle ser ikke deres søskende. To søstre på 13 og 19 (Libanon) fortæller fx, at "*Vi er ikke rigtig sådan hele familien samlet*".

Mange af børnene i undersøgelsen fortæller desuden om uvenskaber i familien. "*Vi er meget hidsige...*", siger en pige fx om sig selv, sine søskende og sin familie i øvrigt. Flere fortæller om fejder mellem dele af familien; fx at dele af morens og farens familie længe har ligget i konflikt, at onkler er oppe at skændes osv.

Det familiesammenhold, der ofte nævnes som særligt kendetegn ved minoritetsfamilier, synes fraværende i disse familier, der er præget af vold og øvrige belastninger. Ansatte på krisecentre genkender dette som et generelt kendetegn for voldsprægede familier – også etnisk danske. Familien er spredt og problemfyldt, børnene er ofte isolerede og udover familien har de ofte ingen eller kun få 'rigtige venner'.

Muligvis er også dette de samme afsavn, børn lider generelt. Men ifølge den kollektivistiske livsmodel vil den splittede/fraværende familie muligvis opleves som en sværere be-

---

³² Jf. Børnestatistikens afsnit 4.3.

lastning eller som et større afsavn for etniske minoriteter, der dels har tradition for store og sammenhængende familier og dels måske ikke har andre former for grundlæggende netværk i det danske samfund. Hvor venner ofte kan vise sig at betyde mere end familien for mange danske unge, er det muligvis omvendt for mange af de unge med etnisk minoritetsbaggrund.

Dette er dog ikke noget, der kan læses direkte ud af interviewene i denne undersøgelse, hvor børnene fortrinsvist fortæller familiens historie objektivt og har fokus på, hvem der er i netværket frem for hvem der *mangler*.

Opfattelsen af familien som essentielt netværk kan være årsag til, at en pige på 18 (Pakistan), der gennem hele barndommen har været udsat for overgreb fra adskillige mænd i familien, ikke flygtede før hun blev 18. Hun oplevede, at ingen tilsyneladende troede på hendes historie og ingen hjalp hende, men hun beskriver også, hvordan hun hele tiden håbede, at det blev bedre, og at hun også ønskede at vise faren respekt, til trods for at han mishandlede hende.

Hvis man kun havde 'kulturbrillerne' på, kunne man måske tro, at årsagen til at hun blev i familien så længe dels var, at hun vægtede familiesammenholdet højere end sit eget velvære, og dels at hun ikke havde andre netværk at ty til.

Begge årsager har muligvis indflydelse; særligt den sidste. Pigen var bange for at stå alene i det danske samfund, hvor familien var det eneste netværk, hun kendte. En del af de unge (kvinder), man kender på krisecentrene, der har været flygtet og vender tilbage til familien, gør det, fordi de savner familien.

Men en hel del vender tilbage til familien – eller opgiver at flygte – fordi de ikke har andre steder at tage hen. Og fordi de (med mindre der er beviselig grund til at skride ind fx med tvangsfjernelse) ikke kan få støtte nogle steder fra, før de er 18. Fra krisecentrene peges der på, at som systemet fungerer i dag, kan det være vanskeligt at gøre noget for børn, der er under 18, så længe man ikke har deres forældres samtykke.

Fædrene

De fleste af børnene er vrede på deres fædre, men de fleste har stadig eller vil gerne have et forhold til faren. Fædrene beskrives ofte som lidt 'ynkelige', fordi de har forsøgt at være autoritære uden held, og fordi de udviser desperation og afmagt.

"Jeg har fået en mobil af min far, og så har han fået mit mobilnummer, og det er ret dårligt, fordi han ringer hver dag næsten og siger: Kom og besøg mig, kom og besøg mig...", beretter en 11-årig dreng fra Sydafrika. Fædre, der truer eller presser, har børnene ikke respekt for.

Børnene er bevidste om, hvad der er deres egne behov og er efter sigende ikke sammen med fædrene for deres skyld. Børnene håndterer det selv; ingen i undersøgelsen fortæller om, at moren forbyder dem at være sammen med faren. *"Hun siger, at det er helt fint, hvis vi vil besøge ham, han er jo vores far, men mig og min lillebror, vi gider ikke se ham ret meget"*, fortæller den 11-årige dreng.

Et par stykker fortæller, at fædrene forsøger at presse børnene ved at fortælle, de er syge. *"Han siger hele tiden han er syg og sådan noget. Og han siger at: "Hvis I kommer hjem og henter jeres tøj og flytter, så ser I mig ikke mere." Og en anden dag siger han, at der hvor vi går, der kommer han også...".* Det fortæller en pige på 14 (Kosovo). Men han er ikke syg, mener hun, *"Det er bare noget han siger for at vi skal vende tilbage. Men han råber stadig som før"*.

En del børn har været bange for fædrene, men stort set ingen er det længere. På krisecentrene fortæller man, at børn generelt oplever splittelsen mellem på den ene side tilhørsforholdet til faren og på den anden side skuffelsen over gentagne svigt og måske vold – og at børn har brug for støtte til at skille person fra handling og herigennem finde frem til, at faren er ok, men har gjort dumme ting. Faren har fx ikke handlet ud fra kulturelt vedtagne normer, men reageret i personlig afmægtighed – og det er hans specifikke handlinger, der ikke er i orden.

Mødrene

"Hun har altid ret!", siger en 14-årig dreng (Irak) smilende om sin mor. Stort set alle børnene nærer dyb respekt for deres mor og er primært solidariske med hende. Kun om én familie fortæller to søstre (Libanon): *"Vi er også uvenner blandt børnene. Drengene holder med far, og pigerne holder med mor. Drengene er fars og pigerne mors. Sådan er det altid"*. Men pigernes generalisering holder i denne undersøgelse kun for deres egen familie.

Børnenes største bekymringer er ikke dem selv, men oftere tanken om hvad moren har været igennem, eller at hun risikerer det igen. (Dette er et typisk reaktionsmønster for børn i familier med vold, ifølge personale på krisecentrene). De fleste børn udtrykker dog, at de er fortrøstningsfulde og mener, at deres mødre nok skal klare sig. De vælger at fokusere på styrkesiderne og fremtiden – som fx pigen på 10 (Tyrkiet), hvis mor er god til at holde det skjult, når hun er ked af det. *"Hun er god til at klare sig"*, siger både denne pige og også flere af de andre børn. *"Det skal nok gå. Vi skal nok klare os"*.

Flere børn fortæller, at mødrene efter egne udsagn har holdt manden/volden ud igennem længere tid for børnenes skyld. For mange er det tilsyneladende den endelige dråbe, hvis faren finder på også at slå børnene. Dette er træk, der går igen for mange kvinder på krisecenter uanset etnisk herkomst. For de etniske minoritetskvinder kan det så herudover være en langt alvorligere faktor, at de risikerer deres danske opholdstilladelse, hvis de forlader manden (jf også afsnittet 'Usikkerhed om fremtid'). Denne faktor er kun inde i billedet for ét af børnene i undersøgelsen; til gengæld er uvisheden (moren og børnene afventer myndighedernes afgørelse) en massiv del af dette barns i forvejen problemfyldte virkelighed.

De fleste børn fortæller, at deres forældre har venner, både danske og 'udenlandske'.

En del børn fortæller, at moren har én god veninde – oftest dansk – der hjælper og støtter. Det er typisk en kollega eller en mor til en af børnenes venner. Der er lidt usikkerhed/uenighed om, hvad 'en ven' vil sige – hvornår der fx snarere er tale om en ven, en bekendt, en kollega eller en anden form for 'hjelper'. Somme tider kan moren også hente hjælp hos sine egne forældre eller hos andre, men ofte tyder historierne på, at mødrene er temmelig isolerede med deres problemer. Ingen synes dog at være fuldstændig alene.

Børnenes netværk og venner

Bortset fra en pige på 18 år (Pakistan), der er flygtet fra sin familie og kun har kontakt til ét andet menneske udover personerne på krisecentret, har stort set alle undersøgelsens børn en del venner. De havde både venner der, hvor de boede før opholdet på krisecenter (ikke alle har dog kontakt) og venner der, hvor de er nu; på krisecenter eller fraflyttet.

De fleste har som nævnt omskiftelige tilværelser bag sig med mange skoleskift, flytninger m.v.. I Børnestatistikken nævnes det (afsnit 2.1.), at mange opbrud antages at være belastende for børn og deres muligheder for udvikling af sociale relationer. Børnenes største problem i denne undersøgelse i forhold til venskaber, synes dog ikke at være, at børnene ikke kan erhverve venskaber, men at nogle tilsyneladende vægrer sig mod for nære venskaber. Flere nævner, at de ikke stoler på ret mange og er bange for sladder.

De fleste børn i undersøgelsen føler sig godt behandlet i det danske samfund – ikke nødvendigvis af 'systemet', men af de mennesker, de omgås til daglig. De er dog bevidste om at tilhøre etniske minoriteter, og en del af dem vælger venner, der ligner dem selv mest – også kulturmæssigt.

En pige på 17 (Eksjugoslavien) siger om det at have 'udenlandske' venner: *"Vi har meget tilfælles. Hvad vi må, og hvad vi ikke må. Opdragelsen. Det og det skal vi, det og det skal vi ikke".* De må ikke selv bestemme så meget som danske piger, mener hun, og det kan være rart ikke hele tiden at skulle forklare. *"For eksempel hvis nu en af dem spørger, om jeg ikke kan komme derover, og jeg siger nej, fordi at jeg må ikke, jamen så kan de også godt forstå mig – hvorfor jeg ikke må".*

De allerfleste børn har dog danske venner, og de fleste har 'blandede' venner. *"Det er det samme"*, siger en pige på 10 (Tyrkiet), da hun spørges om forskellen på tyrkiske og danske veninder.

En pige på 14 (Kosovo) fortæller, at hun kom til Danmark som 10-årig og var glad for at gå i skole med 'andre udlændinge' i starten. Hun fortæller, at hun siden hen flyttede til en anden skole, hvor der også var danskere: *"Der var danskere og der var mange danskere og jeg følte mig sådan rigtig ub, kan jeg klare det her eller kan jeg ikke? Men de var søde alle sammen..."*

En stor del af børnene i undersøgelsen er født i Danmark. De er alle sammen bevidste om at de er 'udlændinge', men det er ikke nødvendigvis det, der står først i deres kategorisering af dem selv; ikke nødvendigvis det, der gør dem anderledes fra andre. Det at have noget tilfælles handler for nogen fx om, at man har den samme historie omkring vold i familien.

En 'god ven' kan være en, der har den samme humor som en selv eller forstår ens problemer, fordi vedkommende selv kender til dem. En 16-årig dreng (Irak) har fået en ven, hvis forældre begge har et alkoholmisbrug. *"Han kender de fleste af mine følelser, og jeg siger til ham, at jeg kan sgu' ikke lide at se på min far, når han er fuld og gør sådan ved min mor. Så siger han, at det kender han godt, og så kommer man videre med nogen diskussioner, og så lige pludselig er man på en helt anden scene. Man startede først med forældrene og så ender man måske med slagsmål. Så må man smide sig ned og tage en dyb indånding, så kan man virkelig føle, at man får rigtig meget ud af hinanden".*

Ikke alle børnene får bearbejdet indre konflikter ved at tage en slåskamp for sjov. Men samtlige børn nævner, at en ven først og fremmest er en, man kan stole på. Alle børnene i undersøgelsen har formentlig været udsat for oplevelser af svigt, og som før nævnt er en typisk konsekvens af en voldspræget opvækst, at børnene er mistillidsfulde³³. De har brug for at vide, hvem de kan stole på.

Som nævnt har nogle af børnene formentlig svært ved at skelne mellem, hvad der er en 'rigtig ven' i forhold til, hvad der er et rart menneske, man måske lige har mødt (jf. også Del 2 om børnene og interviewene). Flere krisecenteransatte nævner, at de oplever, at mange børn med voldsoplevelser i bagagen har nogle 'urealistiske' oplevelser af, hvad en ven er; en del børn synes fx at mene, at et menneske, man har været sammen med i fem minutter, sagtens kan være ens 'rigtig gode ven.'

Ikke desto mindre tyder interviewene på, at mange har 'rigtige venner' og tillige en reflekteret skelnen over, hvad det vil sige – og dermed også hvad man kan bruge forskellige 'slags' venner til.

De krisecenteransatte mener i øvrigt ikke, at 'urealistiske' opfattelser af, hvad en 'rigtig ven' er, knytter sig specielt til etniske minoritetsbørn. I det hele taget synes minoritetsbørnene ikke at have særlige problemer med at knytte venskaber, set i forhold til deres etnisk danske jævnaldrende. Det gælder på krisecentrene, og ifølge nyere forskning gælder det også – i hvert fald for de 7-årige børn – i samfundet generelt. En forskningsrapport³⁴ om 7-årige børn med etnisk minoritetsbaggrund når således frem til, at de klarer sig godt, når de sammenlignes med etnisk danske børn; de har ikke flere vanskeligheder, når det gælder trivsel, udvikling og skolestart.

Sladder

Flere børn i undersøgelsen understreger således som før nævnt, at de 'ikke stoler på nogen' – hvilket står i kontrast til, at de fleste fortæller, at de har mindst en eller flere gode venner. Historierne udvides med fortællinger om episoder, hvor børnene har følt sig sladret om af venner og familie, men også svigtet af lærere, kommuner, politi m.v. Der er en generel mistillid til andre mennesker, som kun ophæves ved beviser fra de enkelte om, at de er til at stole på. En 17-årig pige (Eksjugoslavien) siger: *"Folk snakker. Om det så er din bedste veninde eller... Altså, jeg stoler bare ikke på nogen. Hverken udlændinge eller danskere. Jeg stoler kun på min mor, tror jeg. Jeg stoler ikke engang på min lillesøster. Så gider jeg ikke stole på vennerne og sådan noget"*.

I forvejen ved mange etniske minoritetspiger, at det kan have store konsekvenser for dem, hvad der sladres om, derfor er de vant til at holde kortene tæt til kroppen. For børnene fra ramte familier kan sladderens få endnu mere fatale følger, så nogle vælger at lukke helt i. Hvis man ikke ved, hvordan eller til hvem ens historie bliver fortalt videre, holder man den hellere tæt. *"Jeg gad ikke at snakke med mine lærere om mine problemer"*, fortæller pigen på 17. *"Jeg har fortalt en lærer det på et tidspunkt, og så da jeg flyttede, så var jeg bange for, at hun skulle fortælle det videre. Så der lærte jeg, at jeg hellere må holde min kæft. For at sige det direkte"*.

---

³³ Jf. denne rapport's afsnit 'Børnenes oplevelser med vold' samt Christensen 1998

³⁴ Christensen 2005

De fleste af børnene har dog 1-3 og somme tider flere venner, som de føler, de kan stole på. De fleste har en 'bedste ven' at fortælle alt til, og de, der ikke har det, fortæller som regel, at deres mor er deres mulighed for denne fortrolighed.

De kan godt tale om flere venner, men inddeler herefter vennerne i hvem man kan stole på og hvem ikke. Det er to meget forskellige kategorier.

Man kan også skabe tillid eller fortrolighed ved at sørge for ikke kun at udlevere sig selv. *"Hvordan finder man ud af, at man kan stole på en ven?"*, spørges en pige på 19 (Libanon). *"De skal selv fortælle noget om dem selv, fordi så har du også noget på dem, hvis det er... du ved."* Dette vidner om, hvor meget sladder er en uomtvistelig del af nogle pigers hverdag. Selv den bedste veninde stoler man ikke mere på, end at man sørger for at 'have noget på hende'.

Sladder er et fænomen, der generelt fylder meget i de etniske minoritetsmiljøer. Det er noget, alle socialarbejdere osv. erfarer, men det er særligt og i høj grad noget, de etniske minoriteter hele tiden selv fremhæver³⁵ – som noget, der er særligt for dem og er det slemme ved 'deres kultur'. Også på krisecentrene oplever man, at de etniske minoritetskvinder giver udtryk for, at de er bekymrede for, hvad sladderer kommer til at betyde for deres liv; fx taler nogle om, hvordan sladderer vil kunne påvirke dem og deres familie, hvis de vælger at bo alene. De er bange for udstødelsen og den sociale kontrol.

På krisecentrene oplever man ligeledes, at nogle kvinder er utrygge ved at man bruger tolke fra de lande, de selv kommer fra; de har ikke tillid til, at tolken overholder sin tavshedspligt. Nogle kvinder udtrykker ydermere, at de ønsker at flytte til et område, hvor der ikke bor andre udlændinge for at være i fred for sladderer. Det er deres opfattelse, at danskere ikke sladrer på samme måde som 'udlændinge'.

Den samme opfattelse er at spore hos børnene og de unge i nærværende undersøgelse. For dem handler sladder dog ikke om social kontrol og frygten for udstødelse, men mere om, hvorvidt man kan fortælle noget til en ven eller veninde og turde tro på, at det ikke kommer videre. Opfattelsen af sladder som noget, der er mere udbredt blandt udlændinge, går igen hos børnene og de unge, om end de reflektorisk nuancerer denne opfattelse.

Ovenfor er beskrevet, at der ikke er kategorisk forskel på udenlandske og danske venner. De fleste beskriver først og fremmest en god ven som en, man kan stole på – og de fleste mener ikke, det har noget med etnicitet eller kultur at gøre.

To piger på hhv. 13 og 19 år (Kosovo) mener dog, at 'udlændinge' sladrer mest. Nogle fremkommer med meget bevidste kategoriseringer af de unge i lokalområdet i grupper af hvem, der 'er ok', og hvem der ikke er. De deler udlændinge op i kategorier af gode og dårlige. *"Udlændinge, de er sådan meget friske overfor hinanden, og pigerne de har en stor mund. De snakker alle sammen og sætter rygter i gang osv. Jeg kan ikke lide dem herfra"*. Det er dog kun 'udlændingene' i den by, hvor de er på krisecenter, pigerne har dårlige erfaringer med; deres gamle venner i byen, de kom fra, stoler de på. Storesøsteren føler, hun har et ansvar ift. at holde sin lillesøster væk fra de 'venner', der ikke er gode for hende. Og det vil sige dem, der ikke er til at stole på og som render med sladder.

---

³⁵ Jf. Nøhr Larsen 2004

Denne tendens til at være meget kategorisk er dog formentlig ikke et specielt træk hos disse unge, men er et temmelig generelt fænomen blandt etniske minoritetsunge³⁶. Om det er tilsvarende hos etnisk danske unge, vides ikke.

For mange kvinder på krisecentre er den sociale kontrol og truslen om udstødelse formentlig reel. Børnene vokser op i miljøer, der i stigende grad præges af værdier fra den vestlige tankegang, hvor det fx er accepteret at leve som enlig kvinde med sine børn. Så muligvis kommer sladder ikke til at fylde i deres bevidsthed på samme måde som i kvindernes. Måske mere som for etnisk danske unges?

Tilhørsforhold og forestillinger om fremtiden

Tilhørsforhold

”Hvor hører jeg til; hvor kommer jeg fra og hvor er jeg på vej hen?”. Det er store identitetsspørgsmål, der knytter sig på en særlig måde til puberteten for mange børn med anden etnisk baggrund end dansk. Mange minoritetsbørn kalder sig selv for ’udlændinge’ eller ’fremmede’ – det gælder også for de fleste af de her interviewede. Generelt føler børnene ikke, at de er specielt anderledes eller forfordelte ift. etnisk danske børn; de har både danske og ’udenlandske’ venner og føler sig generelt godt modtaget i det danske samfund. Men selvom de har en holdning til Danmark som deres hjemland og det sted, de skal leve resten af deres liv, er de splittede omkring tilhørsforhold. En 17-årig pige med rødder i Eksjugoslavien, der taler om sig selv som ’udlænding’, siger: *”Jeg har stadig en del af mig, der er udlænding. Jeg snakker stadig sproget og religionen og er som en udlænding. Jeg snakker bare dansk og er født her i Danmark”*. Senere fortæller hun, at hun aldrig har været i Eksjugoslavien og aldrig kunne drømme om at flytte dertil – men hun drømmer om at komme på besøg.

Mange af børnene bærer præg af denne ’hjemløshed’; at være fremmed eller udlænding i det land, man forsøger at betragte som sit eget. De beskriver det dog ikke som et problem, snarere som noget, der bare er sådan – måske fordi de aldrig har haft anden oplevelse af, hvordan tilhørsforhold kan føles?

De fleste (større) børn understreger lighederne mellem dem og de danske børn/familier – men der sniger sig alligevel en del kategoriseringer ind i samtalerne, der tyder på, at børnene føler sig forskellige fra danskerne. *”Selvom vi udlændinge ikke plejer at gøre sådan...”*, og lignende.

Man kan tale om en generel mangel på hjemfølelse eller tilhørsforhold, der kendetegner mange af de etniske minoritetsbørn, også udenfor krisecentrene; en usikkerhed på, om det, de har med sig, har en værdi i det danske samfund, og en tvivl om, hvad og hvor meget af ’det danske’ de skal tage til sig. Det er fx ofte dét spørgsmål, diskussionerne står om i familierne³⁷.

---

³⁶ Nøhr Larsen 2004 og 2005

³⁷ Nøhr Larsen 2004

Oveni denne generelle tvivl om tilhørsforhold, kommer så de interviewede børns usikre tilværelse i særdeleshed. De fleste er udsat for mange omskiftninger, både før og under den aktuelle krise: flytninger, skoleskift, forskellige 'fædre', uenigheder på kryds og tværs i familierne og utydelighed om, hvem der er 'inde og ude' m.v. Disse forhold er formentlig også generelt kendetegnende for etnisk danske børn, der kommer på krisecentre. Men for de etniske minoritetsbørn kan det være en belastningsfaktor oveni, at den situationsbestemte 'hjemløshed', grundet voldsepisoder i hjemmet, lægger sig opad en mere generel forvirring omkring hvem man er og hvor man hører til.

Religion

Det er tilsyneladende ikke hverken religion eller sprog, der skaber barrierer for børnene i forhold til at føle sig som en del af det danske samfund.

Børnene repræsenterer forskellige religioner, men især forskellige grader af, hvor meget de eller deres familier går op i religionen. En enkelt dreng på 19 (Irak), som er muslim, fortæller at han beder fem gange om dagen – ellers fortæller de fleste, både muslimer, katolikker og protestanter, at religionen ikke fylder så meget, hverken for dem selv eller i familien.

På spørgsmål om religionens betydning svarer nogle enkelte piger, at religionen kan have betydning for, hvor meget de må, og hvordan de skal passe på deres ære. Går man i dybden med dette, har det dog tilsyneladende ikke noget med religion at gøre, snarere med de traditioner, der hæfter sig til ære-skam-kodekset – eller med modstand mod, at pigerne skal blive 'for danske'.

De piger, der fortæller at fædrene (eller familien) er bange for, at pigerne 'pletter deres ære', taler således ikke om islam eller om at være en god muslim. De taler snarere om, at faren kan være bange for, at de bliver for danske, og at de ikke gør, hvad *han* siger – ikke, at de ikke lever op til religiøse forskrifter.

Sprog

Alle børnene taler dansk. De fleste børn taler en blanding af dansk og forældrenes modersmål i hjemmet. De fleste forældre – især mødrene – taler godt dansk og er med ganske få undtagelser (ifølge børnene) selvhjulpne i det danske samfund.

En pige på 14 (Kosovo) fortæller, at de i hendes familie ikke måtte tale andet end albansk for faren, fordi han ikke ville have, de glemte deres eget sprog. Men han var også klar over, at de var nødt til at lære dansk. *"Til sidst sagde han, at vi skulle tale dansk hver weekend. Fordi han selv skulle lære det. Og altid når han havde lektier, eller stil eller noget for, vi lavede det altid for ham. Han var virkelig dårlig til det"*.

Samtlige af børnene mener, at deres mødre klarer sig godt i det danske og med det danske sprog. Ofte bedre end fædrene. Det, de ikke kan klare mht. papirer osv., har de som regel fået hjælp til på krisecentret. Ingen af børnene fortæller om at skulle tolke for deres mødre.

LOKKs årsstatistik 2004 giver et andet billede. Her ses det, at af kvinder på krisecentrene, som er født udenfor Danmark, taler kun godt halvdelen godt dansk, mens resten kun taler lidt eller intet dansk (13 procent). Krisecentrene oplever i høj grad et behov for tolkebistand, idet det er fast praksis, at børnene ikke tolker for deres mødre.

At børnene i undersøgelsen mener, deres mødre taler godt dansk og er selvhjulpne i det danske samfund, kan dels skyldes en tilfældighed eller som før nævnt, at undersøgelsen muligvis inkluderer et 'bedre' udsnit af det samlede billede. Men det kan også være et forsøg fra børnenes side på at give et positivt billede af deres mødre. Flere af børnene understreger, at de er stolte og glade for at kunne klare sig selv, og stolte over at deres mødre klarer sig. "Jeg er glad for, at vi ikke har behøvet at få hjælp", som en 16-årig dreng (Irak) siger. Måske kan det være et udtryk for ære-skam-kodekset; udadtil ranker man sin ryg og holder problemerne inden døre.

Til gengæld fortæller ingen af børnene, at de har kunnet få hjælp hjemmefra – at moren (eller faren) har kunnet hjælpe børnene med lektier eller andet, der har med børnenes egen hverdag at gøre. "*Mig og min lillesøster vi fik ikke særligt meget hjælp derhjemme fra da vi var små, med lektier og sådan noget. Det kan min lillebror så få af os nu, så derfor vil hun (moren) gerne have, at han tager sig sammen*", fortæller en 10-årig pige (Tyrkiet). På den måde oplever de fleste børn og unge alligevel et ansvar, om ikke for moren så for deres mindre søskendes fremtid.

Uddannelse og fremtidsvisioner

"*Jeg vil gerne være noget stort, tror jeg. Tømrer eller elektriker*", udtaler en 14-årig dreng (Irak). Han er i hvert fald sikker på, at han skal have en god uddannelse. Generelt fortæller børnene, at deres forældre ønsker, de skal have en uddannelse. Nogle få forældre har specifikke ønsker til børnenes fremtid, men generelt mener børnene, at valget står dem frit – blot de uddanner sig. Det er meget forskellige jobs, der nævnes, og meget forskellige ambitionsniveauer. I de allerfleste familier har man tilsyneladende talt om uddannelse og jobmuligheder. Somme tider er forældre og børn enige, somme tider ikke. Børnene har ikke tænkt sig at lade forældrene bestemme. Kun én taler om at gøre sine forældre stolte og vil være advokat.

Hvis børnene nærer tvivl om selv at kunne vælge, hvad de vil være, bunder det snarere i en mistillid til, hvad de selv magter – eller hvad samfundet har at byde dem. En 17-årig pige (Eksjugoslavien) fortæller, at hun droppede ud fra Handelsskolen – hun var træt af skolen, havde koncentrationsbesvær og kunne ikke komme op om morgenen. Hun mener, det godt kunne hænge sammen med problemerne i hjemmet. Hun havde desuden ikke kunnet hente megen hjælp hjemmefra, mens hun gik i skole, selvom moren gerne ville. Nu arbejder pigen i Føtex. Hun er taknemmelig for jobbet og taler godt om sin chef, der har rådet hende til at gå videre med sin uddannelse til næste år: "*Han gad ikke have mig dernede, hvis jeg bare skulle være dernede og hænge rundt*". Hun vil gerne åbne sin egen butik engang, men hun tror ikke rigtig, det bliver til noget. Hun har desuden en forestilling om, at hun som udlænding har svært ved at finde job. "*Det med Føtex som ved kassen, det fik jeg, tror jeg, fordi han havde lidt ondt af mig, tror jeg. Der havde jeg en ansat fra krisecentret med, og så sagde han, han ville give det en prøve*".

En del af børnene har tillid til, at det nok skal gå dem godt; at de nok skal 'blive noget stort'. Hos de yngste synes der endnu ikke at være en fornemmelse af, at man som 'udlænding' kan være ringere stillet, eller at der kan være særlige vilkår eller vanskeligheder med at opnå det samme, som vil være muligt for etnisk danske børn. Denne fornemmelse spores til gengæld hos nogle af de lidt ældre børn og unge. Fx taler en 17-årig pige (Eksjugoslavien) meget om, at hun skal 'vise at hun er ligeså god som danskerne'. Det mener hun med andre ord, at hun er – men hun mener åbenbart også, at der fra samfundsside er en tvivl om det, siden hun er nødt til at bevise det.

"Det er utrolig svært at vise hvad du kan, det er utrolig svært at integrere sig i dette område", siger moren til en dreng på 14 (Rusland). Som udlænding er man 'et nul' indtil det modsatte er bevist, mener hun. Hun føler, hun i for høj grad har levet op til danske fordomme og stereotyper om russere, fordi der har været alkohol og andre problemer i familien – og at disse stereotyper står i vejen for, at hun behandles på samme vilkår som etniske danskere. Fx mener hun, at hendes store problemer med at finde en bolig hænger sammen med, at hun er 'udlænding'.

Usikkerhed om fremtid

"Vi er lidt forvirrede. Nogle gange siger de (myndighederne), at min mor, hun har tre måneder til at tage tilbage til Sydafrika, og så når de tre måneder er gået, så må hun lige pludselig blive, og så siger de igen nej, og at hun nu har to måneder og så må vi pludselig blive igen. Jeg bliver i hvert fald meget forvirret af det". Det fortæller en 11-årig dreng fra Sydafrika. Uvisheden er tung for ham at bære, både fordi han selv er bange for at skulle tilbage til Sydafrika, som han ikke husker nogle gode oplevelser fra, og fordi hans mor er meget præget af uvisheden. Det er en absolut ekstra belastningsfaktor for drengen, at hans mor svinger så meget, afhængigt af om hun har fået et fornyet håb eller forventer et afslag. I en efterfølgende samtale med lederen af krisecentret fremgik det også, at moren havde haft meget svært ved at rumme sine børns familiefællesskab på krisecentret, fordi hun var så bekymret, at der ikke var plads til andet.

Drengen har en smule kontakt med sin far, men trækker sig mere og mere tilbage. Det er kun, når han skal hente en bold el.lign. hos faren, at han kort kommer på besøg, ellers holder han sig helst væk. Faren bor i nærheden af det sted, hvor drengen nu bor sammen med sin mor og lillebror. Moren har forældremyndighed, og drengen følte sig ikke presset af moren til at besøge sin far.

Denne situation kan ændre sig i det øjeblik, den danske lovgivning fordrer det. Udlændingelovgivningen har i dag regler, der gør, at morens opholdstilladelse kan afhænge af, at faren har samkvemsret til sine børn.

Drengen her vil i princippet kunne blive stillet overfor et pres om at se sin far systematisk, fordi han ellers kan risikere, at hans mor bliver udvist. I dette tilfælde vil det være fatalt for både moren og de to drenge, der ikke har noget at vende tilbage til Sydafrika for. De føler sig helt igennem danske. Drengen har kun boet her i fire år, alligevel taler han dansk uden snert af accent. De taler dansk i hjemmet; også moren taler 'pæredansk'. Den eneste i familien, der ikke taler dansk, er faren – han har boet det meste af sit liv i Sydafrika.

Det er krisecentrets vurdering, at det vil være absolut fatalt for mor og børn, hvis de sendes ud af Danmark.

Denne dreng var som sagt (endnu) ikke bevidst om denne del af udlændingelovgivningen. Som før nævnt bygger nærværende undersøgelse kun på interviews med de børn og unge, der var tilknyttet krisecentre netop i undersøgelsesperioden. Af disse har der kun været den ene dreng, der har kunnet sige noget om, hvilken form for belastning det er at have en mor, der risikerer at få inddraget sin opholdstilladelse. Eftersom drengen ikke har været bevidst om et eventuelt krav om samvær, har det heller ikke været muligt at dykke yderligere ned i, hvordan dette formentlig lægger uhørt voldsomt pres og ansvar på barnets skuldre.

Drengen fra Sydafrika brød sig ikke om sin far og slet ikke, hvad han havde gjort ved moren, men følte sig ikke truet eller forulempet af ham. Han syntes dog det var meget ubehageligt, at faren forsøgte at presse ham til at mødes, selvom drengen ikke ønskede det.

En del af børnene i undersøgelsen ser ikke deres fædre og ønsker det ikke. De er tilfredse med selv at kunne vælge. For en del af dem ville det tydeligvis være årsag til voldsom belastning at føle sig presset til samvær, før de selv var klar til det.

Generelt vurderes det fra krisecenterside, at en lang række samværsituationer kan være meget følelsesmæssigt belastende både for barnet og moren. Derfor er der fra forskellig side, og specielt fra krisecentrene, rejst spørgsmål ved, om man fra statsamternes side i tilstrækkelig grad tager højde for sådanne forhold, når der træffes beslutninger om samvær (jf. Børnestatistikken afsnit 2.1.).

En del af de etniske minoritetsbørn er født og opvokset i Danmark. Men en del har mange tab med sig; mange flytninger og oprykninger med alle rødder. Hvor man de fleste andre steder må stille åbne spørgsmål ved, hvorvidt de etniske minoritetsbørn er udsat for særlige belastninger, der rækker ud over 'det generelle', kan det her med rimelighed antages, at det udgør en særlig svær belastningsfaktor for børn at være i tvivl om, hvor de hører hjemme, og hvor de ender – både familiemæssigt, socialt, kulturelt og nationalt.

Efterhånden er der en del forskning, der peger på, at usikkerhed om fremtiden er en væsentlig belastning både for børn og voksne. Det er svært at bygge håb og motivation op hos mennesker, der lever i en midlertidighed og ikke ved, hvornår den stopper, eller hvad den ender med³⁸.

Mødrenes usikkerhed

Nogle af de etniske minoritetskvinder, der kommer på krisecenter, ville muligvis ikke være kommet, hvis de havde haft et netværk udover familien, eller hvis de havde kendt det danske system tilstrækkeligt til at have følt sig selvhjulpne ift. at forlade deres mænd og stå på egne ben.

---

³⁸ Se bl.a. Schierup 1993

Men omvendt vurderer krisecenterpersonale, at der også er en del minoritetskvinder, som venter længere tid og finder sig i flere voldsoplevelser end etnisk danske kvinder, fordi de frygter for, hvad det kan føre til at flygte fra manden.

En dansk kvinde med en tyrkisk mand fortæller, at det værste, man kan byde en tyrkisk familie, er at flygte. Har man problemer i sit parforhold, skal man gå til den ældste eller autoriteten i familien og bede om hjælp til at få løst problemerne. Flygter kvinden fra manden, er det det samme som at vise, at familien har spillet fallit; de kunne ikke klare problemerne selv. Æren er tabt, og skammen overgår hele familien. Derfor kan nogle mænds forsøg på at finde hustruen tolkes som forsøg på æresoprejsning (jf. også det kommende afsnit 'Konflikttemaer og dialogvilkår i familierne').

En tese *kan* således være, at problemer, der måske ikke har været så store, før kvinden flyttede på krisecenter, bliver langt værre, når hun først er flyttet – og derefter indgår i statistikken som mere voldsomme, end de var til at starte med.

Nogle kvinder kan således vælge at udskyde flugten, eller ende med at blive, af frygt for, at problemerne kun vil blive større.

Den ultimative frygt for mange minoritetskvinder er at miste deres børn. Traditioner i mange lande giver automatisk forældremyndigheden til faren, hvis kvinden forlader ham. Men selvom kvinderne skulle få tilkendt deres børn ad lovens vej, er det ikke nødvendigvis nok til at tage frygten – eller risikoen – fra dem.

Kvinden fra før fortæller, at hun er bange for, at manden skal finde datteren og tage hende med til Tyrkiet, og moren ved, at hun i så fald aldrig vil se hende igen. "*Det kan være en grund til at finde sig i mere end man ellers ville*", siger hun.

Familiesammenholdet – som en bærende værdi i mange etniske minoritetsfamilier – kan muligvis også have indflydelse på, hvor meget moren finder sig i, før hun beslutter sig for at flytte. "*Nogen gange laver min lillebror sjov med min mor, og så siger han: Jamen du elsker os jo ikke engang. Så siger hun: Jamen hvis jeg ikke elskede jer, så havde jeg ikke været udsat for alt det, så havde jeg jo bare ladet jeres far overtage det hele. Så havde jeg også bare fundet en anden fyr*", citerer en 13-årig dreng (Irak) sin mor.

Moren henviser muligvis til traditioner om, at faren kan 'overtage det hele', hvis moren flytter, men det er også muligt, at hun taler om familien som bærende værdi, som det er vigtigt at holde sammen på. Sønnen, der fortæller, mener imidlertid, hun skulle være gået fra ham tidligere.

Det er klart, at disse forhold også vil spille ind i forhold til, hvor belastede børnene er eller føler sig. Flere af børnene i undersøgelsen nævner således flere gange, at mødrenes usikkerhed og angst for hvad der stadig kan ske, præger dem. Det er også klart, at hvis børnene selv er parter i konflikten og fx kan være årsag til, hvad moren har fundet sig i, føler de et (for) stort ansvar for både moren og for fremtiden.

Børnenes oplevelser med vold

Voldens karakter, overværelser af vold og konsekvenser heraf

Volden, der optræder i undersøgelsens interviews, har samme former som også er repræsenteret i Børnestatistikken (jf. afsnit 5); det vil sige fysisk vold, psykisk vold, seksuelle overgreb m.v.

Børnestatistikken viser, at kun 17% af de etniske minoritetsbørn mod 15% af de etnisk danske børn oplever opdragelsesmæssig vold; dette menes ikke at være en signifikant forskel – og peger ikke på, at opdragelsesmæssig vold er meget fremherskende. Børnene i undersøgelsen bekræfter dette, idet alle børnene siger, det ikke er 'almindeligt' at slå i familier som deres (med anden etnisk baggrund), men at det er netop *deres* far, der slår og ikke nødvendigvis andre med samme baggrund.

En mindre del af børnene fortæller, at de selv har været udsat for vold. En del af børnene har overværet vold mod moren. Mange taler om konstante skændier, særligt sent om aftenen, og særligt når faren er kommet fuld hjem. Til gengæld fortæller kun de færreste om systematisk og gentaget vold, men mener snarere, det kun er sket 'en eller få gange'.

Børnestatistikken giver imidlertid et andet billede af den vold, som børn på krisecentre har været udsat for. Statistikken dokumenterer, at hele 56 procent af de 1703 børn selv har været udsat for vold, og op mod 75 procent af alle børn har overhørt eller overværet vold mod moren.

At børnene i undersøgelsen således ikke er repræsentative, hvad voldsoplevelser angår, kan skyldes flere ting. Det kan være tilfældigt, men det er også, som før nævnt, en mulighed, at de interviewede børn tilhører gruppen af mindre belastede børn. En mere oplagt mulighed er, at en del af børnene 'pynter' på deres historier – for os eller for dem selv. Det er et almindelig kendt fænomen på krisecentrene, at børn udviser en høj grad af solidaritet mod begge deres forældre og er varsomme med at fortælle ting, de har en fornemmelse af, kan være til belastning for nogen.

Nogle børn kan endvidere være holdt uvidende om voldsepisoder – fx fortæller et søskendepar i undersøgelsen, at deres mor med jævne mellemrum er indlagt, at de altid får at vide, det er på grund af galdesten, og at de ikke må besøge hende. Det er en mulighed, at moren disse gentagne gange har været behandlet for mén efter vold.

Det opleves også som et kendt fænomen, at kvinder på krisecentre har tendens til at holde fast i gode øjeblikke og glemme de dårlige – som et forsøg på at overkomme svære oplevelser og komme videre (hvilket desværre også for en del kvinder resulterer i, at de vælger at tro på, at manden 'forbedrer' sig og flytter tilbage til ham, hvorefter volden som regel fortsætter). Strategien med at fremhæve de gode øjeblikke og de ting, der lykkes, overtages formentlig af kvindernes børn. Dels som en loyalitetserklæring til moren og et ønske om at støtte hende positivt, og dels som et led i børnenes egne mestringsstrategier. Langt de fleste børn i undersøgelsen tror således også på en bedre fremtid – dog ikke med deres fædre.

Som det ses af Børnestatistikens afsnit 5, viser børn, der har været vidne til vold, ofte tegn på forstyrrelser i form af utryghed, angst, lavt selvværd, aggressioner og depressioner, hvad der også giver sig udslag i somatiske lidelser som søvnbesvær, mavepine, koncentrationsvanskeligheder etc.

Som nævnt i indledningen har denne undersøgelse ikke boret dybt i, hvilke forstyrrelser/eventuelle stresssymptomer, børnene lever med. Flere af børnene nævner dog koncentrationsbesvær, fortrinsvis i form af at have svært ved at klare skolen efter at problemerne er trappet op i familien; dels fordi de ikke kan koncentrere sig og dels fordi de savner den energi, de har haft tidligere i forhold til skolearbejdet.

Trusler

Nogle af børnene er bange for deres far – eller har været det. For de fleste er det et overstået kapitel, hvilket kan hænge sammen med, at en del af børnene er fraflyttet krisecenter og derfor er på vej mod normalisering af hverdagen og i nogle tilfælde også i forholdet til faren.

Det er kendetegnende, at den desperation, der har ført til vold fra farens side, ofte er vokset efter at hustru og børn er flygtet og taget på krisecenter, og i flere tilfælde har ført til særligt udtalte trusler. En mor til en pige på 12 år (Tyrkiet) mener, det kan hænge sammen med 'den tyrkiske kultur', at manden taber ansigt, når kvinden flygter. Hun mener, at hendes mands kultur (dvs. den kollektivistiske livsmodel) fordrer, at konflikter løses indenfor (stor)familiens vægge, og at det bringer skam over hele familien, hvis den ikke selv har kunnet klare konfliktløsningen. Dette kan ifølge kvinden resultere i, at manden – udover selv at blive vred over hustruens handling – desuden føler sig presset af familien til at udrede skammen og få hustru og børn hjem igen. Han kan endda få 'hjælp' fra familien, hvis han ikke klarer det selv.

Denne forklaring gør sig muligvis gældende i pågældende kvindes tilfælde. Men krisecenterpersonale oplyser, at vold ofte – generelt – ses optræde i det øjeblik, kvinden flytter på krisecenter. For de fleste (uanset etnisk herkomst) mænd vil det betyde, at den magt og kontrol, de hidtil har forsøgt at håndhæve i hjemmet, bliver taget ud af hænderne på dem, og desperationen bliver vældig meget større.

Men lige såvel som trusler om vold typisk optrædes, når hustru og børn tager på krisecenter, ser det i mange af børnenes tilfælde ud, som om truslerne aftager efter en tid, og der er skabt dialog mellem hustru og mand. I de fleste af interviewene med de børn, der er fraflyttet krisecentrene, ses således en 'opblødning' af konflikten og dermed angsten fra børnenes side. For nogle få gælder det, at de stadig er under jorden eller har måttet flytte langt væk fra faren og i nogle tilfælde også hans familie.

Alliancer med og beskyttelse af mor

De fleste børn, der oplever konflikter mellem deres forældre, står på et tidspunkt i et loyalitetsdilemma – hvem skal man alliere sig med, og hvor tydeligt er man nødt til at markere det? De fleste børn er loyale mod begge forældre og vægrer sig så vidt muligt mod at bryde loyaliteten og vælge side. Det viser sig ofte at være situationsbestemt,

hvornår man holder med hvem, og krisecentrene opfordrer bevidst børnene til ikke at vælge side³⁹.

Børnene i undersøgelsen interviewes i en kontekst, hvor de lever med deres mødre og de oplevelser, de har med sig fra et voldpræget hjem. Ingen af børnene er da heller i tvivl om, at den primære loyalitet ligger hos moren (jf. afsnit om Mødrene). Men selv børn med voldelige og svigtende fædre siger, at de holder af dem: *"det er jo min far!"*, som en pige siger. *"Det er sådan lidt svært for os, vi ved ikke rigtig hvad vi skal gøre, for det er jo begge to vores forældre"*, siger en dreng fra en flygtningefamilie, hvor faren er alkoholiker og voldelig, også af og til mod børnene.

Loyalitetsdilemmaet kendes af krisecenterpersonale, der oplever, at mange børn 'under overfladen' savner deres fædre, men ikke føler, de kan sige det på krisecentret, hvor loyaliteten åbenlyst ligger hos mødrene, i og med det er dem, der beskyttes. Denne viden om børnene gør, at krisecentrene arbejder med en bevidst politik om at fratage børnene at skulle 'holde med' en af forældrene. Som tidligere nævnt gøres dette bl.a. ved at skille farens person fra hans handlinger; at han selv godt kan være ok, men at det er de ting, han har gjort, man må reagere på.

Kun få af børnene i undersøgelsen fortæller, at de har været involveret i selve voldsepisoderne mod moren. Til gengæld har nogle af dem valgt at gå imod faren ved aktivt at støtte moren i at lyve og 'rotte sig sammen' med hende imod faren. *"Jeg kan huske da jeg var lille, når han kom hjem fra arbejde, lukkede jeg ham altid ind. Fordi min mor hun røg dengang, og hun måtte ikke ryge for ham. Så hun røg hele tiden, så vi gik hurtigt ind og fortalte hende at han kommer, det hele skal være i orden når han kommer ind, om der er noget forkert eller noget. Så det har vi haft da vi var små"*, fortæller en pige på 14 (Kosovo).

Nogle af de større drenge fortæller desuden, at de, efterhånden som de er blevet ældre, har truet faderen med at slå igen, hvis han rørte dem, deres søskende eller moren. Dette lægger sig op ad den generelle forskning om børn og vold⁴⁰, der peger på, at børnene ofte forsøger at blande sig og forhindre volden ved at aflede den voldelige mand eller lægge sig imellem de voksne.

En 18-årig dreng (Serbien) har det svært med sine følelser omkring at have været væk, da faren slog moren. Han mener kun, det er sket alvorligt denne ene gang, og han er meget ked af, at han var i den anden ende af landet og 'var hjælpeløs'. Først vil han ikke sige, hvad han ville have gjort, hvis han havde været tilstede, men da han bliver garanteret anonymitet, siger han: *"Jeg ville have slået ham ihjel, for at være helt ærlig"*. *"Men nu er det så stoppet"*, fortsætter han og forklarer, at han arbejder med hævnfølelserne. *"Jeg går og sviner ham til engang imellem"*, fortæller han, og mener det er en måde at komme af med følelserne uden at rette dem direkte mod faren, og også uden at han behøver at tale med moren om det.

Det var hans beslutning, at de ikke skulle melde faren til politiet. *"Han har jo to børn og så ville han komme i fængsel. Det ville være synd for børnene, og de kan ikke dansk. Han kunne heller ikke dansk"*. På trods af de umiddelbare tanker om at slå faren ihjel eller få hævn på an-

---

³⁹ Jf. Christensen 1998

⁴⁰ Jf. Christensen 1998

den vis, overtager tankerne om, at det så ville gå ud over andre end faren selv. Dette empatiske træk kan siges at være et modtræk til den sociale arv, som ofte opleves blandt store drenge med for meget ansvar (jf. også det følgende afsnit om skyld og ansvar).

Man kan forestille sig, at det kan være et belastningspres på børnene at skulle være morens allierede og i nogle tilfælde også hendes beskytter.

Til gengæld fortæller mange af børnene, at moren ikke har involveret dem i skændier eller voldsepisoder; nogle af børnene er som før nævnt heller ikke helt sikre på, hvad det er, forældrene har skændtes om, og hvad der er gået galt. Der er heller ikke noget, der tyder på, at de etniske minoritetsmødre følger bestemte mønstre (manglende dialog eller overinddragelse) ift. deres børn i krisesituationerne, som skulle adskille sig fra det, man oplever hos de etnisk danske kvinder. Krisecentrene oplever det som et forholdsvis generelt fænomen, at mødre i de mest kritiske perioder (fx den første tid på krisecentret) har svært ved at drage omsorg for deres børn, og at børnene i disse perioder 'tager over' og i stedet søger at drage omsorg for moren.

Men også her er det klart, at jo mindre morens netværk er og jo færre hendes muligheder for at skabe forandring på egen hånd, des mere presserende føler børnene et ansvar for at træde aktivt til – og på denne måde kan der formodes en ekstra belastning for nogle minoritetsbørn (som det ses i andre afsnit, fx afsnittet om 'Usikkerhed om fremtid').

Skyld og ansvar

Generelt vil de allerfleste børn overveje, og måske føle, skyld for, at deres forældre skændes, bliver skilt eller der opstår større kriser. Og mange børn vil føle en form for ansvar ift. at få tingene til at gå godt igen. Skyld og ansvar er med andre ord ikke noget, der knytter sig til bestemte slags familier eller bestemte kulturer, men snarere til bestemte former for belastninger, som splitter familier ad.

Der er dog nogle stykker af børnene i undersøgelsen der nævner, at andre i familien fortæller dem, at de – børnene – har ansvar for at få familien til at fungere igen. Til gengæld virker børnene generelt ikke, som om de accepterer at påtage sig hverken skyld eller ansvar. De forholder sig til muligheden, men afviser den kategorisk. Fx siger en pige på 14 (Kosovo): *"Så kommer de alle sammen (familien og farens venner), så sidder de og taler og de siger: 'Hvis I vil have jeres forældre sammen igen, så er det jer der kan gøre det for dem, få dem til at være sammen igen.' Men de fatter det virkelig ikke. Så det er lidt svært. Men jeg er ligeglad, det er ikke vores problem, det er de voksnes problemer. De skal selv afgøre det"*.

Det er en gængs holdning hos børnene, at de voksne selv må klare deres problemer, og at børnene ikke vil involveres. Men 'ligeglade' er de nok ikke. Det er klart, at det udgør en belastning for selv de mest selvsikre børn at sidde overfor adskillige voksne, der forsøger at give dem et ansvar og en opgave. Så det må utvivlsomt være mindst 'lidt svært', som pigen udtrykker det, at blive afkrævet et ansvar af familien – og måske især ikke at få den støtte, man som et barn, der indirekte er offer for forældrenes konflikt, har brug for.

Ikke desto mindre virker de fleste børn dog som nævnt, som om det ikke er mere end blot 'lidt svært', og at de ikke føler sig som en direkte del af konflikten. De finder støtte hos krisecenterpersonale, lærere og kammerater. Desuden hos deres mødre, der umid-

delbart synes at være gode til at lade børnene være børn og ikke overdrage dem for meget ansvar (bl.a. ved ikke at involvere dem som partnere i konflikten).

Sådan taler de fleste børn i hvert fald om det – men det svarer ikke til de generelle oplevelser set fra krisecenteransattes side. Her opleves det, at de etniske minoritetsbørn ofte gøres til 'små voksne', og at mødrene giver børnene et stort ansvar; somme tider kan nogle børn endda gives mere autoritet end moren selv. Dette hænger ofte sammen med familier, hvor moren af forskellige årsager ikke magter at tage ansvar for sine børn under opholdet på krisecenter.

Enkelte børn i undersøgelsen fortæller om, at de kan føle et særligt ansvar pga. rollefordelinger i familien. Fx fortæller en storesøster på 19 år (Libanon), at hun har en slags moderrolle overfor sin lillesøster, og at søsteren lytter mere til hende end til moren. Pigen har selv været 'vild' ligesom lillesøsteren er nu og føler derfor, at hun er den bedste til at vise søsteren, hvordan man 'falder til ro'.

Et andet eksempel er en dreng på 16 år (Irak), der er ældste bror til tre mindre brødre. De har været igennem et langt svært forløb og har været på adskillige krisecentre, har stadig kontakt til faren, men den ældste bror har følt, at han skulle beskytte de mindre brødre mod faren i perioder, hvor de har frygtet ham. Da han var 13 og forældrene stadig boede sammen, brugte faren alle familiens penge, og den 13-årige dreng tog arbejde på en restaurant efter skoletid og blev således familiens forsørger i en periode. *"Så fik jeg rettet lidt op, og så kom vi væk fra det. Det var meget godt"*. Han er glad for, at moren ikke har spurgt andre om hjælp. *"Hun havde mange venner, og de vidste godt, at hun havde problemer og spurgte hende også, om de skulle hjælpe til med nogle penge eller komme lidt væk, men jeg, hun skulle nok selv klare det. Det gør, at vi er dem, vi er i dag. Vi kan klare os selv, og det går meget fint"*.

Han synes, det er rigtigt at deles om ansvaret. *"Min mor passer på os alle sammen. Jeg passer på de tre, og ham der (peger på den næstældste) passer de to. Og min anden mindste han passer den mindste"*.

Drengen siger selv, at han ikke føler så stort et ansvar for sine brødre, men samtaler med de mindre brødre tyder på, at han i høj grad har overtaget en faderrolle. *"Han er jo manden i huset, kalder vi ham"*, fortæller en mindre bror på 13, og bror på 12 siger: *"Min mor siger også til ham, at han er den største, så han skal passe på os, ligesom han er en far"*. Den tredje lillebror fortæller desuden, at den store har overtaget nogle af faderens reaktionsmønstre med aggressiv adfærd udadtil, især når nogle truer hans brødre.

Ovennævnte er et velkendt billede for ansatte på krisecentre; hvor moren ikke magter at træde i karakter som forælder, får drengene en manderrolle, som de ofte ikke kan forvalte, hvorved de tyer til at overtage de mønstre, de har kunnet aflæse hos faderen. Dette sker absolut ikke for alle drenge – og ikke specifikt for etniske minoritetsdrenge.

En mor til en dreng på 14 (Rusland) fortæller om sin søn, at han forsøger at undgå at tale med andre om, hvordan han og hun har det – og skjuler også, at de er på krisecenter. *"Han prøver at undgå folk taler om hvordan han har det, fordi han tror at han er dreng ligesom voksne mænd, eller ret høje drenge 1.85, og så tror han det skal være sådan jeg har det godt"*. Drengen forsøger med andre ord at beskytte sin mor ved at agere 'mand' og ikke tale med andre om problemerne.

Det er, ifølge krisecenterpersonale, heller ikke specielt for etniske minoritetsbørn at skabe den slags 'alliancer' med deres mødre.

Hvem støtter børnene?

De fleste børn svarer negativt på spørgsmål om, hvorvidt de har haft nogle til at hjælpe sig eller tale med omkring voldsepisoderne i hjemmet. På nær ét enebarn har alle søskende dog hinanden eller nogen indenfor søskendeflokken at alliere sig med. Som et barn siger om mor og søskende: *"Vi har kun hinanden"*.

Nogle af børnene har oplevet, at udenforstående har været vidne til vold mod moren, men undladt at reagere. En 14-årig pige (Kosovo) fortæller, at hun er sikker på, naboerne har hørt, at hendes mor er blevet slået, men at ingen nogensinde har grebet ind eller spurgt til, hvordan børnene havde det derhjemme. *"Der er kun os selv"*, siger hun.

Andre børn fortæller, hvordan familie eller familiens venner kender til, men ikke reagerer på, volden mod moren og i visse tilfælde også mod børnene (jf. senere afsnit 'Tabuer og tavshed'). Dette er dog de få yderlige tilfælde – i de fleste tilfælde støttes moren i sin beslutning om at flytte fra den voldelige mand – oftest af hendes egen familie og venner, og sommetider også af svigerfamilien.

Selvom børnene ikke siger tydeligt, at de har følt sig alene, ladt i stikken osv, er det dog væsentligt at pege på, hvor få børn der nævner, at de har brugt en/nogle voksne til at tale om hvad der skete i hjemmet, mens konflikterne og eventuelle voldsepisoder stod på. De fleste børn nævner deres venner som dem, de taler med – men også at de ikke nødvendigvis taler om det, der gør dem mest kede af det.

'Systemets' rolle

De fleste børn i undersøgelsen er for små til at have en mening om, hvorvidt de føler sig støttet af eller kender mulighederne for støtte fra det danske samfunds side. Det har til gengæld den 18-årige pige (nævnt første gang i afsnittet 'Familien' s. 25) med pakistansk familie.

Som nævnt har hun været seksuelt misbrugt af forskellige mænd siden hun var 9 og hendes mor døde. Først efter hun er blevet 18, er hun kommet på krisecenter og føler, at man tager hendes historie alvorligt. I sin hjemkommune har hun forsøgt at gøre opmærksom på sin situation, men er blevet mistroet af både kommune og politi. *"Jeg var oppe og spørge om hjælp et par gange. Da jeg var 16 år, gik jeg op til kommunen og til min sagsbehandler og fortalte, hvad der skete derhjemme. Så sagde hun: Jeg kommer hjem til din far og snakker med ham om det. Men så sagde jeg: Du må ikke komme hjem til mig og spørge, du skal stole på, hvad jeg siger, fordi det er ikke noget, man siger for sjovt sådan nogle ting. Så sagde hun: Okay, jeg har lidt travlt nu, men jeg skal nok ringe tilbage. Så gik der 2-3 dage, og så kom hun hjem til mig. Så snakkede hun med min far og siger til ham: Din datter har sagt sådan og sådan, er det rigtigt? Så sagde han selvfølgelig nej, og så fik jeg røvfuld bagefter. Og så har jeg ikke brugt hende siden"*.

Pigen har også bedt om at møde en sagsbehandler uden at faren blev involveret, men da hun mødte op på kommunen, viste det sig, at de alligevel havde inviteret faren. Faren

formåede flere gange at overbevise både kommune og politi om, at problemerne var noget, datteren fandt på, og at alt var vel hos dem. Disse oplevelser gav selvsagt ikke pigen færre problemer hjemme, hvor hun blev slået og voldtaget.

Det er svært at vurdere en situation, når man kun hører historien fra én side. Sagsbehandlerne de pågældende steder vil formentlig have deres egne versioner, som retfærdiggør deres part i sagerne. Hovedsagen i denne sammenhæng er, at den unge kvinde mener at være blevet taget mindre alvorligt, fordi hun er udlænding.

Flere medarbejdere ved krisecentre kan da også nikke genkendende til problematikken og understreger, at en særlig 'afventenhed' kan opleves i nogle kommuner, når det gælder sager i etniske minoritetsfamilier.

Andre erfaringsopsamlinger peger på lignende forhold. I *'De små oprør'*⁴¹ beskrives det, hvordan sagsbehandlere – men også lærere, vejledere og andre rådgivere – har svært ved at forholde sig nøgternt og 'afkode dramaerne' i etniske minoritetsfamilier korrekt.

I sager med etniske danskere er den faglige indstilling, at man tager udgangspunkt i den enkeltes fortælling og den sociale kontekst som det første. I sager med etniske minoriteter – særligt piger og kvinder, som ofte på forhånd er tildelt en stereotyp offerrolle – tolkes dramaet tit kulturelt. Man tvivler fx ikke på, at en historie om tvangsægteskab er 'ægte' eller måske handler om anden form for social afmagt. Disse sager kan ofte føre til for hurtige anbringelser eller andre tiltag, frem for at der undersøges andre muligheder for konfliktløsning. I disse sager berøres de involverede hjælpere ofte personligt, og det kan være vanskeligt at lægge den faglige, objektive distance.

En russisk mor har en historie bag sig med en mand, der har behandlet hende som 'et nul og en slave', mens sønnen på 14 år har været forbudt adgang til deres stue og ofte har været låst inde på sit værelse. I dag er hun på krisecenter – glad for at være kommet væk fra manden, men stresset ved tanken om at skulle ud på boligmarkedet, som hun har dårlige erfaringer med. *"Det eneste som man håber på er at få hjælp med bolig. Hvis jeg får det, så resten, så har man ligesom sit lille, lille land i landet. En lille verden, så man har ligesom basis, kan stå på benene og komme igen. Hvis man ikke har, hvis man skal leje, så har man ikke den basis, man er afhængig af ejeren. Og det er stressende situation, hvad skal vi så, hvad skal vi, så kigger man igen og leder og leder efter bolig igen og igen. Jeg har ikke energi til det"*.

Hun fortæller om skiftende sagsbehandlere, og at hun nu er henvist til én i den kommune, hvor hun opholder sig på krisecenter. *"Men spørgsmålet er, om kommunen har interesse for mig som person"*, siger hun og mener, at uanset hvor meget hun gør for at integrere sig, gå på sprogskole, tage det rengøringsarbejde hun kan få, selvom hun får ondt i ryggen – uanset hvad oplever hun, at hun stadig skal bevise, at hun er andet end et nul. Og i forhold til boligkøerne fortæller hun om andre, bl.a. hendes danske eksmand, der har fået lejlighed, men at det er håbløst for hende, fordi hun står så langt nede på ventelisterne. Hun taler meget om, hvor træt hun er, og hvor lidt energi hun har til at blive ved med at kæmpe.

---

⁴¹ Nøhr Larsen 2004

Også sønnen er præget af deres håbløse situation, fortæller hun. Fra at være en glad og åben dreng er han blevet 'sort og trist'. *"Han var en af de bedste elever i klassen, nu har han problemer tror jeg; ikke sådan problemer, men jeg kender hans potentiale. Han har ikke lyst til at lære noget. Han mærker at det er ikke solen her i Danmark som varmer ham, det er koldt og koldt og det er håbløst med lejlighed, det er svært at bo på et værelse sammen fordi han er så stor..."*

Uanset om drengen selv oplever forskelsbehandling i det danske system eller marginalisering på anden vis, er han så tæt vidne til morens oplevelser, at han formentlig ikke kan undgå at overtage dele af hendes mistillid til systemet, og til at det danske samfund vil dem det godt⁴².

---

⁴² Ifølge Børnestatistikken (kapitel 9) er der ikke forskel på antallet af børn, der får støtte i forhold til etnisk baggrund. Til gengæld ses det, at der hyppigere sker underretning for etniske minoritetsbørn. Eftersom der er en klar sammenhæng mellem underretning og den vurderede belastningsgrad af barnet, må det også vurderes, at de etniske minoritetsbørn har større behov for støtte.

Konflikttemaer og dialogvilkår i familierne

Misbrug

Ingen af børnenes fortællinger er ens, men nogle af de samme faktorer går igen – og en stor del viser sig at være de samme faktorer, som også er typiske for etnisk danske familier, hvis konflikter ender i vold. Det gælder bl.a. misbrug.

Børnestatistikens afsnit 6.3. viser, at etniske minoritetsbørn har mindre risiko for at have misbrugende fædre (langt sjældnere mødre) end børn med etnisk dansk baggrund (men der er dog flere ved-ikke-svar fra de etniske minoriteter). Ikke desto mindre er misbrug, som regel i form af alkohol, involveret i mange af børnenes fortællinger her. Om misbruget er et resultat af afmægtighedsfølelse fra farens side – eller om misbruget er start på problemerne, er ikke til at læse af interviewene, eftersom børnene som regel ikke taler om det i åbne termer, men kun synes at have et perifert og anende forhold til misbruget.

Ifølge ansatte på krisecentre er alkohol ofte kombineret med andre former for misbrug som fx hash og hårdere stoffer. Dette siger børnene i undersøgelsen ikke noget om; de konstaterer blot, at faren kommer hjem og er påvirket, 'og så begynder skænderierne'⁴³.

"De skændtes næsten altid om penge". Dette udsagn går igen og knytter sig som regel til de fortællinger, hvor faren er påvirket. Børnene kan ikke forklare, hvad de økonomiske diskussioner specifikt handler om – de er aldrig direkte involveret, og det er typisk noget, de hører med et halvt øre efter de er gået i seng. Det er tydeligvis heller ikke noget, de går op i at få klarlagt. (Dette hænger i tråd med den ofte 'udenforstående' viden om andre forhold i familien, som vi skal se senere).

Der er formentlig også flovhed – eller tabu – at spore omkring eventuelt misbrug. Flere børn søger at gøre problemerne fortidige, til trods for, at andre dele af deres fortællinger peger på, at de ikke er det. En dreng (Irak) siger om sin far, at *"han er kommet over det med alkohol nu"* – selvom en af hans brødre i et efterfølgende interview beyrer det modsatte. Eller som en pige (Tyrkiet) siger, da hun skal svare på, om faren drak, mens hun og moren boede sammen med ham: *"Nej der var ikke noget med alkohol. Kun antabus. Men ingen alkohol"*.

Sindslidelser og traumer

Flere børn fortæller – som regel i perifere sammenhænge – at deres fædre lider af 'sygdomme'; nogle har været indlagt, uden at børnene ved, hvad de har fejlet. Nogle af fortællingerne insinuerer sindslidelser. En 17-årig pige (Eksjugoslavien) fortæller fx: *"Der var også på et tidspunkt, hvor han, fordi mens vi boede her, der var han på sådan et sygehus for et eller andet, syge mennesker, så var han åbenbart stukket af derfra, så en af de frivillige, der var her, hun skyndte sig ud på arbejdet for at hente mig, for at fortælle mig at han var altså ude, og hun skulle køre mig hjem og sådan noget"*.

---

⁴³ For yderligere viden om børn i familier med alkoholmisbrug, se Nyboe 2005.

Børnene ved typisk ikke, hvad deres forældre fejler, eller hvor de er – eller også ønsker de ikke at fortælle det. Hvis de ikke ved det, kan det hænge sammen med den kulturelle forståelse (den kollektivistiske livsform) om, at børn ikke behøver at vide alt. Men det kan også hænge sammen med ære-skam-kodekset (samme livsform) – nemlig at man ikke skilter med familiens problemer.

Således er det en gængs psykologisk erfaring, at mange flygtningefamilier holder deres traumer 'inden døre'; det kan både være en måde at holde æren intakt på udadtil og en måde at forsøge at 'tilintetgøre' problemerne på – det vender det følgende afsnit tilbage til.

Man kan således opleve at tale meget længe med en voksen eller et barn, før der pludselig dukker ting op i fortællingen, som peger på forfærdelige oplevelser med tortur eller efterfølgende familietraumer. Det fortæller generelle krisecentererfaringer med torturoverlevende og deres familier, men det fortælles også i regi af skolelærere, klubpædagoger, sundhedsplejersker og andre, som i den almindelige hverdag kommer tæt på flygtningefamilier⁴⁴. Hele familier kan vise sig at bære rundt på svære fælles traumer uden at 'stille det offentligt til skue'. Disse familier har også ofte oplevelser med arbejdsløshed, sociale problemer m.v.

En del af ære-skam-kodekset indebærer tabuisering af det skamfulde; det man ikke taler om, er ikke sket. Dette kan med andre ord også være en traditionel måde at 'bearbejde' traumer på – og kan altså også være en forklaring på, at børnene ikke involveres så meget hverken i familiens flygtningebaggrund eller i problemfyldte hændelsesforløb siden hen.

Dette kodeks *kan* altså være medvirkende til, at nogle børn måske forsøger at 'være uvidende' eller bliver holdt uvidende om problemer i familien. Men igen: Det kan også sagtens være, at børnene siger, hvad de ved. Som det ses i Børnestatistikens afsnit 6, er det helt generelt følsomt og personligt at bevæge sig på dette område, og svarprocenten i spørgeskemaerne har været særligt lav netop her.

Sindslidelse behøver ikke at stamme fra flygtningeoplevelser. Men flygtninge/traumerelaterede sindslidelser må nødvendigvis have en særlig årvågenhed i arbejdet med etniske minoritetsbørn. Flertallet af børnene i undersøgelsen har (tilsyneladende) en flygtningehistorie med sig i familiebagagen. En del er dog ikke sikre på, hvad der var bevæggrundene for forældrenes emigration; det synes ikke at være noget, man taler meget om i hjemmene, især ikke med de yngre børn.

Én pige på 18 (Kurdisk Iran) fortæller, at hun har været vidne til tortur mod faren. Herudover fortæller nogle få, at faren har været udsat for tortur – andre fortæller historier om fædrene, der indirekte kan pege på, at også de formentlig har været udsat for tortur og formentlig lider af traumer eller psykiske sygdomme.

Mange af børnene taler om, at deres fædre 'har meget temperament', og at de har svært ved at styre det. Især når de drikker. De har svært ved at leve med ikke at have respekt fra deres koner og børn. Dette kan, som vi skal se, være betinget af medbragte traditio-

---

⁴⁴ Jf. Nøhr Larsen 2004 og 2005

ner og forestillinger om mandens rolle – men det kan også pege på, at fædrene er psykisk belastede pga. oplevelser i forbindelse med flugt eller tortur.

Forældrenes flygtningetraumer kan forårsage stress, kriser eller sekundær traumatisering hos børnene. Dette fremgår ikke af interviewene med undersøgelsens børn. Børnene taler om konkrete årsager til skænderier (penge, jalousi, børneopdragelse m.v.), og når nogle af børnene fortæller om koncentrationsbesvær, problemer med at komme op om morgenen, problemer med at tage sig sammen osv., taler de om det som 'stress' over skænderierne – som børn formentlig vil blive det generelt. Men det er klart, at der vil skulle rettes et særligt fokus mod eventuelle sekundære traumer, særligt selvfølgelig hos børn, der har været vidne til tortur.

Ære og skam

'Ære og skam' nævnes ofte i forbindelse med etniske minoriteter og den kollektivistiske livsforståelse. Også mange etniske minoritetsunge fremhæver det selv som en problematisk del af deres kulturarv, ligesom de nævner 'tabuer' og 'sladder' som noget særligt for etniske minoritetsfamilier. Det gælder både for nogle af de unge i denne undersøgelse og i andre sammenhænge⁴⁵.

Som vi skal se af det følgende, *kan* disse faktorer være årsagsforklaringer i nogle sammenhænge, men man kan også komme til at stereotypisere og overeksponere dem ift. andre faktorer og forklaringer. Både (danske) fagfolk og de etniske minoriteter selv kan med andre ord komme til at fokusere på ære, skam, tabuer og sladder som særlige 'etniske' fænomener, også hvor de snarere skulle betragtes som almenmenneskelige og mere nuancerede fænomener.

Uanset om fokus er overdrevent eller ej, er det relevant at forholde sig til fænomenerne. Det forsøges i det følgende.

Familiefølelsen er for nogle minoritetsfamiliers vedkommende hæftet op på ære-skam-kodekset. 'Mænd har ære, kvinder har skam', siges det⁴⁶. Mandens ære beror i høj grad på kvindens moralske adfærd; både hustru, døtre og andre kvinder i familien. Ære og skam har ikke så meget med ærlighed at gøre, men er knyttet til kvinders seksuelle opførsel.

Flere af børnene i undersøgelsen mener, at fædrene har brugt vold, fordi de var jaloux på hustruerne og mente, at de besøgte andre mænd. To af disse børn mener dog, at sagen forholder sig omvendt i virkeligheden; at det snarere er *fare*n, der har andre veninder! Mænds utroskab går dog ikke på samme måde ud over mandens og dermed familiens ære, sådan som det vil være tilfældet, hvis en kvinde er hendes sin mand utro.

At offentliggøre familiens interne problemer er forbundet med skam i mange etniske miljøer. Skammen kan bæres – hvis den ikke bliver offentlig. Ydmygelsen er til at leve med – såfremt den forbliver privat; familiekonflikter må løses i baglokalet og ved mægling. Skammen ligger i 'de andres øjne'⁴⁷.

---

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Jf. Wikan 2003

⁴⁷ Ibid.

Vold mod hustru eller børn kan i disse sammenhænge ses som et redskab, manden bruger til at rette op på æren ved fx at vise, at han kan 'sætte sin familie på plads', eller den kan ses som en panikreaktion, hvis han er bange for at miste sin ære. Det er mandens rolle at sørge for, at æren er intakt og derfor også hans traditionelle rolle at rette op på den, hvis den mistes eller er i fare for at mistes – fx ved at en af kvinderne i familien er 'løs på tråden' eller på anden vis ikke overholder reglerne for god opførsel.

Mandens rolle

Ikke kun mænd med anden etnisk baggrund end dansk ønsker sig autoritet og respekt. Men for mange mænd med anden etnisk baggrund end dansk kan selvfølelsen lide et knæk på flere måder. At sørge for familiens ære er ikke kun at passe på, at kvinderne opfører sig ærbart. For mange indvandrere har mandens rolle som forsørger og familiens overhoved en afgørende betydning, som udgør en del af det (kollektivistiske) værdisæt, mange familier har taget med sig hertil.

Mandens ære knytter sig for manges vedkommende til hans forsørgerrolle og til hans kompetencer som den, der sætter de ydre rammer for børnene og sørger for, at det går dem – og dermed også familien – godt.

Mange mænd med anden etnisk baggrund end dansk oplever i Danmark, at disse grundlæggende roller smuldrer i situationer, hvor de fx udsættes for arbejdsløshed; hvor de er nødt til at have hjælp af deres koner eller børn til noget i 'offentlige' situationer, hvor de fx ikke behersker det danske sprog godt nok, eller hvor de oplever ikke at have ultimativ autoritet ift. børnenes opdragelse. Æren er altså i forvejen skrøbelig. Hvis manden derudover oplever, at han 'føres bag lyset' af sin kone og sine børn, og at de skalter og valter med den 'kultur', som han måske klamrer sig til, fordi han ikke har noget ærefuldt alternativ – så står han til et temmelig totalt ærestab.

Når der tales om skam i forbindelse med den kollektivistiske livsmodel, er den først reel for manden, når den bliver offentlig. Man kan tænke sig, at ære og skam kan have forskellige ansigter for forskellige mænd – og ikke nødvendigvis kun hænge sammen med etnisk baggrund eller livsmodel: At æren for nogen først krænkes, når mandens skam er offentlig, mens den for andre krænkes først og fremmest i forhold til deres egen selvfølelse. Ifølge børnenes udsagn er deres egne fædres æresfølelse anderledes end andre mænds.

Flere af de voldelige mænd i undersøgelsen er stedfædre – men oftest med samme etnisk baggrund som moren, også selvom de har mødt hinanden efter ankomst til Danmark. For disse historier går det igen, at stedfædre frustreres over ikke at få lov til at bestemme over børnenes opdragelse, men at moren holder dem udenfor.

I det hele taget er det et træk, der går igen både i familier med biologiske fædre og med stedfædre, at de voksne er uenige om opdragelse af børnene – at moren typisk giver lov til mest. Overfor stedfædre lykkes det tilsyneladende for mødre at være mere stædige omkring opdragelsen af egne børn, og stedfædre får tydeligvis ikke lov at overtage rollen som far, om end han er ægtemand. *"Så plejer min mor at sige til ham, at vi er hendes dotre – ikke hans. Så har han ikke noget at blande sig"*, siger den 17-årige pige (Eksjugoslavien).

Vender vi igen fokus mod *generelle* tendenser, viser forskningen om børn i familier med vold, at det meget ofte er et skænderi om barnet, der er gået forud for volden⁴⁸. Det opdragelsesmæssige aspekt kan altså ikke konkluderes at være specielt for etniske minoritetsfamilier.

En 17-årig pige (Eksjugoslavien) mener således, at det som regel er de samme årsager, der fører til familieskænderier. *"Jeg tror ikke, det er noget specielt noget, fordi at vi er udlændinge. Det tror jeg faktisk ikke, det er"*.

Angsten for at 'miste kulturen' – og grebet om familien

"Han (faren) var bekymret for min storebror. Det er fordi min storebror er begyndt at gå meget med danskere og sådan noget, og alle hans venner de ryg. Og så havde min far set det, og så sagde han "dine venner de ryger alle sammen." Og så sagde min storebror "ja det ved jeg". Og så var min far bekymret for at han begynder at ryge eller drikke med dem eller sådan noget. Det har han så også gjort, min storebror, og en eller to gange kom han fuld hjem. Og der gik min far amok...". Det fortælles af en 14-årig pige (Kosovo).

Lignende historier går igen i adskillige interviews. Om faren, der er bange for at miste kontrollen over sin kone eller sine børn. Flere af børnene fortæller, at de ikke har været direkte involverede i skænderierne, men at det bl.a. har været opdragelsen af børnene, skænderierne har handlet om. Det kan være ting, døtrene har gjort, som faren ikke billiger, men som de måske har fået lov til af moren. En far kan fx blive frygtelig vred over at blive sagt imod af den yngste datter, eller at døtrene 'kommer og går som de vil'. En 17-årig pige (Eksjugoslavien) siger: *"Hvorfor de skændtes – det har også meget med mig og min søster at gøre. For eksempel min søster, hun svarede ham meget igen, og det kunne han ikke lide"*.

Mødrene selv gør som oftest oprør mere indirekte. Et intervieweksempel fra tidligere (i afsnit 'Alliancer med og beskyttelse af mor' s. 40) handler om en mor, der ryger, og børnene der dækker over hende og hjælper med at skjule det for faren. Faren har nogle holdninger til, hvordan kvinder og børn skal opføre sig og hvordan en familie skal se ud, men hustruen har en anden opfattelse. Dialogen er enten fraværende eller består af skænderier. Moren og børnene fremstår som allierede, der snyder faren.

Faren fremstår som afmægtig over ikke at nyde den respekt, han gerne vil have. *"Min mor syntes det var i orden jeg gik ud, fordi hun kunne stole på mig. Min far kunne ikke stole på os, til sidst fulgte han efter os og kiggede hvad vi lavede og hvem vi var sammen med og sådan noget"*, fortæller en pige på 14 (Kosovo). Hendes far havde en masse forestillinger om, hvordan andre var og at fx danskere, somaliere og andre etniske grupper ville lokke hans børn til at gøre 'dårliche ting'. Døtrene ville gerne være sammen med alle mulige forskellige – også drenge. Det syntes moren var i orden, bare hun vidste, hvad de lavede.

De kvinder, der 'snyder' deres mænd, er ofte kvinder, der har et mere frit syn på tilværelsen end mændene og ofte gerne vil opdrage børnene mere frit. Denne konflikt går igen i mange af interviewene. Det er i øvrigt en konflikt, der eksisterer i mange etniske minoritetshjem og formentlig vil blive mere fremtrædende i mange nye minoritetsfamilier, idet

---

⁴⁸ Christensen 1998 s. 22

den unge generation i højere grad end den ældre er ansporet til at gøre op med familiens medbragte traditioner.

Forskellige erfaringer peger på, at drenge og mænd generelt er mere tilbøjelige til at holde fast på de opdragelsesformer, der hører til 'den kollektivistiske livsstil'. Tendensen er, at kønnenes roller og opdragelsesmønstre er til revision – og at det i særlig grad er kvinderne, der går i front med forandringer og finder nye veje⁴⁹.

Det skal dog understreges, at omvendte forhold også ses – især for den ældre generation af forældre; at kvinderne står som 'traditionens vogtere', mens mændene ønsker mere frihed for deres børn.

Mange minoritetsfamilier står sammen om at være bange for at miste deres børn til 'det danske' og at børnene 'mister deres kultur'. De holder – somme tider med vold og magt – fast i medbragte eller egne traditioner. Ikke nødvendigvis fordi de er ukritiske og uinteressererede i forandringer, men fordi de ofte har nogle meget kedelige forestillinger om det danske samfund; om ungeliv, familieliv, kvindesyn m.v. (fri sex, alkohol, skilsmisser, porno m.v.). Disse billeder kan gøre dem meget stejle ift. at sikre sig, at deres børn ikke fjerner sig for meget fra hjemmet og værdierne.

En pige på 19 (Kurdisk Iran) er således flygtet fra sine forældre, der var fælles om at føle, de havde mistet kontrollen over hende og reagerede bl.a. ved at slå. Det var øjensynligt ikke så meget de ting, hun gerne ville, der skabte afstanden mellem hende og forældrene, snarere den dårligt fungerende dialog.

Pigen så sig nødsaget til at lyve, og forældrene mistede tilliden til hende. Det blev en ond spiral, hvor hun oplevede, at de heller ikke troede hende, selvom hun talte sandhed. Som regel valgte hun derfor enten at undlade at sige noget eller at fortsætte med at lyve. Hun påtog sig desuden af og til skylden for ting, hendes søster lavede, for 'det var nok, at der var ét sort får i familien'.

Pigen er fortroingsfuld og er i dag ved at gennemføre et uddannelsesforløb langt fra familien, men er tydeligt belastet af følelsen af at stå helt alene. Ligesom hun selv oplever en stor tomhed over at være væk fra familien, ved hun fra søsteren, at forældrene også savner hende. Hun vil dog holde afstanden, indtil hun en dag kan vende tilbage 'som en helt anden person': "*De skal kunne se, jeg kan klare mig selv og at de ikke behøver bekymre sig for, at jeg bliver en 'dårlig person' eller glemmer min baggrund*".

En del problemer i etniske minoritetsfamilier ses ofte at opstå, fordi dialogen ikke fungerer, og man tror forkerte ting om hinanden.

På grund af manglende dialog får de negative forventninger til hinanden i nogle familier lov at leve deres egne, uimodsagte liv⁵⁰. Pigen har ofte forventninger om, at forældrene vil forbyde hende at leve et dansk ungeliv svarende til venindernes – og fordi hun også har forventninger til, at det ikke nytter at argumentere for eller forhandle om sine ønsker, begynder hun i stedet at lyve. Omvendt har forældrene nogle forventninger til, at pigen

---

⁴⁹ Jf. Nøhr Larsen 2004

⁵⁰ Jf. Nøhr Larsen 2004

ønsker at 'blive dansk' – og dét ofte med de ovennævnte skræmmebilleder af dansk ungekultur som baggrundskulisse. Ofte viser det sig, at forventningerne begge veje viser sig at være mere negative end virkeligheden; at forældrene gerne vil forhandle med pigerne og give dem frihed indenfor aftalte rammer, og at pigerne ikke ønsker at 'blive danske' med alt, hvad det indebærer, men at de blot gerne vil kende og kunne forholde sig til virkeligheden omkring dem. Historien ovenfor med pigen og hendes forældre fra Kurdisk Iran er formentlig et eksempel på et resultat af, at familien ikke har taget konfrontationer og dialog i tide.

Således lever denne historie op til en 'almindelig' dansk tese om, at dialog som konfliktløsning ikke bruges i indvandrerhjem, men at farens (eller et andet mandligt familieoverhoveds) ord er lov, der ikke modsiges. Denne tese understøttes dog ikke generelt af undersøgelsens interviews. Både mødre og døtre gør oprør mod kønshierarkiet. Dog gøres det, som de tidligere eksempler har vist, ikke ofte med dialogen som redskab, men snarere med metoder, der bygger på unddragelser og hvide løgne – og med voldsomme skænderier til følge.

Om det er, fordi fædrene er 'umulige at snakke med', eller om det skyldes manglende tradition for dialog i familien, kan ikke konkluderes af interviewene.

Det er også en tese om indvandrerne i Danmark – og en tradition ifølge 'kollektivistisk tankegang' – at børn ikke siger deres forældre imod, og at de ønsker at leve op til forældrenes respekt. Mange af børnene i undersøgelsen viser, som vi har set, at de gør op med disse traditioner og i højere grad er bevidste om at have egne meninger og rettigheder.

Tabuer og tavshed

Tabuer og tavshed hænger ofte sammen med ære og skam. Somme tider kan tavsheden så at sige blive 'kollektiv'; problemerne er kendt af flere, men ikke delt. Tavsheden er et fælles projekt. Et ekstremt eksempel gives i undersøgelsen af den 18-årige pige (Pakistan), der gennem størstedelen af sit liv (siden moren døde 9 år tidligere), har været udsat for seksuelt misbrug og voldelige overgreb af sin far, en bror, to onkler og to af familiens 'venner'. Pigens oplevelse har været, at alle omkring hende har billiget eller ageret uvidende om, hvad der skete. Undervejs har hun forsøgt at fortælle om sin situation til forskellige andre, bl.a. i familien, men ingen reagerede; man tyssede det ned og lod, som om det ikke skete. Oplevelsen forstærkedes, da hun kontaktede en lærer – faren fik nys om det og flyttede hende til en anden skole, og hun hørte ikke fra læreren siden hen.

Mange ære-skam-historier vil vise, at der har været dækket over frygtelige episoder i forsøg på at undgå æresbrud. En af definitionerne på æresbegrebet er, at enten har man ære, eller også har man den ikke – at det er definitivt, når den mistes. Hele familiens ære mistes, hvis en enkelt begår et fejltrin. Måske er det bl.a. derfor, man kan finde hele familier, der dækker over hinanden, selvom de ikke deltager aktivt i selve handlingerne.

At gøre et problem til tabu kan have årsag i ære-skam-kodekset: Så længe skammen ikke er synlig udadtil, er æren ikke mistet. Jo større skammen er, desto mere er det formentlig om at holde den inden døre, så facaden ikke krakelerer.

Der findes tabuer i alle lande og alle kulturer. De tabuer, der knytter sig til 'det kollektivistiske' ære-skam-kodeks, deles ikke nødvendigvis af alle de etniske minoritetsbørn i undersøgelsen. Og er heller ikke nødvendigvis en 'etnisk' særegenhed.

Ære og skam er for mange danskere et 'eksotisk' og 'uciviliseret' fænomen, der forbindes med etniske minoriteter. Det er værd at hæfte sig ved, at det ikke i samme grad og med samme nysgerrighed undersøges blandt etnisk danske familier. Dog skal man formentlig ikke langt tilbage i den danske historie, langt ud på landet, eller langt udenfor sit eget netværk for at finde 'ære og skam', om end i forskellige former og med forskellige udtryk (som fx den høje selvmordsrate).

Det kan være kulturelt betinget, at børnene ikke inddrages i familiens anliggender mere end højst nødvendigt – men det kan også være betinget af de sociale kategorier, børnene tilhører: Det ses generelt i familier af lavere socialklasser, at der ikke er tradition for forklaringer og argumentationer – slet ikke overfor børn⁵¹.

Dialogen bruges sjældnere som konfliktredskab, og der er oftere risiko for vold. Som en dreng (Irak) fra undersøgelsen siger om sin far: *"Han taler med hænderne"*.

I det hele taget gælder det for de allerfleste familier – også etnisk danske – at man ikke taler om volden. Tabuisering af 'det grimme' er i høj grad også et dansk fænomen. Således viser en undersøgelse foretaget af Else Christensen blandt børn på krisecentre⁵², at en tredjedel af børnene ikke ved, hvor de er flyttet hen og hvorfor, og at moren i de fleste tilfælde ikke har talt med barnet om volden. Mellem halvdelen og en fjerdedel (de ældste spørger mest) har aldrig stillet spørgsmål om mishandlingen.

I Del 1 om børn og vold blev der peget på, at forældre, der har kontakt (omsorg/spejling af følelser) til deres barn, kan kompensere for nogle af de skadevirkninger, der ellers kan være forårsaget af at vokse op i en familie med vold. Desværre ses det netop i familier, hvor moren er voldsramt og faren er voldsudøver, at en sådan kontakt kan have svære vilkår⁵³. På krisecentrene vurderes det således som en vigtig rolle at støtte moren i at tale med barnet om det, de har oplevet fælles og hver for sig.

Dialogtraditioner – og nye tendenser

Det *kan* være en forskel mellem danske og etniske minoritetsbørn og –unge, at man i minoritetsfamilier ikke har tradition for at tale om problemer på samme måde som i danske familier, hvor en 'normal' opdragelse (ifølge 'den individualistiske livsform') bl.a. går ud på at lære barnet at tale for sig selv, tage stilling og give udtryk for egne følelser. 'Den kollektivistiske livsform' bygger derimod bl.a. på, at den enkeltes velfungeren ses i lyset af familiens velfungeren som helhed, og at den enkeltes udsagn derfor er af mindre vigtighed og somme tider i vejen for det fælles bedste.

---

⁵¹ Christensen 1998

⁵² foretaget i 1997, jf. Christensen 1998

⁵³ Christensen 1998

Det er således også en erfaring fra andre samtaler med etniske minoritetsunge⁵⁴, at man i mange familier vægrer sig ved at konfrontere problemerne eller tage de svære dialoger – man skyder problemerne foran sig og håber at tie dem ihjel, dels fordi man vil holde skammen inden døre, men formentlig også fordi man ikke tror på, det nytter at italesætte dem.

Dette er dog ikke nødvendigvis et gennemgående træk i alle minoritetsfamilier – eller det er et træk, mange ønsker og forsøger at gøre op med. Således fortæller flere børn i denne undersøgelse, at deres mødre ofte opildner dem til at tale om deres følelser og belastninger. Det samme erfares af krisecentre, der oplever, at deres intentioner om at få mødre og børn til at tale om de svære oplevelser og følelser som oftest mødes med stor velvilje af mødrene.

Selvom mødrene – og børnene – er indstillet på at arbejde med åbenhed, er det ikke sikkert, det falder lige for. Er man vokset op med en tradition for ikke at italesætte følelser, er man heller ikke trænet til at sætte ord på dem.

Det samme gælder den omvendte vej – er man som fagperson trænet til at arbejde med følelser 'på dansk', kan det være svært at afkode følelser, der gives udtryk for på en anden måde. På krisecentrene opleves det, at etniske minoriteter kan vise sig at underspile problemer – og tidligere så vi, at en forklaring kan findes i ære-skam-kodekset – eller i en mere generel tendens til at være loyal overfor forældrene og være tyst om det svære.

Men det kan også handle om traditioner for, hvordan man beskriver sine følelser. Et kvindeprojekt på et krisecenter⁵⁵ viser således, at der i mange tilfælde kan være nogle grundlæggende forskelle på, hvordan etnisk danske og etniske minoritetskvinder udtrykker sig om deres situation, fx når de søger om hjælp hos deres sagsbehandlere. Etnisk danske kvinder udtrykker sig typisk detaljeret og følelsesladet, mens projektets ikke-dansktalende kvinder fortæller overordnet om volden. Dermed virker de på et dansk personale langt mere upåvirkede af deres situation, fordi de ikke udtrykker sig med til-lægsord og ikke fortæller om deres følelsesliv. Også kropssproget kan være anderledes og medvirke til, at kvinderne kan misforstås og muligvis har sværere ved at opnå den hjælp, de har brug for.

Ofte kan det skyldes mange forskellige forhold, at kvinderne ikke 'åbner sig' i mødet med deres sagsbehandlere. Det kan skyldes, at de savner tillid til offentlige myndigheder, både hvor de kommer fra og i Danmark, hvor de fx kan være bange for at få frataget deres børn. Det kan også skyldes mere kulturelt betingede faktorer, som at de ikke er socialiseret ind i en vestlig psykologisk tankegang, og ikke har lært at bekende deres personlige følelsesliv. (note: *ibid.*)

De fleste af de etniske minoritetsbørn på krisecentre er opvokset med 'et ben i hver lejr' – den danske folkeskole træner børnene i at sætte ord på egne følelser og holdninger, mens familien måske – mere ubevidst – lærer børnene, at det ikke er alt, der skal sættes ord på. Det er selvsagt helt uforsvarligt at generalisere over minoritetsbørn og sige noget

---

⁵⁴ Jf. Nøhr Larsen 2000 og 2004

⁵⁵ Nielsen: *Projekt ikke-dansktalende kvinder på krisecentre* 2005

om 'deres' måder at gå i følelsesmæssig dialog på. Men ikke desto mindre er den ovennævnte viden om minoritetskvinder på krisecentre væsentlig som 'mulighed', når man står for at 'afkode' et minoritetsbarns fortællinger.

Hvad man ikke taler om – eller hvad man pakker ind

De fleste børn fortæller, at de snakker godt med deres mødre, og at de kan tale om de allerfleste ting. Men ikke alle mødre fortæller alt. En pige på 10 (Tyrkiet) fortæller om sin mor, at *"hun viser i hvert fald ikke, at hun er ked af det."* Pigen indrømmer, at hun nok alligevel kan mærke det en lille smule, men at moren er meget god til at holde det skjult.

Adspurgte krisecentermedarbejdere mener ikke, det er et særligt fænomen for etniske minoritetsmødre at være lukkede omkring deres historier eller holde følelserne skjult. Det er nok mange mødres måde at beskytte deres børn på.

En del af børnene synes i det hele taget temmelig uvidende om familiens forskellige forhold. De ved ikke, hvad forældrene fejler, hvis de er syge; de er i tvivl om, hvilke eventuelle jobs deres forældre har; nogle er sågar i tvivl om, hvor deres nære familiemedlemmer bor – og mange er i tvivl om, hvad forældrene eventuelt skændes om. Det er tilsyneladende heller ikke noget, børnene efterspørger. Da en pige bliver spurgt, om hun har talt med sin mor om det, der er sket derhjemme med vold osv., svarer hun: *"Nå, men jeg ved det jo godt"*.

Heller ikke børnene fortæller 'alt'. Visse ting er undtaget. Og nogle ting er det somme tider lettere ikke at vide, også for mødre. En pige på 17 (Eksjugoslavien) fortæller fx, at hun har en kæreste, og hun bliver spurgt om, hvad hendes mor siger til det. *"Altså, hvad hun siger til det?... Hun ved godt, at jeg snakker med en 'i gåseøjne'. Jeg ved ikke, hvor meget hun ved, jeg er sammen med ham"*. Pigen mener, at det er med vilje, moren ikke spørger ind. *"Hun vil helst ikke sådan... Hun ved godt, hvem han er altså, og så tror jeg bare, det er det"*.

Ved ikke at vide, at datteren har en kæreste, behøver moren ikke at tage stilling til, om det er godt eller skidt. Hvis hun ved det, vil hun muligvis være nødt til at forbyde datteren at se ham, hvis hun skal følge familiens ærbarhedsnormer for ægteskab. Det kan således være en 'nem' måde at give datteren frihed på ved ikke at 'vide', hvad hun foretager sig. Denne indirekte kommunikation – man aner uden at vide – er et træk, som også ses i andre sammenhænge⁵⁶ i en del forskellige minoritetsfamilier, der gerne vil give deres børn mere frihed, end eventuelle regler i de etniske minoritetsmiljøer foreskriver (jf. 'den kollektivistiske livsforståelse').

Forældre, der 'ikke ser', kan være en umiddelbar gave til børn og unge, der ønsker sig mere frihed end familien i princippet tillader, eller som bærer på hemmeligheder, de ønsker at skjule. Ofte ses det dog desværre, at de unge ikke kan håndtere denne form for indirekte frihed – at det fx kan ende i en uønsket graviditet, fordi der ikke er blevet talt om prævention; eller en uønsket fødsel, fordi graviditeten blev hemmeligholdt for længe, osv.

---

⁵⁶ Jf. Nøhr Larsen 2000

Indirekte kommunikation kan bruges til at pakke ting ind. Den kan også bruges til at pakke ting ud, som ellers kan være svære at få sagt.

Indirekte kommunikation kan fx bruges til at fortælle om sig selv – fx kan en pige fortælle en historie om en anden, som i virkeligheden er hende selv. Historien indeholder indrømmelser, som hun ikke kan komme med om sig selv uden at det får konsekvenser – men det at fortælle historien i tredjeperson gør, at hun alligevel kan få den vendt og diskuteret. Dette kunne være en medårsag til, at flere børn i undersøgelsen fortæller mere om deres søskende end om dem selv.

Dette understøttes af erfaringer i LOKKs ungerådgivning, hvor man fx har mange oplevelser med unge kvinder, der ringer ind og fortæller, at de skal skrive en stil om et arrangeret ægteskab, en voldtægt eller lignende og gerne vil tale om emnet i faglighedens interesse. Som regel handler 'stilene' om pigerne selv, men fungerer som en slags sikkerhedsnet for den enkelte pige; hun kan bevare sin anonymitet, og det er lettere at tale om tingene i tredjeperson end selv at 'klæde sig nøgen' foran en rådgiver.

Hvis børn er opdraget til at 'holde skammen inden døre', kan det præge deres fortællinger; både hvad, hvor meget og hvornår der fortælles – og hvilke historier. Dette gælder både i forbindelse med denne undersøgelse, men også generelt i samtalearbejdet på krisecentre. Måske lægges der låg på noget. Eller måske går der særlig lang tid i et kriseforløb, før den enkelte tager konsekvens af volden eller 'åbner for ventilen' og fortæller om sine problemer⁵⁷.

Også etnisk danske børn kan være 'overtilpassede' og tegne virkeligheden pænere, end den er – og formentlig også være præget af nogle ære-skam-kodekser, om end de er knyttet til vestlige traditioner og tankesæt.

I nogle af interviewene har der været talt om ære-skam-begrebet. Børnene har ikke virket, som om de selv er præget af det – tværtimod er måske netop disse børn bevidste om, at de ikke ønsker at bevare denne del af deres kulturelle baggrund. Men ikke desto mindre kan det være noget, der knytter sig til deres historier og dermed skal vurderes som del af et samlet billede af deres belastninger.

Dramaer

Italesættelse af et problem kan være indirekte, den kan mangle, eller den kan udviske problemerne. Det kan være årsag til problemer i hjemmet, men det kan også være årsag til afkodningsproblemer blandt krisecenterpersonale og andre voksne, der omgås børnene. Hertil kommer erfaringer, der peger på, at italesættelse også kan overdrive.

To søstre på 13 og 19 fortæller, at de har kæresten og går i byen. Det fortæller de ikke deres far. "*Han slagter os. Han må ikke vide det!*". Pigen bliver bedt om at forklare, hvad hun mener med 'at slagte' – om det betyder at slå ihjel? "*Neej*", svarer den ene søster. "*At han slår os, tror jeg nok*", siger den anden.

---

⁵⁷ Jf. Nøhr Larsen 2004

Det er en 'almindelig' oplevelse hos danske socialarbejdere, at man forskrækkes over dramaet og især pigernes valg af ord og fortællinger – som fx sætningen 'han slagter os!'. Det står ofte i kontrast til nogle af de piger, som er meget tyste om deres historier. Og ligeså vel som det kan vise sig, at en stille, tilsyneladende velfungerende pige kan gemme på tunge ting, kan det vise sig, at de store dramaer ofte er større i ordene end i virkeligheden. Taler man med de unge selv om det, er det en almindelig sandhed for mange af dem, at 'man bruger store ord i indvandrerfamilier', og at danskere ofte kan misforstå og tage nogle af dem for bogstaveligt⁵⁸.

Det er et svært, men væsentligt, arbejde at skelne i hver enkelt sag mellem, hvad der er retorik, og hvad der er virkelighed. Hvad der er for store ord, og hvad der er for små.

I alarmerende sager er man nødt til at tage ord for gode varer og handle hurtigt. Men ofte vil det bibringe sagen flere nuancer at gå årsager og virkninger igennem, at se på sagens forskellige kontekster, og også at høre sagens forskellige parter.

Vold som kulturelt fænomen

Der tales ofte i den almindelige debat om, at 'indvandrere bruger slag' som en del af almindelig børneopdragelse i højere grad end etnisk danske familier. Denne tese understøttes som før nævnt ikke af Børnestatistikken, der finder, at opdragelsesmæssig vold stort set benyttes lige meget i etnisk danske og etniske minoritetsfamilier på krisecentre⁵⁹. Tesen understøttes heller ikke af denne undersøgelse, idet børnene generelt ikke taler om vold som en del af 'almindelig' opdragelse (eller måde at leve i parforhold på). Tværtimod svarer børnene generelt negativt på spørgsmålet om, hvorvidt der har været benyttet vold som en del af opdragelsen.

Dog fortæller en pige med Libanesisk baggrund: "*Arabere er meget aggressive. Vi har altid fået slag, også af min mor – og min far. Det er forskelligt*". Bagefter tilføjer hun dog straks: "*Der er jo mange arabere, der også er forskellige*".

Det er karakteristisk for flere af børnene, at de på den ene side bærer nogle forestillinger med sig om, hvordan 'udlændinge' er, men på den anden side er reflekterede over, at generaliseringerne nok ikke holder. Fx siger en pige, at 'alle udenlandske mænd truer med at slå ihjel' – men uddybet mener hun, at det nok er generelt for de mænd, hvis kvinder er på krisecentre – altså at baggrundshistorierne for kvinder på krisecentre er forholdsvis ens uanset etnisk herkomst. Det viste sig altså at være hendes erfaringer fra samtaler på krisecentret og ikke i minoritetsmiljøer generelt, der var årsag til hendes forestilling om, hvordan 'mænd' er.

I betragtning af de interviewede børns svære historier er det en kilde til positiv undren, at de ikke er specielt kategoriske omkring 'mænd', 'muslimske mænd' eller 'udlændinge', men har reflekterede og nuancerede forståelser af, at mennesker er forskellige, og at deres konflikter skal betragtes enkeltstående og kontekstuel. (Dette nuancerede billede af manderollen afspejler ifølge krisecentermedarbejdere det arbejde, der bevidst gøres på krisecentrene for at forklare børn, at ikke alle mænd slår.)

---

⁵⁸ For eksempler jf. *Evaluering af det etniske konsulentteam 2000 og 2001*

⁵⁹ Børnestatistikken afsnit 5.5.

Der er heller intet der peger på, at børnenes fædre bruger vold, fordi de velovervejede synes, det er en måde at løse konflikter på. Muligvis dog, fordi de selv har oplevet vold, enten som opdragelsesmiddel eller i forbindelse med krig o.l.

En pige på 14 (Kosovo) fortæller således at: *"Min far er helt sådan rigtig gammeldags, fordi han selv har haft det sådan da han var lille. Det var (almindeligt at man slog) overalt, altså det var det der-nede, men jeg tror ikke det er mere. Også i skolerne"*. Hun mener altså, det er blevet helt anderledes i Kosovo og er også bevidst om, det er forbudt at slå børn (og kvinder) i Danmark. *"Det er det min far ikke kan forstå er ulovligt"*, fortæller hun. Det skal nævnes, at pigens far er krigsflygtning.

Der er altid temmelig klare tegn på personlig desperation og afmagt i de fortællinger, børnene giver om deres fædre. Der kan således ikke peges på 'kulturarv' som årsag til vold.

Der er dog enkelte grelle undtagelser, hvor vold og kultur er blandet sammen i et 'misk-mask'. Et eksempel er den tidligere nævnte historie om pigen på 18 (Pakistan), der har været udsat for vold og misbrug af både familie og venner gennem otte år, hvor ingen har grebet ind til trods for, at mange har vidst, hvad der foregik.

Der er dog umiddelbart intet i pigens fortælling, der peger på, at hændelserne specielt skulle have noget med familiens kulturbaggrund at gøre. Hendes beretning peger snarere på menneskelige og sociale dysfunktioner i en hel familie, hvor grænserne er skubbet, og ingen har magtet at tage affære.

Det 'etniske' har dog måske en betydning for, at tingene er gået så galt uden at være blevet set og bragt til ende langt tidligere. Dels lever familien i et forholdsvis lukket minoritetsmiljø præget af generelle sociale belastninger, dels har myndighederne efter sigende enten ikke troet pigen eller opgivet at blande sig, og dels har pigen ikke følt, at hun havde et alternativ til at blive i familien.

Den kollektivistiske livsmodel er uanvendelig til at forklare mænds magtmisbrug og syn på kvinder som noget, man kan 'bruge' eller misbruge efter forgodtbefindende. Kønssynet i den kollektivistiske livsmodel stiller ikke mænd over kvinder, men giver dem forskellige roller og funktioner. Nogle mænd benytter sig dog af andre, egne fortolkninger og bruger muligvis kulturen og bestemte kønssyn i visse kulturer som begrundelse for at agere egoistisk og somme tider grænsende til det psykopatiske, som i ovennævnte tilfælde.

For nogle vil det formentlig være bemærkelsesværdigt, at vold i opdragelsen, eller vold mod kvinder, ikke kan hæftes på bestemte kulturer. Det er et opgør med fordomme og stereotype billeder.

Det er dog også bemærkelsesværdigt, at både det samfunds- og forskningsmæssige fokus meget ofte er på, hvordan 'de andre' enten lever op til antagelser og fordomme, eller hvordan de ikke gør det. Det er kun sjældent fokus vendes den anden vej – men det er interessant, når det sker!

Således viser en meningsmåling om opdragelsesidealer fra 1995, at mere end halvdelen af den danske befolkning er imod fysisk afstraffelse – det vil med andre ord sige, at knap halvdelen af den danske befolkning *ikke* er imod denne opdragelsesform⁶⁰. Så selvom revselsesretten blev afskaffet i 1997, er der formentlig en del børn, der fortsat vokser op med fysisk afstraffelse – også i etnisk danske familier, og også i familier, der ikke derudover er præget af anden form for vold⁶¹.

Det er vigtigt, at undersøgelser om 'os' og 'dem' altid vender begge veje.

Børn og krisecentre

Følelsen

De fleste børn skal vænne sig til at bo på krisecentre. I starten føles det ikke som et hjem; det kommer det mere til hen ad vejen, når man vænner sig til rytmen og fx finder ud af, at de voksne er 'sjove at tale med' osv.

De fleste er 'lidt flove' over at bo på krisecentre og holder det helst tæt ind til kroppen, især den første tid. Det gælder dog mest de lidt ældre børn – de mindre tænker ikke så meget over det. Fx fortæller en 12-årig dreng, at han havde inviteret sine venner 'hjem' på krisecentret, og på vejen hjem havde han spurgt, hvilket hus på vejen de syntes, var det flotteste. *"Så sagde de: Det dér. Så sagde jeg: Det er også der jeg bor. Ja du kan godt finde på at lyve, sagde de. Okay, men så gik vi derind, og så sagde de: Ej er det virkelig dit hus? Så sagde jeg: Nej, det er et krisecenter. Nå, så er der grise derinde? Nej, det er bare nogen, der bor her og hvor der er sket noget med deres forældre, sagde jeg – han vidste ikke engang, hvad et krisecenter er. Han troede, det var sådan nogen, der passede grise"*. Det havde drengene grinet meget af!

En dreng på 10 fra Vietnam er også glad for 'sit' krisecenter. Han har haft en ven med hjemme og sove, og synes det er ligeså fint, som når han selv sover hos andre. De fleste børn og unge vælger dog ikke at tage kammerater med 'hjem' på krisecentret. Dels fordi de holder lav profil og ikke skilter med deres bopæl, og dels fordi 'der ikke er noget at lave for børn og unge'.

Regler og rammer

En del af de interviewede børn har oplevet perioder på krisecentre, hvor de følte sig 'som fanger'. For nogles vedkommende har det handlet om, at faren har været i nærheden, og man har været bange for børnenes sikkerhed. Andre hentyder til reglerne på nogle krisecentre, der kan være stramme omkring spisetider og tider man skal være hjemme på. Regler, som får børnene til at føle, de er i stram snor.

Nogle af børnene har været på flere forskellige krisecentre, en familie har været på hele seks. De mener, at der er stor forskel på de enkelte krisecentre, bl.a. i forhold til hvilke regler der er, hvilke voksne og hvilke muligheder og tilbud der er til børnene.

---

⁶⁰ *Nej til bank* 1996

⁶¹ Christensen 1998

På nogle krisecentre er der stramme regler omkring spisetider, hvornår man skal være hjemme, hvornår man skal gå i seng, hvor stille man skal være osv. En dreng på 14 år (Irak) fortæller om et krisecenter, hvor der var meget lidt plads, både fysisk og psykisk: *"Der var ét fjernsyn, og det var i en stue, hvor der var en hel masse. Og så havde de en lille stue, og et lille køkken, og alle sammen skulle spise på én gang. Hvis nu man kom lidt senere hjem, måtte man ikke spise, så skulle man have været hjemme. Det var ret urimeligt. Det må man godt her, her må man spise, når man vil"*. Man må også blive længe oppe om aftenen, fortæller han om det krisecenter, han er nu. Der er også masser af plads – og det kan være en årsag til, at reglerne ikke behøver at være så snævre.

Denne følelse af at kunne bestemme over sit eget liv er meget væsentlig for børnene; så føler man sig mere hjemme, forklarer de.

Det er ikke kun selve krisecentret eller de ansatte, der gør forskellen. En del krisecentre fastlægger reglerne ud fra nødvendighed eller den aktuelle beboersammensætning.

En 17-årig pige (Eksjugoslavien) fortæller, at den bedste tid på krisecenter var, da de boede nogle familier sammen, der enedes godt og havde det sjovt sammen. Reglerne på krisecentret blev lagt efter de familier, der boede der. *"Der var ikke nogen der bestemte over sengetider og den slags. Vi kunne høre høj musik og sådan at de andre ikke brokkede sig længere, og hvis der var et eller andet, så sagde det til hinanden altså"*.

En anden ting, der får børnene til at føle sig hjemme, er rum og rammer specielt til børnene. På nogle krisecentre er der ikke noget for børn at lave, 'kun legoklodser og den slags', fortæller en 16-årig dreng (Irak), som gerne ville have haft en computer eller en playstation. Desuden har han savnet udendørsarealer nogle af de steder, han har været, idet han flere af stederne ikke har kunnet bevæge sig udenfor krisecentret af frygt for faren.

Han og hans brødre synes, det er herligt med det store rum med computer og playstation, der er på deres nuværende krisecenter. *"Og da vi kom, sagde ... at vi kunne tage ned i byen og købe nogle spil og den slags, som vi havde lyst til, og spise en pizza"*, fortæller en af brødrene på 14 år.

Flere gange vender han tilbage til netop dét, der åbenbart har fået ham til at føle sig særligt velkommen. Den pædagog, der inviterede drengene på pizza og ud at købe spil, var en mandlig ansat. Han er den eneste mand, brødrene har mødt på de seks krisecentre, de kender.

De synes selvfølgelig, det er fint at have en mand at 'lege' med – men de understreger også, at det ikke er, fordi han er mand, de er glade for stedet. De forklarer på forskellig vis, at de føler sig godt mødt her, dels pga. oplevelsen af at der er rum til børn og unge, og at de og deres behov bliver taget alvorligt, dels at der bliver talt meget med dem her.

Drengene nævner det også som en vigtig ting, at de her havde en oplevelse af, at personalet gik mere ind i morens sag, end man gjorde de andre steder. Dette krisecenter føles ifølge børnene mere som et hjem og som et sted, hvor man interesserer sig for hinanden

og yder reel hjælp, end de andre steder, som brødrene mere har følt som et sted, hvor man opholdt sig, mens man ventede – og kedede sig.

At føle sig mødt og modtaget

"Det har virkelig hjulpet mig rigtig meget med at komme på vejen og også at komme på banen, fordi her er nogle knald gode personale, som både interesserer sig for børn og voksne", siger en dreng på 16 år (Irak).

Det er vigtigt for børnene at føle sig mødt og modtaget, og en del taler om forskellen på et aktivt spørgende og opsøgende personale frem for nogle, der bare er der. *"Jeg synes alle sammen, de er mega flinke. Og hver gang der kom en ny personale som vagt, så synes jeg, det var hyggeligt at sidde og snakke med dem. De kender nok taktikken, hvordan de kan gå ind på en persons problemer. De spurgte, hvordan jeg havde det med det og sådan noget. Det var lidt hårdt i starten at skulle fortælle om det, og jeg synes, at det var lidt pinligt. Man står og siger, hvad man har oplevet til en person, som man ikke kender, overhovedet. Men det er det faktisk ikke, for det er jo deres job at få så meget at vide og hjælpe en videre med det. Så det går meget fint."* Det fortæller en dreng på 16 (Irak), som også har været på andre krisecentre: *"Der fik jeg overhovedet ikke snakket med nogen som helst. Det eneste, vi snakkede om, var hvem, der lavede aftensmad og hvem der skulle vaske op. Mere var der ikke. Der var helt tomt i huset efter kl. 20"*.

Flere nævner også vigtigheden af, at deres mor bliver mødt og forstået og passet på – på en aktiv måde. *"De ansatte skal helst være sådan villige til at hjælpe, fordi det hjælper en virkelig meget. Altså, det har hjulpet min mor rigtig meget",* fortæller en pige på 17 (Eksjugoslavien). Eksemplerne på hjælp går lige fra at lære at læse en busplan, udfylde papirer, blive fulgt når man skal noget, og til at blive aktivt beskyttet, hvis man er i fare. Ovennævnte piges far ventede en dag udenfor krisecentret, da hendes mor trådte ud på gaden, men de ansatte var hurtige, og fik hende ind igen, før han nåede at få hende ind i sin bil. En anden gang, hvor de følte sig truede og bange, blev en ansat på krisecentret og sov sammen med hendes familie. Begge dele har hun været meget taknemmelig for.

Kedsomhed

Det går igen i mange interviews, især med de mindre børn, at det er forbundet med megen kedsomhed at bo på krisecentre. *"Der er ikke noget at lave",* er en sætning der går igen.

Det er især kedeligt for de børn, der ikke har jævnaldrende at dele tiden med. Som nævnt tidligere er der kun få børn og unge i aldersgruppen 10-20 på krisecentre, og de havner sjældent det samme sted. De fleste af de interviewede børn har således oplevet at være alene i aldersgruppen på krisecentre – evt. sammen med deres søskende.

Børnene siger generelt pæne ting om personalet, men det er ikke altid tydeligt, at der har været en børnepædagog knyttet til det interviewede barn. En 17-årig pige (Eksjugoslavien) siger om sin lillebror: *"Vi var alle sammen piger, han var den eneste dreng. Han havde overhovedet ikke noget at lave. Der var en dame, der underholdt ham lidt, men altså hun var også den eneste, ellers så havde han slet ikke noget at lave"*.

Sværest er kedsomheden for de børn, der ikke kan færdes frit udenfor krisecentret. *"Det var dødsygt, fordi vi ikke måtte gå nogen steder. De var bange for, at vi blev set, fordi min far boede i*

samme by. Så vi måtte ikke gå ned i byen, og vi måtte heller ikke gå i skole eller sådan noget, så det blev for langt ude. Det kunne min mor ikke klare, og så sagde hun bare, at vi vil vende tilbage til vores hus, og hvis der så er problemer, må vi gøre noget ved det. Så fik de så igen samme problem...”

Det fortæller den irakiske dreng på 16, hvis mor og tre brødre har været på seks forskellige krisecentre. I dag er de som nævnt ovenfor et sted, hvor de føler sig frie og oplever, at de endelig kan koncentrere sig om fremtiden. Drengen undrer sig over, at der skulle så meget pres på fra hans mors side, før de kunne komme langt væk fra faren – *”hvor svært kan det være at finde et krisecenter”*, siger han. (Her kommenteres det fra krisecentrenes side, at det ofte er moren, der bestemmer, hvor i landet hun vil ’placere’, og at det ofte kan være en proces for hende at begive sig væk fra kendte områder, uddannelse, arbejde og netværk.)

Børnenes kedsomhed på de forskellige krisecentre har været en ekstra belastning for moren. *”Hun havde det dårligt, fordi hun ikke kunne lide at se på, at vi havde det dårligt. Vi sad bare og kiggede ned på jorden og... Vi havde næsten aldrig smil i hovedet. Så sagde hun, at vi jo også kedede os, og så flyttede vi tilbage til min far, og så gjorde han det samme igen, hvor han truede hende og truede os med knive og sådan noget. Så sagde det klik for min mor, og så ringede hun til kommunen og sagde, at nu skal vi eddermame langt væk fra ham, og så flyttede de os hertil”*.

Krisecenterpersonale oplever somme tider en uoverensstemmelse mellem de forventninger, kvinderne og deres børn har til krisecentrene og personalets formåen. Det er krisecentrenes opgave⁶² at være opmærksomme på børnenes behov og dels hjælpe dem med at bearbejde deres oplevelser med vold m.v., dels støtte dem under opholdet på krisecentret ved at afhjælpe følelser af den tomhed og isolation, som børnene har risiko for at udvikle under opholdet – og efter bruddet med hjemmet. Det er med andre ord ikke krisecenterpersonalets opgave at ’underholde’ eller aktivere børnene, sådan som nogle af børnene (og mødrene) giver udtryk for, at de ønsker. Dog er der nogle krisecentre, der alligevel i større eller mindre omfang prioriterer at underholde og aktivere børnene. Hvorvidt krisecentrene prioriterer dette afhænger i høj grad af, om der på det enkelte krisecenter er personalemæssige ressourcer til at kunne varetage disse aktiviteter⁶³.

Hvad kan man gøre for børnene?

Flere drenge nævner, at det er kedeligt og svært at være del af en lukket kvindeverden, men undersøgelsen peger ikke på det som et væsentligt problem. *”Det var lidt underligt i starten, fordi det var lige før jeg fyldte 18 på det tidspunkt... Og så alle de kvinder, de så mig lidt som en voksen, så det var sådan lidt underligt, men ellers var det meget godt”*, fortæller en 18-årig dreng fra Serbien.

Et par af de lidt yngre drenge ville gerne have mulighed for at spille mere fodbold, evt. starte i klub. Særligt understreges det af en tyrkisk dreng på 14, der keder sig og ’kan være meget ked af det’. Som den eneste af undersøgelsens børn ønsker han fx ikke at komme

---

⁶² I 1996 etablerede Socialministeriet Krib-puljen, rettet mod arbejdet med børn på krisecentre. Dette foranlediget af, at LOKK året før gjorde et stort arbejde for at gøre myndighederne opmærksomme på, at alt for mange børn opholdt sig på krisecentre og tilsvarende institutioner uden at modtage et passende tilbud om hjælp og støtte.

⁶³ Se LOKK Årsstatistik 2004 for yderligere information om krisecentrenes økonomiske grundlag og personale-sammensætning.

ind på voldsepisoderne i hjemmet, fordi det gør ham ked af det at tale om det. At spille fodbold gør ham glad, og det er også hans måde at få venner på.

Man er opmærksom på drengens situation på krisecentret, men fortæller, at det i hver sag tager noget tid at vurdere, hvor længe børnene forventes at blive på krisecentret og således også om det er relevant fx at finde fodboldklub el.lign.

Fra krisecenterside lyder det, at det er en svær balance at finde ud af, hvilke tilbud man skal give børnene. En del børn er – som vi har set det i Børnestatistikens afsnit 4.1. – kun kortvarigt på krisecentrene (over halvdelen under 14 dage), og det kan være en ekstra belastning for dem at blive introduceret til nye netværk (skole, fritidsaktiviteter m.v.), hvis de hastigt er på vej videre. Således ses det i Børnestatistikens afsnit 4.2., at afhængigt af alder opholder mellem to tredjedele og knap halvdelen af børnene sig på krisecentret hele dagen, og går altså ikke i skole eller institution under opholdet på krisecenter. Hvis børnene samtidig er forhindret i at forlade krisecentret, er det ikke sært, at dagene opleves lange og kedelige.

Samtidig nævnes overvejelser over, at 'overaktivering' for nogle kan risikere at være en bjørnetjeneste, hvis de kort tid efter skal tilbage og leve en forholdsvis lukket tilværelse med moren, der ikke kan tilbyde dem det samme aktivitetsniveau.

Mange krisecentre fortæller dog, at de gør hvad de kan for at aktivere børnene, men at det er svært at gøre nok. Af gode grunde er der nødt til at være regler, hvor mange mennesker er samlet, og grundet de oplevelser, der har ført til krisecenterophold, har børnene (og mødrene) ofte lave stresstærskler. Uanset hvad man kan gøre for børnene, vil de altid længes efter en normal hverdag, og krisecentrene er defineret som midlertidige opholdssteder. For de børn, som er her længere tid, kan 'et midlertidigt opholdssted' under ingen omstændigheder opfylde deres forskellige behov.

Ikke desto mindre kan man konkludere af nærværende undersøgelse, der jo bygger på børnenes *oplevelser*, at de efterlyser et generelt løft i tilbuddet til børn og unge på krisecentre, både i form af rammer, aktiviteter, voksenkontakter og andre børn.

Hvor flytter børnene hen efter ophold på krisecenter?

Af LOKK årsstatistik 2004 (kapitel 9, og LOKK Børnestatistik 2004 kapitel 9) ses det, at flere kvinder med etnisk minoritetsbaggrund end etnisk danske kvinder vender tilbage til en voldelig ægtemand efter ophold på krisecenter. De fleste af dem, der flytter tilbage til manden, er familiesammenførte og/eller har ikke dansk statsborgerskab – det forholdsvis høje tal kan altså pege på kvindernes angst for at blive udvist af Danmark, hvis de stopper samlivet med deres ægtefælle.

En del af børnene i denne undersøgelse er fraflyttet krisecentrene. Ingen af de fraflyttede børn og kvinder er flyttet tilbage til faren/manden. Én mor (Sydafrika) overvejer det dog, fordi faren ifølge sønnen er blevet så syg, at han ikke længere 'kan gøre skade', og moren har fået medlidenhed med ham. Det er værd at bemærke, at denne kvinde som før nævnt er den eneste i undersøgelsen, der ikke har opholdstilladelse og er meget bange for at blive udvist af Danmark.

De fleste børn i undersøgelsen har samkvem eller taler med faren; ingen dog systematisk ved fx delvist at bo hos ham. Ingen mener, de kommer til at bo hos ham.

Enkelte er stadig på flugt og lever under jorden. Den unge kvinde fra Pakistan, der er blevet misbrugt af mændene i sin familie, bor på et krisecenter så langt fra familien som muligt. Hun vil også finde en lejlighed her, i håb om at afstanden kan afholde familien fra at finde hende.

En etnisk dansk mor med sin datter på 12 år, der er på flugt fra tyrkisk mand og hans familie, har et halvt år boet under dække ikke så langt fra, hvor faren og familien bor. Moren troede ikke længere, faren ville finde dem (*"hvis min datter havde været en dreng, havde det nok været noget andet – pigebørn er ikke så meget værd som drenge"*, kommenterer hun). Men kort tid efter vores samtale ringer hun og fortæller, at manden nu alligevel har fundet dem og er dukket op på bopælen. Fjernet af politiet og efterladende trusler om at slå kvinden ihjel og bortføre datteren. Kvinden har en ny (dansk) kæreste, og de er blevet enige om at 'tage kampen op', idet hun ikke mener, de kan være på flugt 'til evig tid'.

Børnenes belastninger

Når krisecentrene vurderer de enkelte børns belastningsgrader – bl.a. til brug for Børnestatistikken – bruges en overordnet model med fem kategoriseringsmuligheder⁶⁴:

1. Et barn med almindelige behov
2. Et barn med særlige behov
3. Et truet barn
4. Et problembarn
5. Kan ikke vurderes (har fx kun været kort tid på krisecentret)

Det vurderes, hvilke oplevelser børnene har været udsat for, hvordan de synes at reagere på disse oplevelser og hvilke muligheder de har for at modtage støtte og snakke om deres problemer.

Børnene i de første kategorier vurderes at have de bedste muligheder for at klare sig, mens børnene i de sidste kategorier tilhører de grupper, der har ringe eller ingen mulighed for støtte.

Børnestatistikken finder i krisecentrenes vurderinger ingen signifikante sammenhænge mellem belastningsgrader og nationalitet. Alligevel ses det af de enkelte statistiske målinger, at de etniske minoritetsbørn er hårdere ramt; har flere antal flytninger bag sig, oftere flytter tilbage til voldsudøveren, har mindre netværk m.v. – så der er grund til at antage, at de generelt også er hårdere belastet end etnisk danske børn.

Denne undersøgelse giver ingen muligheder for at vurdere de medvirkende børns belastningsgrader ud fra ovennævnte kategorier; hertil kræves et længerevarende og professionelt kendskab til børnene.

---

⁶⁴ Jf. Børnestatistikens afsnit 8.1.

Om børnene i undersøgelsen kan vi opsummerende sige, at deres fortællinger spænder over et bredt spekter af ord og oplevelser; fra de meget 'små' til de meget 'store' oplevelser med vold og andre belastninger.

De allerfleste børn er / har været på krisecenter, fordi faren har slået moren, og ofte har der været alkohol indblandet. Nogle børn har været vidner til vold mod moren, andre ikke. Nogle børn er selv blevet slået, andre ikke. Langt de fleste børn har stadig kontakt med deres fædre, men kun de færreste har egentligt, systematisk samkvem. To piger på 18 år er på flugt fra deres familier; den ene fra seksuelt misbrug, den anden fra konflikter med forældrene.

Nogle fortællinger kan ikke bruges til at pege på 'kulturelle særbetingelser', mens enkelte andre har flere træk, der kan pege på eventuelle forklaringer i den kulturelle baggrund.

Der er ikke nogen mønstre, der tyder på, at vold hører til i bestemte etniske grupper, heller ikke på, at nogle nationaliteter holder mere fast i traditioner eller 'kultur' end andre.

Disse forhold har analysen af børnenes udsagn på mange måder understreget.

Et analytisk forbehold, som har været nævnt undervejs, er, at undersøgelsens børn muligvis repræsenterer 'de bedre stillede' børn. Det vil sige børn, som er vurderet fra krisecenterside til at være psykisk parate til at fortælle deres historier – og også børn, som er i stand til at sætte ord på (en del af) deres oplevelser og følelser. Det har i hvert fald stort set været sådanne børn, der har deltaget i undersøgelsen. Dette lagde umiddelbart op til tesen om, at børnene ikke var synderligt belastede.

Men så enkelt er det formentlig ikke. Børnestatistikken viser en signifikant sammenhæng mellem det, børnene har været udsat for eller vidner til, og den belastningsgruppe, de fra krisecenterside vurderes at tilhøre. Børnene i undersøgelsen virker umiddelbart 'modstandsdygtige'; fortæller fx, at de sover godt om natten, har drømme om fremtiden, hævder deres rettigheder, påtager sig tilsyneladende ikke skyld for konflikterne i familien, osv.

Men når man samtidig dykker ned i de ting, børnene alligevel får fortalt om deres oplevelser og vilkår, vidner det om større belastninger. Nævnes kan fx: En pige på 18 (Pakistan) føler sig isoleret og alene og har kufferten fyldt af mange års seksuelt misbrug. En dreng på 12 (Sydafrika) er bange for at blive udvist af Danmark sammen med sin mor. En dreng på 16 (Irak) har skullet forsørge en familie på fem og ser ud til at overtage sin fars aggressive adfærd. En dreng på 12 (Rusland) overtager sin mors følelser af at være 'et nul'. En pige på 14 (Tyrkiet) er under jorden med sin mor og konstant angst for at blive opdaget og bortført. En dreng på 19 (Serbien) går med tanker om at slå sin far ihjel. En pige på 18 (kurdisk Iran) får gråd i stemmen, når hun taler om savnet af sine forældre, som hun er på flugt fra.

Flere af børnene har derudover været på mange krisecentre, har oplevet mange flytninger, skift og tab af tilhørsforhold, venner og familie. Og har i perioder været meget angste for, at fædrene skulle finde dem. Enkelte af børnene fortæller da også, at de er dybt

præget af deres oplevelser, som fx en dreng på 14 (Tyrkiet), der ikke ønsker at tale om tidligere oplevelser i hjemmet, fordi han 'ikke vil være mere ked af det'.

De fleste af børnene har ikke mange familierelationer og stort set ingen netværk. Det gælder for de fleste børn på krisecentre, men for de etniske minoritetsbørn kan det muligvis være særlig svært, fordi deres mødre er vokset op i kulturelle rammer, hvor familien og det familiære netværk betyder alt.

Endvidere viser enkelte børn tegn på 'dobbelt hjemløshed' – dvs. at de udover at have mistet deres hjem og familie også oplever en midlertidighed eller usikkerhed ift. nationalt tilhørsforhold. En dreng er bange for at blive udvist sammen med sin mor, andre kalder sig 'udlændinge' og føler sig stigmatiserede i det dansknationale landskab.

Til overvejelserne over børnenes belastningsgrader kommer spørgsmålet om, hvorvidt deres tokulturelle ballast kan være at betragte som en ekstra belastningsfaktor, som kræver særlig voksenstøtte og foranstaltninger? Dette spørgsmål har været under fokus gennem hele rapporten og behandles sammendragende i følgende og sidste del.

Del 4. Etniske minoritetsbørn – en særligt sårbar gruppe? Perspektiver og videre veje

Dette sidste afsnit opsummerer nogle af undersøgelsens vigtigste pointer og anbefaler perspektiver og metoder, der bør stå i fokus i det fremtidige arbejde med etniske minoritetsbørn på krisecentre.

Forpligtelser

Børnene er på krisecentre med deres mor, fordi hun har været udsat for vold. Men som denne undersøgelse viser, er børnene medofre og har brug for en særlig indsats. Det er nødvendigt, at børnenes problemer vurderes selvstændigt og ikke kun som en del af forældreproblematikken.

Børnestatistikken peger på, at en mindre gruppe børn føler, at de ikke har nogen, der hjælper og støtter dem og ingen, de kan tale med om deres problemer. Denne undersøgelse peger ydermere på, at nogle børn af forskellige årsager kan have svært ved at få løst op, fortalt og talt. Børnene selv peger på, at de har brug for fagpersoner, der kan hjælpe dem med dette. *'Man skal bare sige det'* – det nytter at dele sin smerte med nogen. Det er derfor afgørende, at de fagpersoner, børnene møder, har en viden både om voldsramte børn og deres reaktioner, men også om de særlige vilkår og vanskeligheder, de etniske minoritetsbørn kan være eller føle sig udsat for.

FN's Børnekonvention fra 1989⁶⁵ fastslår, at staten er forpligtet til at beskytte barnet mod alle former for mishandling begået af forældre eller andre, og til at forebygge alle former for mishandling og afhjælpe deres virkninger, når det sker. Der er således en klar samfundsmæssig forpligtelse til at gribe ind og støtte børn, der er udsat for vold og mishandling. For de etniske minoritetsbørn gør dette krav sig både gældende i forhold til den vold, de oplever i hjemmet, og den eventuelle stigmatisering, der sker samfundsmæssigt ift. dem eller deres familie.

Belastninger

Børnene i undersøgelsen byder på et bredt spekter af oplevelser med vold. De fleste synes gode til at mestre deres situationer og er optimistiske i forhold til fremtiden. Analysen problematiserer imidlertid disse umiddelbare tendenser. Der peges fra forskellige vinkler på, at børnene har forskellige strategier for at overleve oplevelserne og komme videre, og at nogle af disse strategier (som fx at 'tie' oplevelserne væk) muligvis kan sætte nogle af børnene i farezonen for at udvikle traumatiske efterreaktioner, idet de fleste kriterier for at udvikle traumer er til stede. Dels har en del af børnene overværet eller selv oplevet vold, og dels er børnenes netværk ofte småt og flygtigt og kun få af børnene har deciderede hjælpere. En del af børnene bagatelliserer umiddelbart oplevelserne med konkret vold og andre overgreb, men inde i deres fortællinger gemmer der sig stort set

---

⁶⁵ - som Danmark har ratificeret i juni 1991

alle de værste tænkelige former for overgreb, såsom incest, fysisk og psykisk vold, forfølgelser, trusler m.m.

Flere gange i løbet af analysen har der været peget på, at børnene af forskellige årsager muligvis italesætter deres problemer mindre, end de er. Børnene kan således være optagede af at fremvise deres historier så det grimme 'forsvinder', både for dem selv og for andre.

Fra krisecentrene beskrives det lignende, hvordan kvinder/mødre ofte 'overlever' ved at huske det bedste og glemme det værste, når de genfortæller deres historier. Disse strategier anvender børnene formentlig også – bl.a. for at være med til at beskytte deres mødre.

Der er naturligvis altid usikkerhed forbundet med enkelte interviews som i denne undersøgelse. Men ifølge krisecenterpersonale er det et generelt forhold, at der kan være vanskeligheder forbundet med at tolke børnenes udsagn og herigennem vurdere deres behov for støtte. For de etniske minoritetsbørn kan der gøre sig særlige forhold gældende, som det kan være nødvendigt at sætte sig ind – såsom ære-og-skam-kodekset, usikkerhed ift. 'systemet' m.v. De forskellige faktorer er gennemgået i rapporten.

At børnene i undersøgelsen umiddelbart synes at mestre deres følelser og dermed tilhøre den gruppe af børn, det kan være forholdsvis let at hjælpe med den rigtige indsats, behøver ikke kun at skyldes børnenes 'rentegninger' af deres oplevelser.

Det kan også være aktuelt at pege på, at børnene tilhører nogle af de bedrestillede børn på krisecentrene. Børnenes mødre synes således også – ifølge børnene – forholdsvis bedre stillede end gennemsnittet af kvinder på krisecentre. De fleste børn taler om deres mødre som talende godt dansk, gode til at klare sig, opildnende børnene til at tale om deres følelser osv.

Ifølge krisecenterpersonale er de etniske minoritetskvinder ikke generelt bedre stillede end etnisk danske kvinder. Langt de fleste kvinder kommer på krisecenter for at finde en beskyttelse, de ikke kan få andre steder. Samtidig vurderes det dog, at *nogle* af minoritetskvinderne vælger krisecenterløsningen af flere årsager. Hvor en del etnisk danske kvinder klarer deres kriser og brud med en voldelig mand ved hjælp fra venner og netværk, eller selv flytter i egen bolig, savner mange minoritetskvinder disse muligheder. De har måske intet netværk udover den nære familie, de mestrer ikke det danske sprog tilstrækkeligt til at føle sig trygge i det danske samfund, de savner basisviden om samfundets muligheder og barrierer, og nogle har måske negative oplevelser omkring at finde en bolig, arbejde o.l.

Nogle af de etniske minoritetskvinder kan på den måde være *værre* stillede end de etnisk danske kvinder på krisecenter. Særligt faktorer, som involverer børnene, er naturligvis ekstra belastende. Således peges det også på af børnene, at morens tryghed og fornemmelse af overblik og styrke betyder meget for deres egen følelse af, hvor belastede, de er.

En belastning, der på grund af det forholdsvis smalle interviewmateriale kun har været overfladisk behandlet i denne undersøgelse, fylder formentlig mere i et samlet billede af virkeligheden end for dette udsnit af børn: Det gælder de kvinder – og dermed også de-

res børn, der er bange for at blive udvist og evt. også miste deres børn, hvis de flytter fra deres mænd. De – og igennem dem, deres børn – oplever en stor belastning i form af usikkerhed og bekymring, der forhindrer dem i at fokusere konstruktivt på fremtiden, som det ellers er kendetegnende for undersøgelsens børn. Undersøgelsen fremviser kun ét barn, der sammen med sin mor er bange for at blive udvist – her bliver det til gengæld tydeligt, hvordan bekymring for fremtiden forhindrer både mor og barn i at magte og mestre nutiden.

Denne undersøgelse er, efter et ønske fra LOKKs side, foretaget som et af startskuddene til at gøre de etniske minoritetsbørns vilkår, belastninger og sårbarheder tydeligere og dermed også kunne imødekomme deres behov mere *præcist* og *differentieret*.

En præcis imødekommenhed nødvendiggør differentierede indsatser: Der skal skabes fokus på viden om kulturelle baggrunde og kulturmøder, såvel som mere almene og generelle aspekter ved børns oplevelser af vold i hjemmet. Hertil bør der også sættes et tydeligt fokus på de mere strukturelle forhold, der er de etniske minoriteters vilkår i Danmark.

Selvom børnene umiddelbart virker, som om de forholdsvis let kan hjælpes til at finde vejen frem til en normal tilværelse, må opmærksomheden være på de belastninger, der gemmer sig bag deres historier – som kan pege på særlig sårbarhed og dermed også særlig form for støtte.

Kultur eller ikke kultur?

Formålet med denne undersøgelse har været at samle viden om, hvad der særligt karakteriserer etniske minoritetsbørn på krisecentre, for dermed at forbedre mulighederne for at give dem den bedste støtte. Undersøgelsen har samtidig vist sig at samle viden om, hvor minoritetsbørnene *ikke* adskiller sig fra de etnisk danske børn. Dette skaber en mulighed for både at have fokus på kultur, hvor det er relevant, og også at fjerne dette fokus, hvor det ikke hører hjemme.

Arbejdet med børn fra etniske minoriteter er således en balancegang mellem på den ene side at kende til eventuelle kulturelle faktorer og på den anden side betragte det enkelte barn uafhængigt af denne viden, så de kulturelle forklaringer ikke kommer til at stå over de sociale, de individuelle og de almenmenneskelige.

Dette arbejde fordrer en bevidsthed og sensitivitet omkring 'kultur' og kulturmøder. At arbejde kultursensitivt er at vide, hvornår man skal bruge hvilken viden, teorier og modeller, hvornår man skal bruge hvilken slags faglighed – og hvornår man måske bare skal bruge sin personlighed. For at kunne udvikle en sensitiv og faglig bevidsthed om, hvornår man bruger hvad, kræver det, at man kender modellerne – som fx livsformmodellen, der beskrives i starten af rapport. Man bør have indsigt i forskellige sociale forhold og (etniske) grupperinger i Danmark, og man bør have viden om kulturelle forhold – dels i de etniske minoriteters hjemlande, og dels i forbindelse med migration, eksiltilværelser og eventuelt medbragte traumer.

Det kan ikke lade sig gøre at kende de kulturelle og sociale forudsætninger hos alle de børn, der kommer på krisecentret, men jo større kendskab til kulturer og sociale forhold

man har, desto bedre kan man blive til at stille kvalificerede spørgsmål. Bevidsthed om sin egen kultur vil også i mange tilfælde være en god hjælp til at stille relevante spørgsmål i mødet med andre. Man er altid mindst to til at skabe et møde; og hver bringer 'kultur' med sig i form af måder at kommunikere på osv.

Viden om kultur kan således bruges som en faglig ballast, men i ethvert møde er det det enkelte individ og den relevante kontekst, der må være udgangspunktet.

I undersøgelsen '5230 børn på krisecenter'⁶⁶ fremgår det, at børnepædagogerne generelt er opmærksomme på denne balance; at deres perspektiv er medvirkende til at mindske fokus på børnenes kulturelle baggrund (etnicitet) og i stedet fastholder et fokus på barnets individuelle behov.

Nærværende undersøgelse konkluderer ligeledes, at ophold på krisecenter ikke får børnene til at føle deres baggrundskultur fremhævet som en særlig problematisk faktor eller årsag til problemer, tværtimod føler børnene sig generelt mødt og anerkendt for det, de har med sig, både af personalet på krisecentrene og i det danske samfund som sådan.

Dette udtrykker forhåbentlig børnenes sande oplevelser – men må også ses i lyset af, at børnene føler en dyb taknemmelighed til krisecentrene, en taknemmelighed de gerne vil fremhæve.

Samtidig må man nemlig hæfte sig ved, at de fleste børn kalder sig selv for 'udlændinge' eller 'fremmede' og på indirekte måder udtrykker, at de føler sig marginaliserede i det danske samfund – fx udtrykker nogle af de ældste, at de nogle steder (fx på socialforvaltninger eller ved jobsamtaler) føler sig mødt med mistro pga. deres herkomst. Denne mistro bliver for nogle af børnene gensidig – de 'stoler ikke på nogen'.

En forhåndsantagelse har været, at etniske minoritetsbørn, udover at kæmpe med andre problemer, også kæmper med at skulle udvikle en tokulturel identitet. Dette peger undersøgelsen dog ikke på som noget problem for børnene.

Dog peges på nogle 'kulturtræk' i børnenes familier, som kan være medvirkende til, at børnene fx ikke får talt om og bearbejdet deres traumatiske oplevelser.

Hvor skal man blande sig?

Børn på krisecentre har som regel oplevet og forstået mere, end deres mødre er klar over. Rystende mange viser sig også selv at have været udsat for vold.

Else Christensen og andre forskere konkluderer, at børn på krisecentre har behov for at snakke om deres oplevelser – og at det er vigtigt for børnene, at der tages initiativ til at snakke – om volden, om forholdet til fædrene, om følelser osv.

---

⁶⁶ Behrens 2002

Blandt fagfolk diskuteres det, hvorvidt man skal 'presse på' eller vente på børnenes egne udspil. Ifølge Else Christensen kan det at vente på et udspil fra børnene ses som en forsvarsmekanisme hos voksne, der er bange for, hvad de vil få at vide⁶⁷.

Denne forsvarsmekanisme hos de voksne øges muligvis i mødet med etniske minoritetsbørn. På dette felt ses en generel berøringsangst hos fagfolk, der ikke føler sig klædt på til 'kulturmødet' – fx i møder mellem minoritetsbørn og socialrådgivere, skolelærere, institutionspersonale m.v.⁶⁸. Ofte respekteres børnenes manglende italesættelse af deres følelser, fordi man er bange for at overtræde familiens privatsfære, fordi man fortolker tavsheden som 'deres kultur' – eller fordi man er bange for at træde ind i et felt, man ikke har den videnskabelige forudsætninger for at bevæge sig i, og som man ved, kan komme til at afkræve mange ressourcer⁶⁹.

Voksne kan være bange for at 'blande sig i kultur'. Men den overordnede indfaldsvinkel⁷⁰ kan være, at voksne ikke skal opdrage børnene eller fortælle dem, hvad de skal gøre. Det er heller ikke nogen god ide at forestille sig, at man som voksen skal være det (man tror), barnets forældre ikke er.

Står man overfor et barn med anden etnisk baggrund end dansk må den overordnede indfaldsvinkel balancere om det samme udgangspunkt: Man skal ikke forestille sig, at man skal give barnet det (man tror), barnets forældre eller kulturelle baggrund ikke giver det.

Opgaven er snarere at tænke på sig selv som formidler mellem barnet og det, der sker omkring det, så barnet får en bedre basis for at forstå og finde mening i sin omverden. Bl.a. ved om muligt at forsøge at hjælpe moren/forældrene til i højere grad at få denne funktion i forhold til barnet.

I rapporten ses der på, hvordan *antagelser* om, at de etniske minoritetsbørn skulle have større problemer end andre børn, i sig selv kan være med til at give barnet negative forventninger til sin egen fremtid – og dermed også øge muligheden for, at barnet mister motivationen til at overkomme oplevelser og mestre sit liv.

Ligesom krisecentrene gør et vigtigt arbejde ud af at give børnene muligheder for at holde kontakt med deres fædre, er det et vigtigt arbejde at støtte børnene i at holde kontakt med deres baggrundskultur – eller skabe meningsfuld forbindelse mellem den og deres danske virkelighed.

Det er et stort og vigtigt arbejde på krisecentrene, og i børnenes øvrige hverdag, at støtte børnene i og give dem tro på, at det kan lade sig gøre at skabe en tokulturel identitet. Det vil sige, at der skal være fokus på muligheden for at 'vælge det bedste fra begge sider' og ikke på, hvor dilemmafyldt det er.

---

⁶⁷ Christensen 1988

⁶⁸ Dette felt savner i høj grad forskningsdokumentation. Nærværende erfaringer er hentet fra samtaler med minoritetspiger og fagfolk i Nøhr Larsen 2004

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Christensen 1998

Et aktivt møde

Familier med vold er generelt tavse omkring volden. Børnene socialiseres således ikke til at tale om den, hvilket kan betyde, at børnene sjældent stiller spørgsmål og sjældent giver tydelige tegn på, at de har overværet vold eller at de har brug for omsorg og hjælp til at bearbejde følelser. Samtidig viser al forskning, at børnene *har* brug for hjælp⁷¹.

Nærværende undersøgelse understreger, at børnene har brug for initiativerne – også de etniske minoritetsbørn. Minoritetsbørnene er ikke nødvendigvis særligt belastede, men undersøgelsen peger på, at de *kan* have særlige barrierer ift. at åbne for deres historier og følelsesliv. Det kan være en blanding af, at de ikke er vant til at tale om deres følelser, og at de som minoriteter kan have oplevelser, der har givet dem en 'indbygget' mistro til, hvem der vil dem det godt.

Indsatsen skal således både ske ift. mere aktivt at opsøge og invitere børnene, men også ift. at møde børnene 'kultursensitivt' – dvs. med viden, forståelse og anerkendelse af deres evt. andre måder at udtrykke og bearbejde deres oplevelser på.

Fra børnenes side kræver det både læring ift. at kunne tale om et følelsesliv, der ofte ikke har været sat på ord – og derudover kræver det opbyggelsen af tillid og tro på, at det nytter at dele sin smerte med andre.

Børn, der har voldsomme oplevelser bag sig, udvikler ikke nødvendigvis traumatisering⁷². De fleste børn henter støtte hos deres mødre, søskende, venner eller krisecenterpersonalet. Det er en anerkendt antagelse, at det næsten altid er barnets mulighed eller manglende mulighed for at hente hjælp til at bearbejde oplevelsen, der er afgørende for, om der opstår et traume eller ej, ikke oplevelsen i sig selv⁷³.

Muligvis er børnene i undersøgelsen netop børn, der har fået hjælp til at bearbejde deres oplevelser. Disse børn er således også gode til at pege på, hvordan det gøres ift. andre børn, hvis vilkår og muligheder måske er mere problematiske.

'*Man skal bare sige det!*', konkluderer en dreng fra undersøgelsen. Hans udsagn er udtrykt i en slags lettet overraskelse efter at have været igennem fem forskellige krisecenterophold, hvor han ikke syntes, det gav ham noget at tale med de voksne/psykologer. På det sjette krisecenter møder han så en børnepædagog, der bliver ved med at spørge – på den rigtige måde.

Den voksne skal blive ved med at spørge, understreger han – og børnene skal virkelig bare sige det, der nager dem. Hans råd til andre børn er desuden, at de også skal gøre det tydeligt for krisecenterpersonalet, hvis de fornemmer, at deres mor går alene med noget, hun har brug for hjælp til.

---

⁷¹ Christensen 1998

⁷² Jf. Dyregrov 1998

⁷³ Christensen 1998

Der er stor forskel på, hvordan børnene føler sig mødt som mennesker på krisecentrene – men fælles er ønsket om at blive mødt aktivt og opsøgende både med samtaler og aktiviteter, frem for at de voksne bare er nogle, der 'taler om regler' for krisecenteret.

Børnene har brug for at blive mødt aktivt på krisecentrene. De har brug for fagfolkene – og for fagfolkernes *kvalificerede* tilgange, som kan give den tillid, der fører til den lettede erkendelse: 'Man skal bare sige det!'. Så får man hjælp.

At 'spørge ind' på 'den rigtige måde' er ifølge flere af børnene ikke bare noget, som det er givet, at alle voksne kan. De fleste er glade for det krisecenterpersonale, de har mødt, men det er ikke det samme, som at de 'åbner sig' og taler om det, der er sværest at håndtere. De fleste er også glade for deres lærere og andre fagfolk, de møder i deres dagligdag – men kun få af børnene fortæller om nære tillidsrelationer. Tværtimod er en sætning, der går igen, at de 'ikke stoler på nogen'.

Børnene ønsker de nære møder. De har brug for at 'blive åbnet', og de har brug for tillidsforhold.

Perspektiver og videre veje

Børn af etniske minoriteter er ikke nødvendigvis særligt belastede – somme tider endda tværtimod. Kulturelle traditioner kan være en barriere for nogen, omvendt kan nogle traditioner være en ballast for børnene. Nogle børn er forvirrede over ikke at vide, hvor de hører til og hvilke regler, de har i hvilke sammenhænge; andre udnytter så at sige de flere strenge, de har at spille på.

Uanset hvad, peger de særlige vilkår og forhold for disse børn på et behov for en særlig kvalificering af indsatsen på krisecentrene samt i de øvrige hjælpesystemer, der skal forebygge eller afhjælpe følgevirkningerne af volden.

I rapporten peges der på forskellige tilgange, der stort set alle kan henføres til to hovedperspektiver/metoder. Det gælder dels resilience-perspektivet⁷⁴ og dels empowerment-metoden, der begge tager udgangspunkt i børnenes styrker og ressourcer og søger at møde og udvikle disse.

Resilience-perspektivet tager udgangspunkt i, at børn har forskellige måder at bearbejde svære oplevelser på – og at nogle børn tilsyneladende tager mindre skade eller er mindre sårbare end andre overfor de samme former for oplevelser. Ideen er 'afkode' disse børns strategier eller måder at mestre deres situationer på, og inddrage denne viden i det generelle arbejde med børn og traumer.

Resilience ser således ikke kun på hændelserne i børnenes liv og deres umiddelbare reaktioner, men også på, hvordan børnene formår at mestre og håndtere deres oplevelser – og hvilke ressourcer de formår (og har mulighed for) at anvende. Der ses fx på, hvilke vendepunkter, der eventuelt har været i det enkelte barns liv, som har givet muligheder

---

⁷⁴ Inspiration til 'resilience'-tænkningen er hentet hos Marianne Skytte, der pt. planlægger et forskningsprojekt om 'resilience og flygtningebørn i Danmark'

for at vende vanskelige situationer – og hvilke faktorer, der har bidraget til disse vendepunkter.

Resilience-perspektivet betragter børn som sociale aktører, der selv er med til at konstruere deres virkelighed og søger at påvirke deres egne liv i interaktionen med voksne omsorgspersoner⁷⁵. Derfor er det også barnets egen oplevelse af situationen og barnets egen mestring heraf, der er i centrum for en vurdering af dets sårbarhed⁷⁶.

Resilience-perspektivet fratager ikke børnene et behov for hjælp og støtte. Men det kan være med til at sætte fokus på det, børnene mestrer og magter frem for det, der eventuelt fastholder dem i et lidelsesforløb. Mestring eller 'resilience' skal således ikke forveksles med problemløsning – for det er en væsentlig pointe, at også problemer, der ikke kan løses, alligevel kan mestres og overkommes.

'Resilience-perspektivet' ligger i tråd med 'empowerment', såvel tankegang som metode⁷⁷.

Empowerment bygger på et princip om, at det enkelte barn (eller voksne) bedst ved, hvad der er bedst for hende eller ham. Empowerment-metoden går ud på at støtte og vejlede det enkelte menneske – men samtidig overgive valgene, magten og ansvaret. Denne metode kræver ofte tålmodighed, fordi nogle mennesker ikke synes at have kræfter eller mod til at tage ansvaret selv, og for fagpersonen kan det også ofte indebære undren (sågar fortvivlelse!) over de valg, den enkelte ender med at tage på egen hånd (som fx at flytte tilbage til voldsudøveren, eller ønsket om samkvem med en voldelig far). Det er ikke altid nemt helt at afgive den magt, der *kan* ligge i rådgivningssituationer – og slet ikke, hvis man står overfor kvinder eller børn i undertrykte positioner. Ikke desto mindre er det efterhånden en anerkendt metode med dokumenterede effekter, også indenfor integrationsområdet⁷⁸.

Empowerment indebærer bl.a. friheden til, at hver enkelt kan definere sin egen opfattelse af, hvad frihed er. Eller hvilke værdier i det hele taget, man ønsker at stræbe efter i sit liv. Empowerment indebærer således også, at fagpersoner må lære sig selv 'friheden' til at kunne slippe konventionelle tankegange og være åben overfor andres værdier og veje. Empowerment fordrer ekstra opmærksomhed på at spørge ind til, hvilke former for omsorg det enkelte barn har brug for – for ikke at tage barnets eget projekt på sig. Børnene i undersøgelsen giver udtryk for, at de gerne vil have, at der spørges ind. Ligesådan er det generelle erfaringer fra krisecenterarbejde og forskning om voldsramte børn, at de har brug for hjælp til at tale om deres oplevelser med vold og herfra til at kunne komme videre.

'Empowerment'-perspektivet tager udgangspunkt i, at hvert enkelt barn har sin unikke historie og oplevelse af virkeligheden. 'Resilience'-perspektivet tager udgangspunkt i det

---

⁷⁵ Bl.a. James & Prout 1997; Qvortrup et al 1994; Dahlgren & Hultqvist 1995 i Skytte 2005

⁷⁶ Antonovsky 1987 i Skytte 2005

⁷⁷ Læs mere om empowerment i krisecenterarbejde i Nielsen: '*Projekt ikke-dansktalende kvinder på krisecenter*' 2005. Om empowerment i integrationsarbejde i Nøhr Larsen 2004. Og gå dybere i teori og metode med '*Empowerment på dansk*', Andersen m.fl. 2000.

⁷⁸ Jf. Nielsen: '*Projekt ikke-dansktalende kvinder på krisecenter*' 2005.

enkelte barns unikke håndtering af denne virkelighed. Begge perspektiver anerkender det enkelte barns autonomi i forhold til at definere egne problematikker og løsningsmuligheder.

Begge perspektiver fordrer således en aktiv lytten til barnet. Dette arbejde fordrer tid og tålmodighed, men først og fremmest kræver det en løbende udvikling og inddragelse af nye metoder.

Dette indebærer styrkede ressourcer: Fokus på særlig kvalificering af personale, og fokus på særlige rum – både konkrete og menneskelige – til børnene. Desuden kræver det samarbejde på tværs af personale, mødre og børn, idet mødrenes tryghed og øgede styrke er med til at give børnene egne spillerum i forhold til at håndtere deres fortidige oplevelser såvel som deres fremtidige livssituationer.

Kvalificeringen bør – teoretisk – bygge på viden om de etniske minoritetsbørns særlige vilkår og belastninger, såvel som refleksioner over, hvordan arbejdet med kulturmøder ikke fokuserer mere på kulturen end nødvendigt, men inddrager alle relevante kontekster.

Kvalificeringen bør – metodisk – bygge på erfaringsdeling. Således kan fx børnenes udsagn fra undersøgelsen give nogle fingerpeg om, hvad de kan bruge og hvad de savner på krisecentrene. Af disse udsagn kan det som nævnt ses, at børnene har brug for aktivt nærvær af børnepædagoger. Men forslag fra børnene selv peger desuden på forslag om udvidede børnerammer på krisecentrene, og flere muligheder for socialt samvær. Dette vil både få børnene til at føle sig mødt og modtaget, og give dem muligheder for leg og samvær med ligestillede, som de savner.

I undersøgelsen er børnenes vilkår blevet tydeligere – selvom det ikke er gjort med et trylleslag at vurdere deres problemer og behov, og heller ikke at generalisere over, hvad der er kulturelt betinget, og hvad der har andre årsager.

Tydeligt står det, at børnene er individer med bevidsthed og følelser om egne rettigheder, behov og muligheder, og at de har brug for støtte til *deres* projekter. De bærer både forældrenes og deres egne historier med sig og har behov for hjælp til at få dem bearbejdet. Det kræver indsigt, tålmodighed, tid til livshistorier og derudover kulturbevidsthed – både om egne og andres kulturbaggrunde.

En væsentlig pointe at bringe videre herfra er, at børnene i høj grad selv har noget at bidrage med i fortællingen om, hvordan vi støtter og møder dem bedst.

Litteratur

- Andersen, Maja Lundemark, Pernille Brok og Henrik Mathiasen: *Empowerment på dansk*. Dafolo 2000
- Arcel, Libby Tata: *Livsform og individopfattelse*. Psyko og Logos nr. 9 1988
- Behrens, Hanne: *'5230 børn på krisecenter – en deskriptiv undersøgelse'*. Formidlingscenter for socialt arbejde (nu VFC Socialt Udsatte), Esbjerg 2002
- Berliner, Peter: *Tværkulturel psykologi*. Psykologisk Forlag 1992
- Bredal, Anja: *Arrangerede ekteskab og tvangsekteskab i Norden*. Nordisk Ministerråd 1999
- Christensen, Else: *Børn med anden etnisk baggrund ved skolestart*. CFI 2005
- Christensen, Else: *Børnekår. En undersøgelse af omsorgssvigt i relation til børn og unge i familier med hustrumishandling*. København: Akademisk Forlag 1990
- Christensen, Else og Lenie Persson (red.): *Når mor får bank. En mosaik om børn i voldsramte familier*. Socialt Udviklingscenter SUS 2000
- Christensen, Else: *Opvækst eller overlevelse. Psykiske forsvar mod vold og strategier for overlevelse hos 4-6 årige børn i familier med hustrumishandling*. København: SIKON, 1988
- Christensen, Else: *7-årige børn med anden etnisk baggrund*. SFI (Else Christensen) 2005
- Dahlgren, Lars & Kenneth Hultqvist (red.): *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd*. Stockholm: HLS Förlag 1995
- Dyregrov, Atle: *Børn og traumer*. Hans Reitzels Forlag 1998
- Eriksen, Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim: *Kulturforskelle. Kulturmoder i praksis*. Gyldendal 2001
- Evaluering af det etniske konsulentteam*. Familie- og arbejdsmarkedsforvaltningen Københavns Kommune 2000 og 2001
- Gjærum, Bente: *Mestring hos børn og forældre – har vi empirisk viden at bygge på? I: Bente Gjærum, Berit Grøholt & Hilchen Sommerschild (red.) Mestring som mulighed i mødet med børn, unge og forældre*. København: Gyldendal: Socialpædagogisk Bibliotek, s. 73–114, 2000
- Gullestrup, Hans: *Kultur, kulturanalyse og kulturretik*. Akademisk Forlag 1992
- Henning, K., et al.: *Long-term Psychological Adjustment to Witnessing Interparental Physical Conflict During Childhood*. Child Abuse & Neglect 1997, Vol. 21, No. 6

- Hervik, Peter (red.): *Mediernes Muslimer. En antropologisk undersøgelse af mediernes dækning af religioner i Danmark*. Nævnet for Etnisk Ligestilling 2002
- Jensen, Iben: *Interkulturel kommunikation i komplekse samfund*. Roskilde Universitetsforlag 1998.
- Jensen, Vibeke Lybecker & Sissel Lea Nielsen. *Når vold er hverdag – en undersøgelse af mænds vold mod kvinder i nære relationer*. Videns- og Formidlingscenter for Socialt Udsatte og LOKK 2005.
- Kyvsgaard; Britta: *Notat vedrørende kriminalitet og national oprindelse 2002*. Justitsministeriet 2004
- James, Allison & Alan Prout: *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London & New York: Falmer Press 1997
- Jensen, Vibeke Lybecker: *LOKK Årsstatistik 2004*. VFC Socialt Udsatte og LOKK, 2005
- Liengaard, Inge og Lise Paulsen Galal (red.): *At være muslim i Danmark*. Forlaget Anis 2003
- Luthar, Suniya S. (ed.): *Resilience and Vulnerability. Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. Cambridge: Cambridge University Press 2003
- Møller, Sanne Nissen & Marianne Skytte: *Mit barn er anbragt. Etniske minoritetsforældres fortællinger*. København: Socioforskningsinstituttet 2004
- Nej til bank*. København: Børnerådet og Red Barnet 1996
- Nielsen, Sissel Lea: *Etniske minoritetskvinder på krisecenter – et metodehæfte*. VFC Socialt Udsatte og LOKK 2005
- Nielsen, Sissel Lea: *Projekt ikke-dansktalende kvinder på krisecenter – en evaluering og erfaringsopsamling*. VFC Socialt Udsatte og Danner Huset 2005
- Nøhr Larsen, Marianne: *De små oprør. Tanker og metoder i arbejdet med minoritetspiger*. Aarhus Universitetsforlag 2004
- Nøhr Larsen, Marianne: *Elsker – elsker ikke. Om kærlighed og arrangerede ægteskaber*. CDR 2000
- Nøhr Larsen, Marianne: *PigeRum. En værktøjskasse til pigeclubber og integrationsarbejde*. Integrationsministeriet 2005
- Når drømme og håb forvandles til mareridt. En rapport om danske mænds vold mod udenlandske kvinder og børn*. LOKK 2003
- Nyboe, Jette: *Børn i familier med alkoholmisbrug. Kortlægning af eksisterende tilbud*. VFC Socialt Udsatte 2005

Qvortrup, Jens et al. (eds.): *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury, Ashgate Publishing Limited. (European Centre Vienna: Public Policy and Social Welfare. Volume 14) 1994

Raal, Kirsten: *Børn fra etniske minoriteter på krisecenter*. Formidlingscenteret i Esbjerg (nu VFC Socialt Udsatte) 2002

Rutter, Michael: "Resilience in the face of adversity: protective factors and resistance to psychiatric disorder". In: *British Journal of Psychiatry*, 147: 598-611 1985

Schmidt, Garbi: *Betydningen af familieformer og familietraditioner for integrationsprocesserne*. Akademiet for Migrationsstudier i Danmark 2002

Schierup, Carl-Ulrik: *På kulturens slagmark- mindretal og størretal taler om Danmark*. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1993

Skytte, Marianne: *Anbringelse af etniske minoritetsbørn – om socialarbejders vurderinger og handlinger*. Lund Dissertations in Social Work 11, 2002

Skytte, Marianne: *Etniske minoritetsfamilier og socialt arbejde*. Hans Reitzel 1999

Skytte, Marianne: *Planlagt / igangværende forskningsprojekt* 2005

Stern, Daniel: *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels Forlag 1991

Tilia, Gitte: *Løkk Børnestatistik 2004*. VFC Socialt Udsatte og LOKK 2005

Wikan, Unni: *Ære og drab: Fadime – en sag til eftertanke*. Høst & Søn 2003